

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**AHLAKİ İKİLEMLER VE HAYVAN HAKLARI: FELSEFİ
AÇIDAN PETER SİNGER VE HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ
HAREKETİ**

Yasemin ATALAY

0840206036

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Nejdett DURAK

ISPARTA – 2021

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Ahlaki İkilemler ve Hayvan Hakları: Felsefi Açıdan Peter Singer ve Hayvan Özgürleşmesi” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Yasemin ATALAY
18/06/2021

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Yasemin ATALAY
Öğrenci Numarası	0840206036
Enstitü Ana Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Doktora
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Prof. Dr. Nejdett DURAK
Tez Başlığı	Ahlaki Dilemler ve Hayvan Hakları: Felsefi Açıdan Peter Singer ve Hayvan Özgürleşmesi Hareketi
Turnitin Ödev Numarası	1566542690

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 170 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 18/06/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

%14 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

- (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
- () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı konusunda ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırların aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı konusunda olduğunu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığında tarafımdan yapılmıştır. İlgili tezin orjinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

18/06/2021
(İmza)
Prof. Dr. Nejdett DURAK

(ATALAY Yasemin, *Ahlaki İkilemler ve Hayvan Hakları: Felsefi Açısından Peter Singer ve Hayvan Özgürleşmesi Hareketi*, Doktora Tezi, Isparta, 2021)

ÖZET

1975 yılında yayımlanmış olan *Hayvan Özgürleşmesi* kitabının yazarı olan Peter Singer hayvanların ahlaki konumu sorununu farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. En fazla sayıda kişiye en büyük miktarda mutluluğun sağlanabilmesi esasına dayanan faydacılık öğretisini benimseyen Singer'a göre acı çekme kapasitesi bir canlının çıkarlarından bahsedebilmenin önkoşuludur. Acı çekme yetisine sahip olan insan dışı hayvanların ahlaki topluluğun üyesi sayılmaları gerekir ve keyfi nedenlerle öldürülmemek onların çıkarlarına uygundur. Hayvan özgürleşmesi hareketini bu fikir üzerine oluşturan Singer'ın ayrıntılı olarak ele aldığı iki temel sorun vardır: Endüstriyel çiftlikler ve hayvan deneyleri. Singer bu iki uygulamanın da çok fazla sayıda canlının gereksiz yere acı çekmesine neden olduğunu savunur ve insanların tüketim alışkanlıklarında ve yaşam tarzlarında yapabilecekleri bazı değişiklikler ile hayvan sömürsünün en aza indirebileceğini iddia eder.

Singer'ın savunduğu ahlaki ilkeye göre benzer ahlaki öneme sahip herhangi bir şeyden ödün vermeden kötü bir şey olmasını engellemek insanın elindeyse ahlaki olarak insanın o şeyi yapması gerekir. İnsanların günlük yaşamlarında kullandıkları hayvansal ürünlerden vazgeçmeleri hayatlarını devam ettirmelerine engel olmadığı ve insanların bu hayvansal ürünlerin yerine geçebilecek ürünlere ulaşmaları mümkün olduğu için hayvanların sömürülmesi sonucu elde edilen hayvansal ürünlerden vazgeçmelerinin ahlaki bir sorumluluk olduğunu belirtir.

Anahtar Kelimeler: Peter Singer, Hayvan Özgürleşmesi, Hayvan Hakları, Hayvan Refahı, Eşit Önemseme İlkesi, Acıyı Hissedebilme, Türcülük, Hayvan Deneyleri, Endüstriyel Çiftlikler, Vejetaryenlik

(ATALAY Yasemin, *Moral Dilemmas and Animal Rights: Philosophically Peter Singer and the Animal Liberation Movement*, Ph.D. Thesis, Isparta, 2021)

ABSTRACT

Peter Singer, the author of the book *Animal Liberation* published in 1975, has addressed the problem of the moral status of animals from a different perspective. According to Singer, who adopts utilitarianism, which is based on the principle of providing the greatest amount of happiness to the highest number of people, the capacity for suffering is a prerequisite for mentioning the interests of a living creature. Non-human animals who has the capacity for suffering must be considered as the members of the moral community and it is favorable for their interests not to be killed for arbitrary reasons. Singer, who forms the Animal Liberation movement in these premises, discusses two problems in details: Factory farming and animal experimentation. Singer argues that these two practices cause too many living things to suffer unnecessarily and human beings can minimize animal exploitation by making changes in their consumption habits and lifestyles.

According to the moral principle that Singer advocates, if it is in human's power to prevent something bad from happening, without thereby sacrificing anything of comparable moral importance, it is imperative to do it. He states that it is a moral responsibility for people to give up animal products that are obtained as a result of the exploitation of animals since their giving up animal products used in their daily lives does not prevent them from continuing their lives and that people can access products that can replace these animal products.

Key Words: Peter Singer, Animal Liberation, Animal Rights, Animal Welfare, Equal Consideration, The Capacity for Suffering, Speciesism, Animal Experimentation, Factory Farming, Vegetarianism

ÖNSÖZ

Düşünebilen ve hissedebilen bir varlık olan insan sonsuz nimetlerinden faydalanarak yaşadığı dünyada diğer varlıklardan bağımsız bir şekilde düşünülemez. Sürekli kendini geliştiren, yeni şeyler öğrenerek ve uygulayarak çevresini de değiştirebilen insanın dünya üzerindeki etkileri muazzam boyuttadır. Bu yüzden bütün varlıkların birbirini etkilediği ve belli bir düzen içinde bir arada bulundukları dünyanın yaşanabilir bir yer olarak kalabilmesi için insana büyük bir görev düşmektedir.

İnsanın ahlaki bir varlık olarak sadece kendi türüne karşı değil kendi türü dışındaki varlıklara karşı da ahlaki sorumlulukları vardır. Teknolojik ve bilimsel gelişmeler nedeniyle doğadan uzak bir yaşam sürmeye başlayan ve bu nedenle kendi türü dışındaki varlıklardan uzaklaşan insanın dünya üzerindeki bütün varlıkların sürdürülebilir bir yaşama kavuşabilmesi için bu ahlaki sorumluluklarının farkına varması ve bu konuda harekete geçmesi gerekmektedir. Çalışmamız insanın modern yaşam şekli sebebiyle eylemlerinden olumsuz bir şekilde en çok etkilenen varlıklar olarak günümüz dünyasında hayvanların ahlaki konumunu değerlendirmek ve özellikle hayvanlara karşı ahlaki sorumluluklarımız konusunu ele alan düşünür Peter Singer'ın görüşlerini incelemek amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışmanın hazırlanması aşamasında görüşleri ve önerileriyle bana yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Nejdet Durak'a desteği ve sabrı için şükranlarımı sunarım. Yüksek lisans ve doktora eğitimlerim esnasında ve doktora tezi çalışması sürecinde fikirlerinden istifade etme imkânı bulduğum hocalarım Prof. Dr. Kemal Sözen'e, Prof. Dr. Haluk Songur'a, Prof. Dr. İsmail Latif Hacinebioğlu'na, Prof. Dr. Ayşe Sıdika Oktay'a, Prof. Dr. Nasuh Günay'a ve Prof. Dr. Muhammet Sadık Akdemir'e destekleri için teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

HAK KAVRAMI VE HAYVAN HAKLARI

1. HAK KAVRAMI VE TANIMI.....	9
2. AHLAKİ HAKLAR.....	12
2.1. Ahlak ve Hukuk.....	13
2.2. İnsan Hakları	14
2.2.1. İnsan Hakları Kavramı.....	15
2.2.2. İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi.....	17
2.3. Hayvan Hakları.....	23
2.3.1. Hayvan Hakları Hareketlerinin Tarihçesi	24
2.3.2. Hayvan Refahı (Animal Welfare), Hayvan Özgürleşmesi (Animal Liberation), Hayvan Hakları (Animal Rights), Benzerlikler ve Farklılıklar	27

2. BÖLÜM

HAYVAN HAKLARININ DİNİ, FELSEFİ, HUKUKİ VE ETİK BOYUTU

1. HAYVAN HAKLARININ DİNİ BOYUTU.....	36
1.1. Doğu Dinleri.....	36
1.2. Yahudilik	40
1.3. Hristiyanlık	42
1.4. İslam	46
2. HAYVAN HAKLARININ FELSEFİ BOYUTU	55
2.1. Pythagoras (Pisagor).....	55
2.2. Aristoteles.....	56
2.3. Epikuros.....	58
2.4. René Descartes	59

2.5. Immanuel Kant	61
2.6. Jeremy Bentham	64
3. HAYVAN HAKLARININ HUKUKİ BOYUTU	68
3.1. Dünyada Hayvan Hakları	73
3.2. Türkiye’de Hayvan Hakları	75
4. HAYVAN HAKLARININ ETİK BOYUTU	79
4.1. Endüstriyel Hayvancılık	80
4.2. Hayvan Deneyleri	82

3. BÖLÜM

PETER SINGER VE HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ HAREKETİ

1. PETER SİNGER’İN HAYATI VE ESERLERİ	86
1.1. Ailesi ve Çocukluk Dönemi	86
1.2. Eğitim Hayatı ve Kariyeri	87
1.3. Eserleri.....	88
1.4. Peter Singer’ın Hayvan Hakları Alanına Katkısı	92
2. ANİMAL LIBERATION (HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ) KİTABI:	
HAYVAN HAKLARI TEORİSİNİN TEMEL METNİ	95
2.1. Hayvan Özgürleşmesi.....	97
2.2. Neden Hayvan “Özgürleşmesi” (Animal “Liberation”) ?	101
2.3. Hayvan Özgürleşmesi Hareketi’nin (Animal Liberation Movement)	
Önündeki Engeller.....	102
2.4. Bütün Hayvanlar Eşittir	104
2.5. Peter Singer’ın Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi) Konusunda	
Fikrinin Değiştiği Tek Konu	106
3. PETER SİNGER’İN HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ ÜZERİNE TEZLERİ	107
3.1. Eşit Önemseme İlkesi (Equal Consideration)	107
3.2. Acıyı Hissedebilme (The Capacity for Suffering)	109
3.3. Türçülük (Speciesism).....	113
3.3.1. Türçülüğün Tarihi	115
3.3.1.1. Hristiyanlık Öncesi Düşünce Dünyası	116
3.3.1.2. Hristiyanlık Düşüncesi	117
3.3.1.3. Aydınlanma ve Sonrası	120
3.3.2. Türçülerin Kendilerini Savunmak İçin Kullandıkları Mazeretler.....	123
3.3.2.1. Bilgisizlik (Ignorance)	123
3.3.2.2. “Önce İnsan Gelir” Anlayışı (The Assumption that Human	
Beings Come First)	125
3.3.2.3. İnsanların Hayvanlara İlişkin Düşünceleri ve Hatalı Akıl	
Yürütmeleri	126
3.3.2.4. Hayvanların Beslenmek İçin Başka Hayvanları Öldürmeleri	127
3.4. Hayvanlar Üzerinde Yapılan Deneyler (Vivisection)	128

3.4.1. Hayvan Deneylerini Mümkün Kılan Nedenler	140
3.4.1.1. Trclk (Speciesism)	140
3.4.1.2. Bilim İnsanlarına Duyulan Saygı	142
3.5. Fabrika Çiftlik (Factory Farm)	143
3.6. Ahlakî Bir Sorumluluk Olarak Vejetaryenlik.....	148
SONUÇ.....	164
KAYNAKÇA	169
ÖZGEÇMİŞ.....	183

KISALTMALAR DİZİNİ

e.t.:	erişim tarihi
et al.:	et alia (and others) (ve diğerleri)
m.ö.:	milattan önce
p.:	page (sayfa)
pp.:	page to page (sayfadan sayfaya)
s.:	sayfa
ss.:	sayfadan sayfaya
t.y.:	tarih yok
TDV:	Türk Diyanet Vakfı
vd.:	ve diğerleri

GİRİŞ

Tarihi gelişim süreci içerisinde hayvanlara yönelik olarak ahlaki görevlerimizin kapsamı felsefi açıdan sürekli gündeme gelmiş bir olgudur. Fakat bu mesele özellikle 1960'lardan beri daha geniş bir kapsamla yenilenen tartışmaların bir parçası olmuştur. Özellikle Batı düşüncesinde geleneksel yaklaşımların ahlaki açıdan sorunlu olduğunu ileri süren *Peter Steeves, Jacques Derrida, Carol Adams, Tom Regan, Peter Singer* gibi bazı düşünürler; ahlaki duruşun yeniden değerlendirilmesini savunmaktadırlar. Bu bağlamda ahlaki duruşun; akıl yürütme yoluyla, fayda, haklar, erdem ve sözleşme gibi teoriler bağlamında yeniden gözden geçirilmesinin zarureti vurgulayan, ahlaki duruşun hayvanların çıkarlarını kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekliliğini vurgulayan söylemler yaygınlık kazanmaktadır.

Bir zamanlar dünya insanların çoğu için faydalanılmayı bekleyen eşsiz bir kaynak gibi görünüyordu. Fakat bahsedilen o zamanlar ve dünya hakkındaki düşünceler artık çok eskide kalmış gibi gözüküyor. Modern insan 21. yüzyılda her gün dünyanın sonlu olduğunu gösteren ve daha önce hiç görülmemiş olan ozon tabakasının incilmesi, kirlilik, küresel ısınma, iklim değişiklikleri, nüfus artışı, dünya açlığı, kıtlık, kaynakların ve türlerin tükenmesi gibi olgularla karşı karşıya kaldı. Bütün bu sorunlar insanların çevrelerine ve orada yaşayan insan olmayan hayvanlara karşı ahlaki sorumluluklarını sorgulamaya başlamalarına neden oldu. İnsanların insan olmayan hayvanlara karşı ahlaki sorumluluklarının olup olmadığı sorusu insanların insan olmayan hayvanları kendi menfaatleri için soylarını tüketecek ölçekte kullanmalarının ahlaki olup olmadığı sorusunu da beraberinde getirdi. Bu soru hayvanları yemenin, hayvanları avlamanın, hayvanlar üzerinde deney yapmanın ve insan çıkarları için hayvanları sınıai çiftliklerde yetiştirmenin ahlaken doğru olup olmadığının sorgulanmasını gündeme taşıdı. Bu durum ise hayvanların ahlaki önemi ile ilgili farklı felsefi temellendirmelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Hayvanlara yönelik tutumların ahlaki boyutu, hayvanlara yönelik uygulamaların kısıtlanmasını, onların tıpkı insanlar gibi hak sahibi varlıklar olarak tanımlanmasını savunan yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Hayvanların değer taşıyan, değer bilinciyle yaklaşılmaları gereken varlıklar olduğu fikri bütün hayvanların eşit şekilde önemsenmesinin gerekip gerekmediği sorusunu doğurmuştur. Mesela bir goril, bir

kaplan, bir solucan eşit önemsenmeyi hak ediyor mu yoksa sadece duyarlı, deneyim yaşama kapasitesine sahip olan hayvanlar mı eşit önemsenme, değer bilinciyle yönelme ilkesinden faydalanmalıdır gibi hayvanlar arasındaki farklılıklara odaklanan sorular gündeme geldi. Bu soruları takiben hayvanların ızdırabını ve çevreye verilen zararı engellemek için insanların yaşam tarzını değiştirmesi gerekir mi, insanlar vejetaryen olmalı mı, tüketim kültürünü terk etmeli mi gibi pek çok önemli ve güncel soru tartışılmaya başlandı.

Günümüzde hayvanların ahlaki topluluğun birer üyesi olup olmadığı sorusunun bu denli tartışılmasına katkı sağlayan düşünürlerden biri de Peter Singer'dır. Yaşayan filozofların en etkililerinden biri kabul edilen Peter Singer¹ günlük hayatın içinde insanın karşısına çıkan problemleri ele alırken felsefeden yararlanılabileceğini göstererek geniş bir kitleye hitap edebilme ayrıcalığını kazanmıştır. Felsefeciler arasında bile pek çok tartışmaya ve görüş ayrılığına neden olan konuları sıradan bir insanın bile anlayabileceği ve üzerinde düşünebileceği bir sadelikle ele almıştır.² Felsefeyi sadece belli bir zümrenin ilgilenebileceği bir alan olarak görmeyerek modern insanın sorunlarının felsefi açıdan ele alınabileceğini, hatta alınması gerektiğini eserlerinde vurgulamıştır. Özellikle etik alanının insan hayatının her aşaması ile ilgili olduğunun altını çizen Singer'a göre ahlak uygulamalı bir bilim olmaya uygundur.³ Modern insanın yaşadığı sıkıntıları, ahlaki çıkmazları herkesin anlayabileceği bir dille ve artık herkesin ulaşabileceği sosyal mecralarda tartışan Singer'ın bu yönü onun ayırt edici niteliğidir. O, sadece içinde yer aldığı gelişmiş ülkelerdeki insanların problemleri ile ilgilenmez. Fakir ülkelerde yetersizlikler içinde yaşayan ve gelişmiş ülkelerin uyguladığı politikalardan doğrudan etkilenen dezavantajlı insanların sorunlarına da eserlerinde yer vermektedir. Hatta son dönemlerde özellikle *(The Life You Can Save – How to do your part to end world poverty)* Kurtarabileceğiniz Hayat – Dünya yoksulluğuna son vermek için üzerine düşeni nasıl yaparsın adlı kitabı ve aynı adla kurmuş olduğu

¹ “The 50 Most Influential Living Philosophers”, *The Best Schools*, <https://thebestschools.org/features/most-influential-living-philosophers/> (e.t. 18.04.2021)

“The lives and ideas of the world's most influential people”, *Time*, The 2005 TIME 100, http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,1972656_1972712_1974257,00.html (e.t. 18.04.2021)

² Peter Singer, *Pratik Etik*, Çeviren Nedim Çatlı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s. 5.

³ Singer, *Pratik Etik*, s. 9.

vakıf bu amaca matuftur. Singer, modern insanın tüketim alışkanlıklarıyla çevre sorunları arasındaki ilişki, gelişmiş ülkelerin uygulamakta olduğu sosyo-ekonomik politikaların az gelişmiş ülkelerde yaşayanlar üzerindeki olumsuz etkileri, zenginlerin fakirlere karşı sorumluluklarının olup olmadığı, beslenme alışkanlıklarının hayvan özgürleşmesi hareketi ile ilgisi gibi güncel meseleleri çalışmalarında gündeme getirmektedir.

Singer'ın akademik çevrelerde tanınmasında etkili olan görüşü *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)*'dir. 1975 yılında yayımlanan *Animal Liberation*⁴ kitabı hayvanların ahlaki konumu ile ilgili tartışmaların referans noktası haline gelmiştir. Hayvanların kullanılması meselesinin felsefi bir boyutu olmasının yanında hayvanların insan menfaati için kullanılması hem hukuki boyutu olan hem de günlük hayatta insanları ilgilendiren bir problemdir. Bu yüzden Peter Singer'ın hayvan özgürleşmesi fikrini sıradan insanların da anlayabileceği bir sadelik ve açıklıkla yazmış olması meselenin daha fazla insan tarafından bilinir ve tartışılır hale gelmesine yardımcı olmuştur. Böylece felsefi kavramlar arasında kalarak sadece belli bir topluluğun dikkatini çekebilecek olan problem daha fazla sayıda insana ulaşma imkânına sahip olmuştur. Bu noktada Singer'ın hayvanları koruma konusundaki yapıcı tavrından da bahsetmek gerekir. Singer'ın hayvan hakları konusuna yapmış olduğu en önemli katkılardan biri hayvanlara uygulanan olumsuz davranışların çok sert bir biçimde hemen bugün tamamen ortadan kalkması gerektiğini söylemek yerine herkesin elinden geleni yaparak problemi çözmeye başlaması gerektiğini söylemesidir. Vejetaryenlik konusunu ele alırken beslenme düzeninden bütün hayvansal gıdaların birden çıkarılması yerine önce kırmızı etin azaltılarak başlanabileceğini belirtir. Hayvanların insan menfaatleri için sınırsız bir biçimde kullanıldığı bir ortamda Singer'ın oldukça gerçekçi bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Gary L. Francione⁵ ve Tom Regan⁶ gibi ancak hayvanların mülk olarak

⁴ Eserin ilk baskısı: *Animal Liberation: A New Ethics for our Treatment of Animals*, New York Review/Random House, New York, 1975.

⁵ Gary Lawrence Francione (doğum tarihi 1954) halen New Jersey'deki Rutgers Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde çalışan, Amerika'da ilk kez bir hukuk fakültesinde hayvan hakları kuramı üzerine dersler vermiş olan hukuk ve felsefe profesörüdür. Türkçeye de çevrilmiş olan *Introduction to Animal Rights: Your Child or the Dog?* (*Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*), *Eat Like You Care: An Examination of the Morality of Eating Animals* (*İnsan Neden Vegan Olur?*) kitaplarının yazarıdır. <https://www.abolitionistapproach.com/about/gary-l-francione/> (e.t. 26.01.2021)

görülmesinin ortadan kaldırılması halinde bütün hayvan hakları problemlerinin çözümleneceğini iddia eden düşünürlerin aksine Singer hayvanlar ile ilgili uygulamaların bir günde değişemeyeceğinin farkındadır.

Singer'e göre Hayvan Özgürleşmesi Hareketinin (Animal Liberation Movement) ilk yapılanmaları sanıldığı gibi Batı dünyasında ve Hristiyan metinlerinde değil Budist, Hindu, Yahudi, Antik Çin ve İslam metinlerinde bulunmaktadır.⁷ Singer'e göre hayvan hakları açısından bu hareket, insanların hayvanların menfaatini (interests) gözetmesini ve hayvanlara karşı önyargıları (prejudice) ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.⁸ Singer'e göre endüstriyel çiftliklerdeki uygulamalar ile deney uygulamaları ve işleyişleri esnasında acı çeken hayvanların sayısı, evcil hayvan sahipleri tarafından kötü muameleye tabi tutulan ve zarar verilen köpeklerin veya kedilerin sayıları ile karşılaştırılınca kıyas kabul etmez şekilde öne çıkmaktadır. Bundan dolayı hayvan özgürleşmesi grupları hayvanların her türlü istismarına karşı olmakla birlikte öncelikle hayvan deneyleri ve hayvanların yiyecek olarak kullanılmasına yoğunlaşmıştır. Singer, hayvan özgürleşmesi hareketi ile birçok ülkede hayvanlara karşı kötü muamele uygulamalarına karşı çıkmaya yönelik bir bilinç oluştuğunu düşünmektedir.⁹

Çalışmamızın temel amacı ülkemizde hakkında fazla çalışma yapılmamış olan Peter Singer'ın *Animal Liberation* adlı kitabı başta olmak üzere hayvan özgürleşmesi ile ilgili eserlerini detaylı bir şekilde inceleyerek hayvan hakları alanında önemli bir yere sahip olan düşünürün fikirleri hakkında bir kaynak sunmaktır. Bir diğer amacımız ise aynı dünyayı paylaştığımız canlıların günümüzde maruz kaldıkları acılara dikkat çekerek hayvanlara uygulanan kötü muamelelerin ve hak ihlallerinin farkına varılmasına ve hayvan hakları konusunda bilinç oluşmasına katkı sağlamaktır. Bu yüzden hayvan haklarını detaylı bir şekilde inceleyebilecek zemini hazırlayabilmek üzere çalışmamıza birinci bölümde hak kavramını ele alarak

⁶ Tom Regan (1938-2017) hayvan haklarını Kantçı deontolojik bir açıdan ele alan ve argümanını 'bir yaşamın öznesi olma' kavramına dayandıran Amerikalı bir felsefe profesörüdür. *Empty Cages Facing the Challenge of Animal Rights (Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek)*, *the Struggle for Animal Rights*, *Defending Animal Rights*, *Animal Rights Human Wrongs* kitaplarının yazarıdır.

⁷ Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çeviren Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 12.

⁸ Peter Singer, *Animal Liberation*, Ecco Harper Collins Publishers, New York, 2002, p. 6.

⁹ Peter Singer, "The Animal Liberation Movement, The Animal Liberation Movement: Its Philosophy, Its Achievements", And Its Future, <https://www.utilitarian.org/texts/alm.html> (e.t. 07.02.2021)

başladık. Ahlaki haklar bağlamında öncelikle insan hakları kavramını ve insan haklarının tarihsel gelişimini incelememiz hayvan hakları alanının ortaya çıkışını sağlayan sürecin takip edilebilmesi bakımından önemlidir. Hayvan haklarının tarihi gelişimine baktığımızda ise hayvanların ahlaki konumları hakkında farklı yaklaşımlar karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar hayvan refahı (animal welfare), hayvan özgürleşmesi (animal liberation) ve hayvan hakları (animal rights) olarak üç temel grupta ele alınabilir. Hayvan refahı, hayvanların fiziksel olarak sağlıklı olmasını önemseyen yaklaşımdır.¹⁰ Hayvan özgürleşmesi ise Peter Singer'ın, Jeremy Bentham'ın acı hissedebilme kapasitesi (capacity for suffering) ve Richard Ryder'ın türçülük (speciesism) fikirlerinin üzerine kendisinin menfaatlerin eşit önemsenmesi (equal consideration of interests) ilkesini de ekleyerek geliştirdiği bir yaklaşımdır. Hayvan hakları ise hayvanların saygın muamele görmeye hakları olduğunu ve hayvanların hiçbir gerekçe ile insanların menfaatleri için kullanılmamaları gerektiğini savunan yaklaşımdır.¹¹ Hayvan refahı yaklaşımı hayvan haklarından farklı olarak hayvanların esenliğine zarar gelmediği sürece insanların hayvanları kendi çıkarları için kullanabileceklerini kabul eden bir yaklaşımdır. Hayvan refahı uygulamaları hayvanların korunmasını sağlamak üzere hazırlanmış yasalarda kendini göstermekte ancak hayvan hakları savunucuları tarafından eleştirilmektedir. Örneğin Francione, hayvanları insanın malı olarak gören ve malın sahibinin çıkarlarına göre düzenlenen yasaların hayvanlar için yeterli koruma sağlamadığını belirtir.¹² Peter Singer'ın geliştirmiş olduğu Animal Liberation yaklaşımı ise eşit önemseme ilkesi gereğince acı hissedebilen varlıklara uygulanan gereksiz acıların durdurulması gerektiğini savunur. Hayvanların ahlaki konumu ile ilgili olan bu üç temel yaklaşımın muhtevalarının çok iyi anlaşılmadığı için birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden çalışmamızda kullandığımız kavramları daha açık ve anlaşılır kılabilmek amacıyla Birinci Bölüm'ün son başlığı altında hayvan refahı (animal welfare), hayvan özgürleşmesi (animal liberation) ve hayvan hakları (animal

¹⁰ Marian Stamp Dawkins, *Hayvanlar Ne İster? Hayvan Bilinci Hayvan Refahı ve İnsanın Esenliği*, Çeviren Çağatay Tarhan, Alfa Bilim, İstanbul, 2013, s. 122.

¹¹ Tom Regan, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, Çeviren Serpil Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 24.

¹² Francione, Gary L., *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, Çeviren Renan Akman – Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.248.

rights) kavramları detaylı olarak incelenerek benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın İkinci Bölüm’ünde hayvan haklarının dini, felsefi, hukuki ve etik boyutu ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Hayvan haklarının dini boyutu Doğu dinleri, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dini açısından ele alınmıştır. Doğu dinleri, Yahudilik ve İslam dininin hayvanlara değer verdiği ancak Hristiyan kültürünün hayvanları ahlaki topluluğun dışında bıraktığı görüşünün¹³ yanı sıra Hristiyan ilahiyat geleneğinin insanları diğer varlıklardan sorumlu bir varlık olarak kabul ettiği ve buna bağlı olarak insanların hayvanlara karşı da sorumlulukları olduğu görüşüne de yer verilmiştir.¹⁴ Hayvan haklarının felsefi boyutu incelenirken özellikle Singer’ın eserlerinde yer verdiği, görüşleri ve uygulamaları ile yaşadıkları dönemlerde hayvanların ahlaki konumlarının belirlenmesinde etkili olan filozoflara yer verilmiştir. Hayvanların ahlaki statüsü hakkında fikir belirten filozoflar elbette bu isimlerden ibaret değildir ancak çalışmamızın çerçevesi içinde ele alabildiğimiz filozoflar Pythagoras (M.Ö. 570-500), Aristoteles (M.Ö. 384-322), Epiküros (M.Ö. 341-270), René Descartes (1591-1650), Immanuel Kant (1724-1804) ve Jeremy Bentham (1748-1832)’dır. Hayvan haklarının hukuki boyutu başlığı altında öncelikle genel olarak hukukun hayvanları ele alış şekli ile hukukun hayvanları değerlendirme biçimleri olarak hayvanı eşya sayan görüş, hayvanı kişi benzeri sayan görüş ve hayvana kişilik tanıyan görüşlere¹⁵ değinilmiş devamında ise dünyada ve Türkiye’de hayvanların hukuki konumu ele alınmaya çalışılmıştır. İkinci Bölüm’de ele aldığımız son madde ise hayvan haklarının etik boyutudur. Bu başlık altında Singer’ın özellikle üzerinde durduğu ve hayvanların durumunu anlatmak için yeterli bulduğunu belirttiği¹⁶ iki alan olan endüstriyel hayvancılık ve hayvan deneylerine yer verilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Peter Singer ve Animal Liberation Movement (Hayvan Özgürleşmesi Hareketi) ele alınmıştır. Peter Singer’ın hayatı,

¹³ David DeGrazia, *Hayvan Hakları*, Çeviren Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 15.

¹⁴ Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak Ahlak Düşüncesine Giriş*, Çeviren Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 355.

¹⁵ Cengiz Koçhisarlıoğlu – Özlem Söğütlü Erişgin, “Hayvanın Hukuki Konumu”, *Yaşar Üniversitesi Elektronik Dergisi Özel Sayısı*, Cilt 2, 2013, s.1691-1692.

¹⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 25.

eğitimi, kariyeri ve eserleri hakkında detaylı bilgi verildikten sonra Peter Singer'ın hayvan hakları alanına yapmış olduğu katkı incelenmiştir. Peter Singer'ı hayvan hakları alanında özel ve önemli kılan özelliği hayvanların haklarından bahsetmeden hayvan hakları alanına yapmış olduğu katkıdır. Singer, hayvanların hakları olup olmadığı tartışmasına girmenin konuyu çözümsüz hale getirmesi ve hayvanların hak süjesi olup olamayacakları gibi tartışmaları beraberinde getirmesi gibi problemlerle zaman kaybetmek yerine hayvanların içinde bulunduğu duruma dikkat çekmeye çalışmaktadır.¹⁷ Basit, sade ve anlaşılır bir dil kullanması da daha fazla insana ulaşmasına yardım etmektedir. Singer özgürlük hareketlerini ırk ve cinsiyet gibi keyfi özelliklere dayanan ayrımcılıkların ve önyargıların bitmesi için bir talep olarak görür.¹⁸ Singer, insanların hayvanları ahlaki ilgi alanının dışında tutmasının eskiden zenciler ile kadınlara karşı takınılan tavırlara benzer olduğunu ileri sürer ve ırkçılık ile insanların hayvanlara karşı tutumu arasındaki benzerliği göstermek için türçülük (speciesism) terimini kullanır.¹⁹

Türçülük (speciesism), insanların başka türlerden farklı oldukları için onlardan üstün olduklarını savunmaktır. Bu tanımla türçülük (speciesism) neredeyse ırkçılığa eşittir çünkü ırkçılık da sadece ırksal farklılığından dolayı bir ırkın kendisini başka bir ırktan üstün görmesidir. Peter Singer, hayvanların kendini savunamayacak bir grup olmasını, insanların neredeyse tamamının hayvanlardan faydalanmasını ve hayvanlardan faydalanmanın çok güçlü bir alışkanlık olmasını Hayvan Özgürleşmesi Hareketi önündeki engeller olarak görür.²⁰

Peter Singer'ın Hayvan Özgürleşmesi düşüncesini detaylı bir şekilde incelediğimiz son bölümde yazarımızın *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabında üzerinde durduğu tezler ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Singer'ın eşit önemseme ilkesi (equal consideration of interests), acı hissedebilme kapasitesi (capacity for suffering), türçülük (speciesism), hayvanlar üzerinde yapılan deneyler, fabrika çiftlikler ve vejetaryenlik hakkındaki görüşleri hayvan hakları literatüründe

¹⁷ Peter Singer, "Animal Liberation or Animal Rights?", *The Monist*, Volume 70, No. 1, 1987, pp. 3-14.

¹⁸ Singer, *Animal Liberation*, p. xxii.

¹⁹ Peter Singer, "Speciesism and Moral Status", *Metaphilosophy*, Volume 40, Nos. 3-4, July 2009, p. 572.

²⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 34-35.

önemli bir yere sahiptir. Singer'ın insanlara ulaşılabilir hedefler önermesi hayvan hakları meselesinin insanlar tarafından ciddiye alınabilmesine katkı sağlamaktadır. Singer, ahlaki açıdan daha iyi bir insan olmak için ahlaki bir plan doğrultusunda hedefler belirlemenin ve bu hedeflere ulaşmaya çalışmanın önemli olduğunu belirtir. Singer'a göre insanlar, hayvan hakları konusunda hayvanların acı çekmesini azaltarak bir adım atabilirler ve zaman içinde daha etkin çözümler için eyleme geçebilirler. Günümüzün en etkili düşünürlerinden biri olması ve hayvanların ahlaki konumunun iyileşebilmesi yönündeki ılımlı tavrından dolayı önemli bir figür olduğunu düşündüğümüz Peter Singer günümüzde hayvan hakları problemini en ideal biçimde ele alan filozoftur. Çalışmamızın odak noktası Peter Singer'ın *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabı olduğu için çalışma boyunca bu eserine çokça atıfta bulunulmuştur. Ayrıca Singer'ın konuyla ilgili olan diğer eserlerinden, bazılarının editörlüğünü de kendisinin yaptığı derleme çalışmalardan ve Singer sosyal medyayı etkin bir biçimde kullandığı için internet kaynaklarından faydalanılmıştır. Singer'ın incelemeye çalıştığımız fikirlerinin ve tezlerinin bilinir hale gelmesinin hayvan hakları alanında yapılan çalışmalara katkı sağlaması ve hayvanların maruz kaldıkları olumsuzluklar ile ilgili bilinç oluşmasına yardımcı olması açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

1. BÖLÜM

HAK KAVRAMI VE HAYVAN HAKLARI

1. HAK KAVRAMI VE TANIMI

Hak kavramı, toplumsal ve insani ilişkilerin adalet içerisinde düzenlenmesi, hukuki bir terminoloji içerisinde, kişilerin hak ve sorumluluklarının bir denge içerisinde tesisini sağladığı için fıkri ve felsefi bir boyut içerisinde insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahiptir. Bu yönüyle farklı temellendirmelerin ve anlamlandırmaların çeşitliliği terim anlamını netleştirmeyi güçleştirmektedir.

Hukukun en temel kavramlarından biri olması sebebiyle hukuk sözlüklerinde de yer bulan hak kavramı ‘hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetki, hukuk kuralları tarafından korunan menfaat’²¹ şeklinde tanımlanmaktadır. *Türk Dil Kurumu Güncel Sözlükte* ‘adalet’, ‘adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç’, ‘dava veya iddiada gerçeğe uygunluk, doğruluk’, ‘verilmiş emekten doğan manevi yetki’, ‘pay’²² gibi anlamları verilen hak kavramı farklı boyutları olan hukuki ve felsefi bir kavramdır. Hak kelimesi İngilizce sözlüklerde ‘kanuna göre veya bir kişinin görevi açısından doğru olan ahlaken iyi veya kabul edilebilir bir şeyi yapmak’²³ ve ‘yasanın yapmamıza izin verdiği şey’²⁴ olarak tanımlanmaktadır.

*Cambridge Felsefe Sözlüğü*nde ise hak kelimesi ‘maliklere kanun, ahlak, kurallar ve diğer normlar tarafından verilen menfaatli durumlar’²⁵ olarak tanımlanmaktadır.

Kelimenin farklı alanlardaki kullanımını dikkate alarak hazırlanan bir başka hukuk sözlüğünde ise hak kelimesinin ‘Allah, kanunun koruduğu menfaat, her çeşit özgürlük, bir şeyin ortası, doğruluk, adalet, insaf, alacak, iş karşılığı verilen pay,

²¹ Selahattin Bağdatlı, “Hak”, *Hukuk Sözlüğü*, Derin Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 222-223.

²² “Hak”, <https://sozluk.gov.tr/>, (e.t. 01.12.2020)

²³ A. S. Hornby, “Right”, *Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English*, Oxford University Press, Oxford, 6th Edition, 2003, p. 1100.

²⁴ “Right”, *Cambridge Learner’s Dictionary English-Turkish*, Cambridge University Press, Cambridge, 5th Printing, 2013, p.625.

²⁵ Audi, Robert – Audi, Paul, “Rights”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Third Edition, Cambridge University Press, New York, 2015, p. 932.

*pay*²⁶ anlamlarına geldiği belirtilmektedir. *Hukuk Felsefesi* kitabında ise hak kavramının ‘*hukuki yükümlülük, vecibe, borç, ödev*’²⁷ anlamlarına geldiği ifade edilir.

Buna göre “hak” kelimesinin çoğulu olan “hukuk” terimi yaygın kullanımıyla, toplum hayatını ve dışı akseden yönüyle insanlar arasındaki ilişkileri cebrî müeyyidelerle düzene koyan kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda Roma hukuku, İslam hukuku, Batı hukuku gibi ifadelerde belirginlik kazanan medenî hukuk, ceza hukuku gibi tabirlerde vurgulanan hukuk kavramı daha çok hükümler (ahkâm) anlamını taşımaktadır.

Hukuk kelimesinin ikinci anlamı ise hak kelimesinin çoğulu olarak “temelde şâriin, görünürde ise dinin, aklın ve hukuk düzeninin tanıdığı yetki, güç ve imtiyazlar” anlamına gelmektedir.²⁸

Bu anlamda hak ve haklar Batı dillerinde “*right*” (İng.), “*droit*” (Fr.), “*Recht*” (Alm.), “*dritto*” (İt.) gibi kelimelerle karşılanmaktadır. Ancak Almanca, Fransızca ve İtalyanca’da hukuk ile hak aynı terimle karşılandığından bu gibi dillerde hukuka “*objektif hukuk*”, hakka da “*sübjektif hak*” denilerek bu ayırım vurgulanmaya çalışılmıştır. “*Bu anlamda hak, objektif hukukun hukuk sükelerine tanıdığı yetkiyi anlatır. İngilizce’de ise bu iki kavram Türkçe’de olduğu gibi ayrı terimlerle ifade edildiğinden böyle bir nitelendirmeye ihtiyaç duyulmaz. Arapça’da hukuk kelimesinin yaygın kullanımı da “haklar” anlamındadır.*”²⁹

İslam literatüründe, “*gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey*” anlamlarında isim olan hak kelimesi, Allah’ın bir ismi veya sıfatı sayılmıştır. Hak kelimesi Kur’an-ı Kerim’de 247 yerde geçer ve çoğunda ‘*batılın zıddı*’ olarak kullanılır. Bu anlamda hak kavramı İslam dünyasında Kur’an ve Sünnet bağlamında bir içerik kazanmıştır. İslam düşüncesinde hak kavramı genellikle “*dış dünyada gerçekten mevcut olan, mevcudiyeti sabit ve devamlı olan varlık, gerçeğe uygun bilgi, hüküm, söz*” anlamlarında kullanılır. Bunun yanı sıra Kur’an’da, hadislerde ve

²⁶ Esat Şener, “Hak”, *Açıklamalı – Madde Atıflı Hukuk Sözlüğü*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001, s.262.

²⁷ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 11. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2015, s.120.

²⁸ Ali Bardakoğlu, “Hak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 139.

²⁹ Ali Bardakoğlu, “Hak”, s. 139.

diğer İslami kaynaklarda hak kelimesi “*korunması, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gerekli olan maddî veya mânevî imkân, pay, eşya ve menfaatler; görev, sorumluluk, borç*” gibi anlamlarda da kullanılmıştır.³⁰

Hak kavramı hukuk literatüründe iki boyut içerisinde tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımlardan birincisi olan “*irade teorisi*”ne göre hak, hukuk düzeni tarafından bireylere tanınan bir ‘*irade kuvveti*’ (hakimiyeti) olarak tanımlanmakta olup kişi ancak başkalarını kendi iradesine göre davranmaya zorlayabildiği ölçüde ilgili konuda hak sahibi olarak nitelendirilmektedir. İkincisi olan “*menfaat teorisi*”ne göre ise hak, ‘*hukuken korunan menfaat*’ olarak tanımlanmaktadır.³¹ Bu bağlamda haklar; şahıs varlığı hakları (mal varlığı hakları), mutlak ve nisbi haklar, alelade haklar ve yenilik doğuran haklar, kullanma yetkisi açısından şahsen kullanılması zorunlu olan ve olmayan haklar, bağımsız haklar, bağlı haklar olarak sınıflandırılmaktadır.³² Kısacası hak kavramının öncelikle hukuk düzeninin tanıdığı “yetki ve ayrıcalık” anlamı çerçevesinde bir muhteva kazandığı ve bu içerikle terimleştiği ifade edilebilir.

Felsefî boyutuyla da karşımıza çıkan hak kavramı *Felsefe Sözlüğü*nde ‘*insan varlığına, bir kimseye var olan yasalarla, evrensel beyannameler ya da en azından sözlü bir gelenekle tanınan belli şekillerde hareket etme özgürlüğü, yetkisi ya da imkanı, insana, Tanrı, kral, yasa, toplumsal bilinç ya da gelenek gibi bir otorite kaynağı tarafından verilen, desteklenen, kutsanan yetki, özgürlük ya da ayrıcalık ve bireylere toplumsal ilişkiler ve ahlaki bakımdan tanınan davranış özgürlüğü*’³³ olarak tanımlanmaktadır.

A. Kadir Çüçen’e göre insan topluluk halinde yaşamaya başlamadan önce özgür bir varlıktı ve istediği gibi hareket edebilirdi. Toplumsal yaşamın oluşmasıyla birlikte insanların hareket özgürlükleri sınırlandı ve insanlar bazı istek ve düşüncelerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Bu durum insanları toplumsal hayatta da özgürlüklerini devam ettirebilecekleri yollar aramaya itti ve böylece hak kavramı doğdu. Çüçen hak kavramını “*özgürlüğü sağlamak için kişilere hukukça verilen*

³⁰ Mustafa Çağrı, “Hak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 138.

³¹ M. Kemal Oğuzman-Nami Barlas, *Medenî Hukuk Giriş Kavramlar Temel Tanımlar*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2016, s. 141-142.

³² M. Kemal Oğuzman-Nami Barlas, *Medenî Hukuk Giriş Kavramlar Temel Tanımlar*, s. 145 ve devamı.

³³ Ahmet Cevizci, “Hak”, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayınları, Ekim, 2002, s.466.

yetki” olarak tanımlamaktadır. *Hak, kişinin toplumdan isteyebileceği, talep edebileceği ve kullanabileceği yetkilidir.*³⁴ Çüçen’e göre hak kavramı, hukukla birlikte anlamlı olur. Hukukun olduğu yerde hak vardır ve kullanılır. Hukuk, insanlar için konulan haklar sistemidir.³⁵

Sungurbey’e göre ise hak bugün baskın görüş tarafından medeni hukukun merkezi ve vazgeçilmez temel kavramlarından biri olarak kabul edilmektedir ve bireye (kişiye) çıkarlarını (gereksinmelerini) karşılamak amacıyla hukuk düzeninin tanıdığı irade gücü ya da hukuksal güç olarak tanımlanmaktadır.³⁶

Gary L. Francione’ye göre hak, çıkarları korumanın özel bir yoludur. Francione, hakları politikaya dayalı haklar (vergi indirim hakkı gibi) ve saygıya dayalı haklar (ifade özgürlüğü hakkı gibi) olarak ikiye ayırır. Politikaya dayalı haklar zaman içinde değişebilen veya tamamen ortadan kalkabilen haklar iken saygıya dayalı haklar bir kültürde hangi ahlaki inançların önemli olduğunu belirleyen haklar olarak kültürden kültüre değişiklik gösterebilir.³⁷

Çalışmanın bu bölümünde farklı temellendirmeler açısından hak kavramının anlamı ve tanımı incelenmiştir. Bir sonraki bölümde ise ahlak ve hukuk arasındaki ilişki üzerinde durulacak ve ahlaki haklar temelinde insan hakları ve hayvan hakları ele alınacaktır.

2. AHLAKİ HAKLAR

Hayvan hakları, insan dışındaki varlıkların ahlaki bir değer taşıyıp taşımadığı problemi ile birlikte tartışılan bir meseledir. Bu yüzden bu bölümde öncelikle ahlak ve hukuk arasındaki ilişkiye değinilecektir. Daha sonra ahlaki bir değere sahip olduğu için hukukun konusu olan insanın hakları ve insan haklarının gelişimi ele alınacaktır. Devamında ise insan haklarının gelişimine neden olan hak arayışı mücadelelerinin bir parçası olarak ortaya çıkan insan dışındaki varlıkların da ahlaki bir değer taşıdığı fikrine bağlı olarak hayvan hakları meselesi incelenecektir.

³⁴ A. Kadir Çüçen, *İnsan Hakları*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s.44.

³⁵ Çüçen, *İnsan Hakları*, s. 45-46.

³⁶ İsmet Sungurbey, *Öldürttüğümüz Hayvan Dostlarımız Biz İnsanları Bağışlayınız Hayvan Hakları Bir İnsanlık Kitabı*, Genişletilmiş İkinci Baskı, İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi, İstanbul, 1993, s.125.

³⁷ Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s. 30-31.

2.1. Ahlak ve Hukuk

Ahlaki ilişki, insanlar arasındaki en temel ilişki türlerinden biridir ve temel vasfı değer kavramını öne çıkarmasıdır. Bu olgu onun hukuk ile aynı zeminde buluşmasını sağlar. Ahlakın da hukukun da alanı değerler alanıdır. Buna göre her iki alan “normatif” bir yaklaşımı öne çıkarmaktadır. Toplumsal ve insani ilişkiler sadece hukuk ile ya da sadece ahlak ile düzenlenerek işlerlik kazanamazlar. Hukukun ahlaka, ahlakın hukuka ihtiyacı bulunmaktadır. Hukuk ile ahlak arasında benzerlikler olmakla birlikte, tabii olarak bazı farklılıklar da söz konusudur. Ahlak ve hukuk, ortak ilke ve kurallara sahip olmalarına rağmen birbirlerinden farklıdırlar. Çüçen’e göre hukuk, insanların birbirleriyle, toplumla ve devletle olan ilişkisini düzenleyen yazılı yasaların tamamıdır.³⁸ Ahlak ise toplumun “iyi” ve “kötü” olarak kabul ettiği davranışları belirleyen kuralların tümüdür.³⁹ Hukuk yazılıdır ve uymayanlara uygulanacak olan yaptırımlar yasalarca belirlenmiştir. Ahlak kuralları, hukuk kuralları gibi yazılı değildir ve uymayanlara yasalar gereği ceza verilmez. Yani ahlak, toplumun benimsediği sözlü kurallardır. Aldo Leopold’e (1884-1948) göre ahlak, bireyleri gündelik hayatta, kendi çıkarlarını koruyacak şekilde davranırlarken sınırlayan normatif ilke ve idealler bütünüdür. Leopold ahlakın üç düzeyi olduğunu kabul eder. Birincisi bireyler arasındaki ilişkileri, ikincisi bireyle toplum arasındaki ilişkileri ve üçüncüsü de bireyle doğa arasındaki ilişkileri ele alır.⁴⁰ Bu sınıflandırmaya göre ahlakın, insanın çevresinde bulunan her şeyle ilişkilerini düzenleyen ilkeler bütünü olduğu görülür.

Genel bir tanımla ifade etmek gerekirse, ahlak kelimesi sözlüklerde etimolojik olarak seciye, huy, tabiat, din, insanın iç ve dış dünyası anlamına gelen “hulk” kelimesinin çoğulu olarak tanımlamaktadır.⁴¹ Hüsameddin Erdem, ahlak kavramının Batı dillerinde yaşama kuralları anlamına geldiğini, ahlak ilminin de hayatı idare etme ilmi, vazife ilmi veya hayır ve şerrin ilmi olabileceğini belirtir. Bundan dolayı ahlak ilminin insanın davranışlarını idare eden ideal kanunları dile getirdiğini ve bu haliyle hem olanın hem de olması gerekenin ilmi olduğu için normatif olduğunu ifade eder. Erdem’e göre ahlak ilmi insan hayatını düzenleyen

³⁸ Çüçen, *İnsan Hakları*, s.51.

³⁹ Çüçen, *İnsan Hakları*, s.61.

⁴⁰ Ahmet Cevizci, *Uygulamalı Etik*, İstanbul, Say Yayınları, 2013, s.131.

⁴¹ Mustafa Çağrı, “Ahlak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 1.

birtakım kanunlar, kurallar, normlar koyar ve bu kuralları en iyi şekilde uygulamak ister.⁴² Erdem'in açıklamalarından ahlakın yazılı olmasa bile kurallar koyduğu ve bu kurallar sayesinde yaşamı düzenlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Etem Çalık ahlaki hakkın dayanağının ahlaki nedenler ve gerekçeler olduğunu, hukuki hakların ise ahlaki nedenlerinin bulunduğu durumlarda bile esas olarak hukuki düzenlemelere dayandığını belirtir. Çalık'a göre ayrıca ahlaki açıdan hak kavramının kapsamı daha genişken hukuki açıdan daha dardır ve bazı durumlarda ahlaki hak kavramı hukuki hak kavramı ile çelişebilir.⁴³ Çalık'ın yaptığı açıklamaya göre hak kavramı ahlaki açıdan daha geniş, hukuki açıdan ise daha dar bir kapsama sahiptir.

Bazı ahlaki hükümler evrensel kabul görürken bazıları ise gelenekten beslenerek yerel kalabilir. Ayrıca belli bir dönemde belli bir yerde ahlaki kabul edilen uygulamalar zaman içerisinde değişime uğrayabilir. Kölelik uygulamasının belli dönemlerde dünyanın farklı yerlerinde kabul görmesi ancak günümüzde köleliğin ahlaki açıdan kabul edilemez olması bu duruma örnek olarak verilebilir. Ahlaki yargıların öznel bir tarafı olduğu için ahlaki yargılar kişinin duygularından ve düşüncelerinden etkilenir. Ahlaki yargıların kişinin öznel dünyasından bağımsız olamaması ahlaki uyuşmazlıkların yaşanmasına sebep olabilir. Bu açıdan hukukun, ahlaki yargıların uygulanmasında bir otorite işlevi gördüğü söylenebilir. Ahlakın ortaya koymuş olduğu ilkelerin hukuk tarafından benimsenerek uygulanması durumunda ahlak ve hukukun birbirini tamamlayan bir yönü olduğu ifade edilebilir.

2.2. İnsan Hakları

“İnsan hakları” kavramı çok boyutlu bir yapıya ve geniş bir içeriğe sahiptir. İnsan haklarının bütün boyutlarıyla ve derinlemesine incelenmesi başlı başına bir çalışmanın konusudur. Bu sebeple çalışmamızın bu bölümünde “insan hakları” kavramı çalışma konusu gereğince genel hatlarıyla ele alınmış ve insan haklarının tarihçesine kısaca değinilmiştir.

⁴² Hüsameddin Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri (Felsefeye Giriş)*, Hü-Er Yayınları, Konya, Mart 2012, s.151-152.

⁴³ Etem Çalık, “İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasî ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6 Sayı 16 Bahar 2017, s.43.

2.2.1. İnsan Hakları Kavramı

İnsan düşünen, bilen, karar veren, amaçlı, ahlaklı davranan, toplum ve devlet kuran, bilim ve teknoloji üreten bir varlık olarak diğer canlılardan ayrılır. Bu özellikleri ile değerli olan insanın sahip olduğu nitelikleri koruması ve geliştirmesi gerekir. Çüçen'e göre bu gereklilik insan hakları kavramının oluşmasına neden olmuştur.⁴⁴ Kuçuradi, insan haklarının her insanla ilgili bazı gerekleri ifade ettiğini ve bu gereklerin insanları yalnızca insan oldukları için koruma istemleri olarak ortaya çıktığını belirtir.⁴⁵ Şeref Ünal ise kişinin toplum yaşamında vatandaş olarak kamu hayatına dâhil olduğu için kamu hayatının düzenleyicisi olarak devletin kanun ve nizamlarına tabi olduğunu belirtir. Ünal'a göre yasalar, kişinin sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerin sınırlarını çizer ve bireyin bu çerçeve içinde haklardan faydalanması kişi özgürlüğünü ifade eder. Böylece bireye tanınan temel haklar ve bireyin bu haklardan yararlanma özgürlüğü birbirini tamamlayarak insan haklarının temelini oluşturur.⁴⁶

Turhan'ın, Erdoğan'dan aktardığına göre insan hakkı ahlaki anlamda bir haktır ve niteliği bakımından herhangi bir ahlaki haktan farklıdır. Bu farklılık insan hakkının kişinin sırf insan olmak sıfatıyla kazandığı bir hak olması sebebiyle diğer bütün ahlaki haklardan üstün olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁷ İnsanın, insan olduğu için sahip olduğu birincil ve vazgeçilmez hak ve özgürlüklerine temel hak ve özgürlükler denir. Temel hak ve özgürlükler bir insanın devredemeyeceği, yasalar tarafından sınırları belirlenmiş ve yine yasalar tarafından korunan hak ve özgürlükleridir. Temel hak ve özgürlükler yaşama, kişi dokunulmazlığı, din, vicdan, kanaat ve düşünce özgürlüğü haklarıdır ve bu hak ve özgürlüklere sahip olmadan diğer haklara sahip olmanın anlamı yoktur.⁴⁸ Temel hakların vazgeçilemez olduğu, diğer haklardan faydalanabilmenin öncelikle temel haklara sahip olarak mümkün

⁴⁴ Çüçen, *İnsan Hakları*, s. 46.

⁴⁵ İoanna Kuçuradi, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2007, s. 1-2.

⁴⁶ Şeref Ünal, "İnsan Haklarının Tarihi, Felsefî ve Hukukî Temelleri", *Ankara Barosu Dergisi*, 1994/1, s. 42.

⁴⁷ Aydın Turhan, "İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Yıl 2013, s.362-363.

⁴⁸ Çüçen, *İnsan Hakları*, s. 47.

olabileceği konusunda Francione, temel haklar kuramının modern bir yorumlayıcısı olan siyaset kuramcısı Henry Shue'nun fikirlerini şöyle ifade eder:

*Shue “Temel hakkı emniyete almak için, gerektiğinde, temel olmayan haklardan feragat edilebilir. Ama temel olmayan bir haktan yararlanılmasını sağlamak için temel bir hakkın korunmasından vazgeçilemez.” der. Bunun nedeni, temel bir haktan “başarıyla feragat edilememesidir. Feragat edilen hak gerçekten temelse, onun yokluğunda başka hiçbir haktan yararlanılamaz. Feragatin kendi kendini baltalayıcı olduğu ispatlanmış olur.”*⁴⁹

Bu açıklamaya göre can güvenliği temel hakkı tehlike altında olan bir kişinin diğer haklardan yararlanıp yararlanamayacağını tartışmak anlamını yitirir. Her an öldürülebileceğini bilen bir kişi için oy kullanma hakkının veya üniversite sınavına girme hakkının bir değeri yoktur. Şeref Ünal bu problemin 16 Aralık 1977 tarih ve 32/120 sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararında da ele alındığını belirtmektedir.⁵⁰ Bu karara göre ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan mahrum olan insanların medeni ve siyasi haklardan yararlanamayacağı belirtilerek insan hakları ve temel özgürlüklerin iyileştirilebilmesi için temel haklara öncelik verilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir.

İnsan haklarının tam anlamıyla uygulanabilmesi için dünyanın farklı bölgelerindeki her insanın öncelikle can güvenliği, gıda ve eğitim gibi temel haklara sahip olması gerekmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda insan hakları konusunda yapılabilecek en önemli şey insanların karşı karşıya kaldıkları, adaletsizlik ve küçük düşürme gibi olumsuz durumlar karşısında harekete geçebilme cesaretini onlara kazandırabilmektir. İnsan hakları konusunda harekete geçmek için sosyal alanlardaki eşitsizlikler, gelir adaletsizliği, ırk, cinsiyet, din ayrımları gibi pek çok sebep vardır. İnsan hakları ile ilgili eyleme geçmek için yeterli sebep olmasına rağmen gerçek hayatta bunu başarmak sözle ifade edildiği kadar kolay değildir. Bu konuya dikkat çeken Ünal, modern iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile dünyada yaşanan insan hakları ihlallerinden haberdar olmanın kolaylaştığını ancak iletişim kaynaklarının maddi ve siyasi güçlerin etkisi altında kaldığı için verilen haberlerin objektif

⁴⁹ Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s. 194.

⁵⁰ Ünal, “İnsan Haklarının Tarihi”, s. 55.

olmadığını ifade eder. Bu duruma Bosna Hersek'te yaşanan insan hakları ihlallerinin dünya basınında yer bulamamasını örnek gösterir.⁵¹

Karagöz'ün Donnelly'den aktardığına göre insan hakları, hakların özel bir grubudur. Bir kişinin yalnızca insan olması bakımından sahip olduğu haklardır ve bu haklar en üstün ahlaki haklardır. Bununla birlikte insan hakları daha alt düzeydeki haklarla veya bu hakları yerleştirme mücadelesiyle de yakından ilişkilidir.⁵² Ahlaki haklar olarak insan hakları belli bir toplumun hukuk sisteminde tanınıp tanınmamasından bağımsız olarak var olduğu iddia edilen haklardır.⁵³ Ancak ahlaki haklar bir hukuk sistemi tarafından kabul edilmelerinden bağımsız olarak varlıklarını sürdürse bile sadece yasal hakların yaptırımları olabildiği için asıl amaç ahlaki hakların yasal haklara dönüşmesidir.⁵⁴

Muhlis Ögütçü'nün Donnelly'den aktardığına göre ise insan hakları modern devletin ve modern piyasaların insan onuruna yönelttiği standart tehditlere karşı bireyleri korumak için zorunlu olan sosyal ve siyasal güvencelerdir. Ögütçü'ye göre bu tanımdaki güvence kapsamına hukuki ve yargısal güvenceleri de eklemek gerekir çünkü yargısal güvenceye kavuşmamış haklar felsefi ve siyasal bir kavram olmaktan öteye geçemez. Bu güvenceler yargısal güvenceye kavuşarak hukuki bir nitelik kazanabilirler.⁵⁵ Bu açıklamalara göre hakların hukuki açıdan tanınması yargısal bir güvenceye kavuşmalarına bağlıdır. Aksi takdirde hak, sadece bir kavram olarak kalacak ve hukuki açıdan bir geçerliliği olmayacaktır.

2.2.2. İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi

İnsan haklarının hukuki düzenlemelerde yer alışı modern toplumların yasalarında görülmeye başlanmış olsa da insanlar arasında eşitlik olması gerektiği fikrinin temelleri daha eski dönemlere dayanmaktadır. Kişi haklarını konu edinen ilk

⁵¹ Ünal, "İnsan Haklarının Tarihi", s. 57.

⁵² Yıldız Karagöz, "Liberal Öğretide Adalet, Hak ve Özgürlük", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:26, Aralık 2002, s. 281.

⁵³ Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar Etiğe Giriş*, Çeviren Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 206.

⁵⁴ Erol Kuyurtar, "Hayvan Hakları ve Sınai Çiftlikler", *Doğu Batı Düşünce Dergisi Faunaya Ağıt: Hayvan*, Yıl:20 Sayı: 82, Ankara, 2017, s. 173.

⁵⁵ Muhlis Ögütçü, "Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7 Özel Sayı, 2005, s. 561.

belgenin m.ö. 1770’li yıllarda yazılmış olan mülkiyet hakkı ve adil yargılanma konularında düzenlemeler içeren Hammurabi Kanunları olduğu düşünülmektedir.⁵⁶ Benzer bir şekilde Çin imparatorları da halkın refah ve mutluluğundan sorumlu oldukları için ahlaki bir yükümlülüğe ve siyasi iktidar sınırlanmasına tabidirler. Ayrıca Çinli bir filozof olan Konfüçyüs (m.ö. 551 - 479) tüm insanların eşit olduğunu belirtmiş ve insan ilişkilerini düzenleyen bir öğreti geliştirerek insanların birbirlerine karşı olan hak ve yükümlülüklerinden bahsetmiştir. Bu yüzden Çin’de ortaya çıkan siyasi ve felsefi öğretiler de insan hakları adına atılmış birer adım olarak değerlendirilebilir.⁵⁷

Eski Yunan medeniyetinde ise sofistlerin insanlara verdikleri önem sayesinde bugünkü anlamıyla olmasa da insan hakları tartışılmaya başlanmıştır. Macit Gökberk, Sofistlerden Antiphon’un (m.ö. 480-411) *“Yalnız Yunanlılar kendi aralarında değil, Yunanlılar ile Barbarlar da eşittir.”* dediğini ve Antiphon’a göre toplum içindeki sınıf ayrılıklarının, ayrıcalıkların, soylulukların ve benzeri tanımlamaların hep insanlar tarafından koyulduğunu belirtir.⁵⁸ Yine Eski Yunan medeniyetinde Sokrates, Platon ve Aristoteles de insanın önemi konusunu ele almışlardır. Ayrıca Eski Yunan şehir devletlerinde yönetim biçimi olarak demokrasi ilkesinin benimsenmesi de insan hakları konusunda atılmış önemli bir adım olarak görülmekle birlikte aynı dönemde kölelik uygulamasının da yürürlükte olması insan hakları anlayışının sınırlı olduğunu göstermektedir.⁵⁹ Özellikle demokratik katılım gibi hakları konu edinen Aristoteles’in eserlerinde kullanmış olduğu ifadelerden o dönemde tartışılan insan haklarının daha dar bir grubun hakları olduğu anlaşılmaktadır.

...Yine, erkekle dişi arasında, önceki doğadan üstün, beriki aşağı ve uyruktur. Bu genel olarak tüm insanlık için de geçerlidir. Bundan ötürü, diyebiliriz ki, iki insan topluluğu arasında, zihinle beden ya da insanla hayvan arasındaki kadar geniş bir ayrılık olan her yerde, işleri bedenlerinin kullanımından ibaret kalan ve kendilerinden daha iyi bir şey beklenemeyecek olanlar, bence, doğadan

⁵⁶ Cihan Daban, “Küresel İlişkiler Çağında İnsan Haklarının Önemi ve Tarihsel Gelişimi”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, Yıl 2019, s.165.

⁵⁷ Ünal, “İnsan Haklarının Tarihi”, s. 45.

⁵⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 42.

⁵⁹ Daban, “Küresel İlişkiler Çağında”, s. 166.

köledir. Sözü edilen benzerlerinde olduğu gibi, onlar için de böylelikle yönetilmek ve uyruk olmak daha iyidir.

Öyleyse “doğadan köle” bir başkasına bağlı olabilen, dolayısıyla da bağlı olan ve akıl yürütme yetisinden anlayacak kadar pay alan, ama ona sahip olacak kadar pay almayan kimsedir. Öteki hayvanlar, sahiplerine akıllarını işleterek değil, söz dinleyerek hizmet ederler. Kölelerin kullanılması da, evcil hayvanlarınkinden hiç ayrılmaz; biz her ikisinden de bedensel gereksinmelerimizin giderilmesinde yararlanırsınız.⁶⁰

Aristoteles’in ifadelerinde görüldüğü gibi Eski Yunan uygarlığında ele alınan insan hakları kavramı günümüzde bahsedilen insan hakları kavramından oldukça farklı, bütün insanları kapsayacak şekilde düşünülmeyen ve daha sınırlı bir grubun haklarını konu alan bir alandır.

Orta Çağ’da Avrupa’da halkı devlete karşı koruyan ilk yazılı belge 1215 yılında İngiltere’de hazırlanan Büyük Özgürlük Fermanı (Magna Carta Libertatum)’dır. Bu belge kişinin can ve mal güvenliğinin kralın keyfi müdahalelerine karşı korunması hükmünü içermesine rağmen toplumsal eşitsizlik ve kölelik gibi konularda bir hüküm içermemektedir. Bununla birlikte çağına göre kralın yetkilerini kısıtlayarak Orta Çağ’da kişi hak ve özgürlüklerini genişleten ilk belge olarak kabul edilmektedir.⁶¹

İnsan haklarının sistematik bir fikirler bütünü olarak ortaya çıkması ise 17. ve 18. yüzyıllarda mümkün olabilmiştir. Reform ve Rönesans hareketleri, Aydınlanma felsefesi, modern bilimin ortaya çıkışı, sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle feodal üretim tarzının yerini kapitalist ekonomik sistemin alarak geleneksel toplumsal yapıların modern toplumsal yapılara dönüşmeye başladığı 17. ve 18. yüzyıllarda insanın toplumsal yapı içindeki konumu da değişmeye başlamıştır. İnsanın topluluğun bir mensubu olarak görüldüğü geleneksel anlayıştan birey olarak değerlendirildiği modern anlayışa geçilmesiyle bireyin yani insanın haklarından bahsedilmeye başlanmıştır.⁶² Bu dönemde insanın insan olması nedeniyle doğuştan

⁶⁰ Aristoteles, *Politika*, Çeviren: Mete Tuncay, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 13-14.

⁶¹ Ünal, “İnsan Haklarının Tarihi”, s.48; Çalık, “İnsan Hakları Meselesinin”, s.47.

⁶² Mehmet Yüksel, “İnsan Haklarının Sosyo - Tarihsel Temelleri”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 25, 2007, s.4.

haklara sahip olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704) ve J.J. Rousseau (1712-1778) temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması amacıyla devlet otoritesinin kısıtlanmasını savunmuş ve doğal hukuk anlayışına dayanan toplum sözleşmesi öğretilerini ortaya koymuşlardır. Bu öğretilerin ortak özelliği hepsinde de halkın can ve mal güvenliğinin sağlanmasının ve halkın dış tehlikelere karşı korunmasının gerekliliğinin belirtilmesidir. Hobbes ve Rousseau, gücü karşısında halkın önünde eğilebileceği bir devlet modeli tasarımlarına rağmen Locke, yasama ve yürütme organları halkın can ve mal güvenliğini sağlayacak ve halkın haklarını ve özgürlüklerini korumakla sınırlı olacak bir devlet modeli tasarlamıştır.⁶³ Locke, bireylerin doğa durumunda hayat, hürriyet ve mülkiyet gibi temel hakları olduğunu ve sözleşme sonucunda kurulan siyasi yönetimin amacının bireylerin başlangıçta sahip oldukları bu hakları korumak olduğunu söyler.⁶⁴ Locke'un ve diğer düşünürlerin insan hakları teorisini geliştirmelerinin ve toplum sözleşmesi öğretilerinin sonraki dönemde Amerika'da ve Avrupa'da yayımlanan 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (American Declaration of Independence) ve 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi (French Declaration of Man and of the Citizen) gibi metinlerin üzerinde büyük etkisi vardır.⁶⁵

İnsan haklarının uluslararası çapta düzenlenebilmesi ise İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde olmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesinde devletlerin insan haklarını ihlal eden tutum ve davranışları bir iç hukuk sorunu olarak görülmekteyken ve müdahale edilmesi gereken bir durum olarak düşünülmezken İkinci Dünya Savaşı sonrası insan hakları devletlerin bir iç hukuk sorunu olarak algılanmaktan çıkmıştır.⁶⁶ İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde insan haklarının sadece ulusal anayasalarda yer almasıyla yetinilmemiş, insan hakları uluslararası sözleşmelerin ve anlaşmaların da konusu haline gelmiştir. Bu dönemde insan hakları alanındaki en önemli gelişmeler 1945 yılında Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurularak insan haklarının kurumsal olarak dünya politikasına girmesi⁶⁷ ve akabinde 10 Aralık 1948 yılında

⁶³ Ünal, "İnsan Haklarının Tarihi", s. 50-51.

⁶⁴ Karagöz, "Liberal Öğretide Adalet", s.276.

⁶⁵ Daban, "Küresel İlişkiler Çağında", s.168.

⁶⁶ Yüksel, "İnsan Haklarının Sosyo – Tarihsel", s. 3.

⁶⁷ Daban, "Küresel İlişkiler Çağında", s. 171.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin yayınlanmasıdır.⁶⁸ İnsan haklarını korumak ve güvence altına almak amacıyla daha sonraki yıllarda da Avrupa Konseyi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950), Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966), Avrupa Birliği Konseyi Temel Haklar Şartı (2000) gibi belgeler yayımlanmıştır. Ünal'a göre insan hakları milletlerarası hukuk normu niteliği kazandırılarak evrensel hale getirilmeye çalışılmaktadır. Bu yüzden konuya ilişkin belgelerde insan hakları evrensel olarak nitelendirilmekte, coğrafi, siyasi, ideolojik, sosyal, ekonomik, kültürel ve benzeri diğer bütün farklılıklardan bağımsız olarak bütün insanlara uygulanması gerektiği belirtilmektedir.⁶⁹ Ancak uluslararası bildirilerin yaptırım gücü olmaması ve sadece tavsiye niteliği taşıması sebebiyle bu belgelerde önerilen maddelerin her devlet tarafından uygulanmasının ve bütün dünyada geçerli olabilecek evrensel bir standart yakalanmasının mümkün olmama ihtimali de insan hakları alanında karşılaşılan zorluklardan biri olarak gösterilmektedir.⁷⁰

İnsan hakları kavramının Batı dünyasında Orta Çağ'da ortaya çıktığını ve Batı dünyasında insanların yüzyıllar süren mücadeleler sonucunda insan haklarını elde edebildiğini belirten Altıntaş'a göre insan hakları kavramı Allah'ın insana vermiş olduğu bir hususu ifade eder ve İslami düşünceye göre insanın yaratılışından beri varlığını korur. Altıntaş, insan haklarının Kur'an-ı Kerim'de evrensel bir şekilde ifade edildiğini ancak Müslüman toplumlarda da yöneticilerin yanlış uygulamaları nedeniyle insanların zaman zaman haklarından mahrum kaldıklarını söyler.⁷¹ İslam dini, hür ve sorumlu bir şahıs örneği ortaya koyarak bu şahıslara iyi ve güzel olanı yaygın hale getirme ve kötüyü ve çirkini ise ortadan kaldırma sorumluluğu verir. Böylece İslam dininde insan hakları kendinden ve başkalarından sorumlu olma bilinci olarak ortaya çıkar.⁷²

Ülkemizde ise insan hakları düşüncesinin etkili olması 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Eğitim almak amacıyla Avrupa'ya giden genç aydınlar, 1789 Fransız

⁶⁸ Daban, "Küresel İlişkiler Çağında", s. 173.

⁶⁹ Ünal, "İnsan Haklarının Tarihi", s. 54.

⁷⁰ Ünal, "İnsan Haklarının Tarihi", s. 55.

⁷¹ Hayrani Altıntaş, *İslam Demokrasi ve İnsan Hakları*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 129.

⁷² Altıntaş, *İslam Demokrasi ve İnsan Hakları*, s. 135.

İhtilali sonucu yayınlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nden etkilenecek devletin bireylere bazı haklar tanınması gerektiği fikrini benimsemişlerdir. Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda ilk kez insan haklarından bahseden belge ise 3 Kasım 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu'dur.⁷³ Bu belgeyle ilk kez din ayrımı gözetilmeksizin can ve mal güvenliği ve özel mülkiyet hakları gündeme gelmiştir. 1876 yılında ilan edilen 1. Meşrutiyet ve 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet anayasalarında da insan hakları ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır ancak yaptırım eksiklikleri nedeniyle bu düzenlemeler tam olarak uygulanamamıştır. 1921 Anayasası'nda ise devam etmekte olan Kurtuluş Savaşı nedeniyle insan haklarına yer verilememiştir. İnsan hakları konusundaki eksiklikler 1924 Anayasa'sı ile giderilmiş, 1961 Anayasa'sı ile insan haklarını koruyacak ve güvence altına alacak kurum ve kuruluşlar kurulmuştur. 1982 Anayasa'sı ise İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.⁷⁴

Algan, insan haklarının geçmişteki gelişimini insan haklarının teoride ortaya çıkışı, yasal forma dahil edilmesi ve insan haklarının korunmasının uluslararası hale getirilmesi şeklinde özetlemektedir. İnsan hakları hukukunun hâlâ gelişiminin erken bir aşamasında olduğunu belirten Algan, insan hakları gelişiminin günümüzde ortaya çıkan iki yönünden daha bahseder. Birincisi ulusal, bölgesel ve evrensel olmak üzere her düzeyde mevcut hakların korunmasını geliştirmektir. İkincisi ise insan hakları listesinin genişletilmesidir. Algan'a göre insanların değişen ve artan ihtiyaçları insan hakları listesinin genişletilmesini gerekli kılmaktadır. İnsan hakları listesinin genişletilmesinin insan hakları hukukunu dinamik ve değişime açık hale getireceğini belirten Algan, her iddianın ise insan hakları listesinde yeni bir hak olarak yer alamayacağını da ifade eder.⁷⁵

Turhan ise Vasak tarafından tarihsel süreç ön planda tutularak yapılmış insan hakları sınıflandırmasının üç kuşağa ayrıldığını aktarır. Birinci kuşak haklar kişi özgürlüklerini ve siyasi hakları içerir ve bu hakların temel özelliği bireyi ön plana çıkarmasıdır. İkinci kuşak haklar devlete pozitif yükümlülükler yükleyen sosyal ve

⁷³ Çüçen, *İnsan Hakları*, s. 224.

⁷⁴ Çüçen, *İnsan Hakları*, s. 225.

⁷⁵ Bülent Algan, "Rethinking "Third Generation" Human Rights", *Ankara Law Review*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Volume:1, No:1, Summer 2004, p. 123-124.

kültürel hakları içerir ve bu haklar da bireyi ön plana çıkarmaktadır. Üçüncü kuşak haklar ise çevre hakkı, barış hakkı, ekonomik ve sosyal gelişme hakkı gibi hakları içeren dayanışma haklarıdır ve grup haklarını ön plana çıkarmaktadır. Turhan ayrıca günümüzde yaşanan çevresel değişimler ve teknolojik gelişmeler sonucu tartışılmaya başlanan dördüncü kuşak haklardan da bahseder.⁷⁶ Dördüncü kuşak haklar su hakkı ve bilimin kötüye kullanılmaması gibi etik boyutu ön plana çıkaran hakları içermektedir.

İnsan hakları, insanın insan olması sebebiyle sahip olduğu ve her türlü ayrıcalıktan bağımsız olarak kabul edilen evrensel ve devredilemez haklardır. İnsan hakları ırk, din, dil, renk ayrımı yapılmaksızın her insanın faydalanabileceği hakları ifade eder. İnsanlık tarihi göz önüne alındığında insan hakları bir ideali ifade eder ve bu kavramı kullananlar olanı değil olması gerekeni ifade ederler.⁷⁷ İnsanlar bir yaşamın öznesi olmaları nedeniyle hak sahibidirler. Bir yaşamın öznesi olmak, yaşadığı hayattan zevk almak, çevresinin farkında olmak, hatıralara sahip olmak gibi pek çok özelliği barındırabilir. İnsanların hak sahibi olduklarının kabul edilmesi günümüzde çok normal görülse de insan haklarının gelişimi incelendiğinde insanların bu zihniyete sahip olmalarının uzun zaman aldığı görülmektedir. Günümüzde devam etmekte olan hak ihlalleri gibi durumlar düşünülürse her bir insanın aynı haklara sahip olduğunu söylemek ise hâlâ mümkün görünmemektedir. Bu yüzden bir ideali temsil ettiği anlaşılan insan haklarının bütün insanlar için uygulanabilir hale getirilmesi önemini korumaya devam eden bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. Hayvan Hakları

İnsanlar hayvanlarla birlikte bir doğanın içinde yaşarlar ve birbirleriyle etkileşim içerisindeyler. Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkilere farklı boyutlar eklenmesine sebep olmaktadır. Hayvanların besin elde etmek amacıyla veya evcil hayvan ticareti için büyük miktarlarda yetiştirilmeleri, bilimsel araştırmalarda kullanılmaları gibi insanların menfaatleri göz önünde bulundurularak maruz kaldıkları muameleler insan-hayvan

⁷⁶ Turhan, “İnsan Hakkı Kuşakları”, s. 369.

⁷⁷ Altıntaş, *İslam Demokrasi ve İnsan Hakları*, s. 124.

etkileşiminin tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu yüzden hayvan hakları fikri günümüzde ciddi şekilde ele alınması gereken bir konudur. Hayvan hakları meselesi sadece hayvanların acı çekip çekmedikleri ile ilgilenmek değildir. Hayvanların ahlaki bir değer taşıyıp taşımadığı, bir yaşamın öznesi olup olmadıkları gibi sorulara cevap verebilmeyi gerektiren kapsamlı bir konudur. Özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren insanların hayvanlara yaptığı muamelelerin ahlaki temelleri ile ilgili yapılan etik çalışmaların, yazılan profesyonel makalelerin ve düzenlenen akademik konferansların sayısında bir artış olduğu görülmektedir. Pek çok düşünürün ve yazarın hayvanlara daha iyi muamele edilmesi gerektiği yönündeki ifadeleri daha fazla duyulmaya başlanmış ve hayvanların ahlaki konumu ile ilgili sorular sosyoloji, tarih, antropoloji ve hukuk gibi farklı disiplinlerin de inceleme konusu haline gelmiştir. Hayvanların ahlaki konumu ile ilgili tartışmaların özellikle hukuk alanında önemli bir yer işgal etmeye başladığı görülmektedir. Amerika'daki hukuk fakültelerinde otuz yıl önce hayvanlar ve hukuk konulu dersler verilmezken günümüzde otuzdan fazla fakültede hayvanların ders konusu olduğu belirtilmektedir.⁷⁸ Çalışmamızın bu bölümünde hayvan hakları meselesi hayvan haklarının ortaya çıkışı ve hayvan hakları konusunda farklı yaklaşımlar açısından incelenecektir.

2.3.1. Hayvan Hakları Hareketlerinin Tarihçesi

İnsanların hayvanlarla ortak bir çevreyi paylaşmaları sebebiyle her dönemde etkileşimleri olmuştur ancak insanların hayvanlarla ilişkilerinde 'hak' kavramının tartışılmaya başlanması yeni sayılabilecek bir olgudur. Hak kavramı gündeme gelmeden önce insanların hayvanlara iyi muamele etmesi gerektiği veya zarar vermemesi gerektiği gibi fikirlerin toplumlarda karşılık bulduğu bilinmektedir. Günümüzde ise değişen yaşam koşullarının hayvanların konumunu da değiştirmesi hayvanların ahlaki topluluğun bir üyesi olup olmadıkları gibi soruları gündeme getirmiştir.

⁷⁸ "Animal Rights And Welfare", *Encyclopedia of Philosophy*, <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/animal-rights-and-welfare> (e.t. 23.01.2021)

Hayvanların ahlaki bir değere sahip olup olmadıkları ile ilgili tartışmalardan daha önce hayvanların canlı birer varlık olarak acı çekme kapasitesine sahip oldukları ve bu yüzden hayvanlara iyi muamele edilmesi, güçlerini aşacak şekilde çalıştırılmamaları gerektiği gibi temel sağlık koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Evcil hayvanların tarımda, tıbbi, bilimsel ve endüstriyel araştırmalarda kullanılması ve hayvanlara yapılan muameleler hayvanların acılarına karşı duyarlılığı arttırmıştır⁷⁹ ve oluşan bu duyarlılık sonucu hayvan hakları hareketi ortaya çıkmıştır. Hayvan hakları hareketinin kökenleri on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda özellikle evcil hayvanlara uygulanan kötü muameleleri önlemek amacıyla kurulan kuruluşlardır.⁸⁰

Hayvanlara iyi muamele edilmesi ve hayvanların önemsenmesi gerektiği fikri özellikle Doğu toplumlarında yeni ortaya çıkmış bir yaklaşım değildir⁸¹ ancak hayvanlara eziyet edilmemesi ile ilgili yasal girişimler ve düzenlemeler modern dönemde Batı’da – özellikle Birleşik Krallık’ta – yapılmıştır.⁸² İnsanların hayvanlara karşı davranışlarını düzenlemeye dair ilk sistematik girişimler on dokuzuncu yüzyılda Sanayi Devrimi sonrasında başlamıştır.⁸³ Birleşik Krallık’ta 1822 yılında kabul edilen Büyükbaş Hayvanlara Eziyetin Engellenmesi Yasası (Cruel Treatment of Cattle Act) eski tarihli en önemli hayvan koruma kanunudur ve ekonomik değeri olan hayvanların korunması ve hayvanlara yapılan eziyetin önlenmesi amacıyla hazırlanmıştır.⁸⁴ Arabalara koşulan atlara yapılan eziyetlerin önlenmesi amacıyla 1824’te İngiltere’de kurulan Hayvanlara Yönelik Şiddeti Engelleme Cemiyeti

⁷⁹ Hasan Ünder, *Çevre Felsefesi*, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 165.

⁸⁰ Aşkın Yaşar – Halis Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi”, *Veteriner Bilimleri Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 4, 2004, s.39.

⁸¹ Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çeviren Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11.; Selim Kılıç, “Modern Toplumda Hayvan Hakları Üzerine Felsefi Bir Yaklaşım”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı 22, Temmuz 2015, s.102.; Şeref Ertaş, *Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku*, İleri Kitabevi, İzmir, 2012, s.469.; Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, edited by J.H. Burns – H. L. A. Hart, The Collected Works of Jeremy Bentham, Oxford University Press, New York, 2005, (chapter 14), p. 282.

⁸² DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 20.; Birleşik Krallık hayvanların korunması ile ilgili çalışmalar yapan ülkelerin başında gelir. Ayrıca hayvan refahı ve hayvan hakları konularında özellikle halk tabanlı hareketlerin başladığı ülkedir. Peter Singer’in Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi) düşüncesini oluştururken argümanlarından çok etkilendiği Jeremy Bentham’ın da İngiliz olduğunu hatırlatalım. Birleşik Krallık’ta hayvanların hukuki konumu hakkında bilgi için ise bakınız, Engin Arıkan, *Hayvan Hakları İnsan Hukuku*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2016, ss.159-162.

⁸³ Dilara Buket Tatar, “Hayvanların Korunmasına Dair Görüşlere Eleştirel Bir Bakış”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 3, 2016, s. 299.

⁸⁴ Arıkan, *Hayvan Hakları İnsan Hukuku*, s.159.

(Society for the Prevention of Cruelty Animals) hayvanları korumak amacıyla kurulan derneklerin ilki olarak kabul edilmektedir.⁸⁵ Antiviviseksiyonist (canlı hayvanlar üzerinde yapılan testlere, deneylere ve eğitim çalışmalarına karşı olan) protestolar da ilk kez 1863 yılında İngiltere’de gerçekleşmiş daha sonra da Fransa’ya yayılmıştır.⁸⁶ İlk antiviviseksiyonist dernek ise 1875 yılında Londra’da Frances Power Cobbe tarafından kurulan Viktorya Sokağı Derneği (Victoria Street Society)’dir. Derneğin çabaları sonucunda hükümet tarafından Birinci Kraliyet Viviseksiyon Komisyonu (First Royal Commission on Vivisection) oluşturulmuş ve hayvanlar üzerinde yapılan deneylerle ilgili ilk etik yasa olan Hayvanlara Zulmün Önlenmesi Yasası (Cruelty to Animals Act 1876) 1876 yılında hazırlanmıştır. Bu yasa 1986 yılında Hayvanlar (Bilimsel Prosedürler) Yasası (Animals (Scientific Procedures) Act 1986) ile değiştirilene kadar 110 yıl yürürlükte kalmıştır.⁸⁷ 1876 yılında yürürlüğe giren Hayvanlara Zulmün Önlenmesi Yasası 1935 yılında kabul edilen Hayvanlara Zulmün Önlenmesi Yasası (Cruelty to Animals Act 1835)’nin değiştirilmiş bir versiyonudur.⁸⁸ Bu yüzden antiviviseksiyonistlere göre kötü şöhretli ancak iyi adlandırılmış bir yasaydı çünkü deneylerde canlı hayvan kullanımını yasallaştırmanın yanı sıra hiçbir kamu sorumluluğu olmaksızın canlılara ve laboratuvarlara tam bir gizlilik sağladı.⁸⁹ İngiltere’den sonra hayvanların deneylerde kullanılması ile ilgili yasal düzenlemeler Amerika’da 1966 yılında, Avrupa’da 1970’li yıllarda ve Avustralya’da ise 1985’ten sonra yapılmıştır.⁹⁰

Hayvan hakları hareketinin hayvan deneylerine tepki olarak doğduğu⁹¹ ve temelini hayvan refahı düşüncesinden aldığı görülmektedir. Tarihsel süreçte hayvan hakları girişimlerinden ve düzenlemelerinden önce hayvan refahına ilişkin girişimler ve düzenlemeler yapılmıştır.⁹² Hayvan refahı girişimlerini takip eden süreçte Peter

⁸⁵ Sue Donaldson - Will Kymlicka, *Zoopolis Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı*, Çeviren Mine Yıldırım, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2016, s.9.; Society for the Prevention of Cruelty to Animals (S.P.C.A.) International, <https://www.spcai.org/about> (e.t. 23.01.2021)

⁸⁶ Yaşar – Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan”, s.41.

⁸⁷ National Anti-Vivisection Society, https://www.navs.org.uk/about_us/24/0/299/ (e.t. 16.01.2021)

⁸⁸ “Cruelty to Animals”, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1876/77/pdfs/ukpga_18760077_en.pdf (e.t. 16.01.2021)

⁸⁹ National Anti-Vivisection Society, https://www.navs.org.uk/about_us/24/0/299/ (e.t. 16.01.2021)

⁹⁰ Yaşar – Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan”, s.42.

⁹¹ Yaşar – Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan”, s.45.

⁹² Adnan Koşum, *İslam Hukukunda Hayvan Hakları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2018, s.29.; Alper Uyumaz, “Bir Hukuk Sorunsalı Olarak Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye’de

Singer'in 1975'te *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabını yayımlamasının ardından hayvan özgürleşmesi hareketinden bahsedilmeye başlandı.⁹³ Hayvan Özgürleşmesi kitabı hayvan refahı uygulamalarından yola çıkarak hayvan hakları hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁹⁴ Kronolojik olarak düşünülecek olursa hayvanlar ile ilgili ortaya çıkan hareketlerin hayvan refahı, hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları hareketleri olduğu görülmektedir. Bir sonraki bölümde bu hareketlerin içerikleri ile benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde durulacaktır.

2.3.2. Hayvan Refahı (Animal Welfare), Hayvan Özgürleşmesi (Animal Liberation), Hayvan Hakları (Animal Rights), Benzerlikler ve Farklılıklar

Modern dünyanın insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkilerde meydana getirdiği değişimler neticesinde insanların hayvanlara karşı davranışları sorgulanmaya başlanmış ve bu süreçte öncelikle hayvanların refahı ile ilgili adımlar atılmıştır. Hayvanların gıda üretimi ve bilimsel araştırmalarda büyük miktarlarda kullanılmaya başlanması ve bu esnada eziyete maruz kalmaları ile gündeme gelmeye başlayan hayvan refahı hareketleri ise hayvan özgürleşmesi fikrinin doğmasını sağlamıştır. Hayvan özgürleşmesi hareketiyle başlayan insanların hayvanları kendi çıkarları için kullanma veya öldürme hakkı olup olmadığı sorgulaması hayvan hakları hareketinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Hayvan hakları hareketi ile ise hayvanların da insanlar gibi haklara sahip olup olamayacağı ve hayvanların ahlaki statüsü tartışılmaya başlanmıştır. Bu bölümde sırasıyla hayvan refahı, hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları hareketleri ele alınmaya çalışılacaktır.

Refah veya gönenç kelimesi İngilizce 'welfare' kelimesinin Türkçe karşılığıdır, 'bir insanın, bir hayvanın veya bir grubun genel sağlığı, mutluluğu ve güvenliği'⁹⁵ anlamına gelir ve yaygın kullanımına göre hayvan refahı hayvanların fiziksel olarak sağlıklı olması durumudur.⁹⁶ Tarihsel olarak hayvan refahı

Hayvan Hakları", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XX, Sayı 3, 2016, s.157.; Tatar, "Hayvanların Korunmasına Dair", s. 300.

⁹³ Peter Singer, *Animal Liberation*, p. xv.

⁹⁴ Tatar, "Hayvanların Korunmasına Dair", s. 300.

⁹⁵ A. S. Hornby, "Welfare", *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford University Press, Oxford, 6th Edition, 2003, p. 1470.

⁹⁶ Dawkins, *Hayvanlar Ne İster? Hayvan Bilinci Hayvan Refahı ve İnsanın Esenliği*, s. 122.

yaklaşımının kökleri Jeremy Bentham'a⁹⁷ (1748-1832) dayanmaktadır. Bentham'ın hayvanlara gereksiz yere acı çektirilmemesi gerektiği ile ilgili görüşlerini savunduğu şu sözleri hayvan hakları konusu ile ilgilenen kişiler arasında oldukça popülerdir.

Ancak tam yetişkin bir at ya da köpek, karşılaştırılmaz bir şekilde, bir günlük, bir haftalık, hatta bir aylık bir bebekten daha mantıklı olduğu kadar da daha cana yakın bir hayvandır. Ama durumun diğer türlü olduğunu varsayalım, ne işe yarar? Soru, akıl yürütebilirler mi? veya konuşabilirler mi? değildir, acı çekebilirler mi?'dir.⁹⁸

Bentham'ın çağının çok ilerisinde bir görüşle hayvanların da acı çekebileceği yönündeki açıklamaları hayvanların toplumdaki yerinin sorgulanabilmesi için bir adım olmuştur.

Zaman içinde hayvan refahı ifadesi daha ziyade çiftlik hayvanlarının içinde yaşadığı çevreye zihinsel ve fiziksel acıya maruz kalmadan uyum gösterebilmesi ve sağlıklı olmalarını ifade eder hale gelmiştir. Hayvan refahı hayvanların iyi durumda olmaları ve sağlıkları ile ilişkilidir ve hayvanların yaşadıkları durumlardan olumsuz etkilenmeleri hayvanların refah seviyesinin düşmesine sebep olur.⁹⁹ Yetiştiriciliği yapılan hayvanların refahının hayvansal ürünlerin kalitesini etkilediği ve kötü şartlarda yetiştirilmiş hayvanlardan elde edilen ürünlerin insan sağlığını olumsuz etkileyebileceği de belirtilmektedir.¹⁰⁰ Peker'e göre hayvan refahı yetiştiriciliği yapılan hayvanların doğal yaşam biçimlerine, özgün davranışlarına uygun barınak koşullarında ve hayvanın fizyolojik, biyolojik ve psikolojik bütünlüğünü bozmadan beslenmesini, ihtiyaçlarının karşılanması, üretim faaliyetlerinin hayvanın sağlığını bozmayacak, hareketlerini kısıtlamayacak şekilde gerçekleştirilmesini sağlamayı hedefleyen hayvansal üretim anlayışıdır. Hayvan yetiştiriciliğinin yanı sıra canlı

⁹⁷ İngiliz hukukçu, politik reformcu ve filozof Jeremy Bentham, modern faydacı geleneğin temsilcilerindendir. "Jeremy Bentham", Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/entries/bentham/> (e.t. 26.01.2021)

⁹⁸ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 282-283.

⁹⁹ Harun Yener vd., "Şanlıurfa İlindeki Sığırcılık İşletmelerinin Biyogüvenlik ve Hayvan Refahı Açısından Değerlendirilmesi", *Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2013, s.88. ; Türker Savaş vd., "Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış - Nesnel Arayışlar", *Hayvansal Üretim*, Cilt 50, Sayı 1, 2009, s. 57.

¹⁰⁰ Hayvan refahının insan sağlığı üzerindeki etkileri hakkında detaylı bilgi için bakınız Dawkins, *Hayvanlar Ne İster? Hayvan Bilinci Hayvan Refahı ve İnsanın Esenliği*, s.121-132.

hayvanların ticareti, nakliyesi veya kesimi ile deney hayvanlarının üretimi ve kullanımında da hayvan refahından bahsedilmektedir.¹⁰¹

Hayvan refahı terimi farklı sektörlerden insanlar tarafından giderek daha fazla kullanılmaktadır ve terim farklı insanlar için farklı şeyler ifade etmektedir.¹⁰² Avrupa Birliği'nin hazırladığı belgelerde bahsedilen hayvan refahı ile ilgili beş özgürlük maddesi şunlardır; açlık ve susuzluktan kurtulma, rahatsız edilmeme, ağrı, yaralanma veya hastalık olmaması, normal davranış sergileyebilme ve korku ve rahatsızlıktan uzak olma.¹⁰³ Amerikan Veteriner Hekimler Birliği'nin tanımına göre ise hayvan refahı bir hayvanın sağlıklı, rahat, iyi beslenmiş, güvenli, doğuştan gelen davranışlarını sergileyebildiği ve acı, korku, stres gibi hoş olmayan durumlardan uzak olması halidir ve hastalıkların önlenmesi ve veteriner tedavisi, uygun barınma, yönetim, beslenme, insanca muamele ve insani kesim gerektirir.¹⁰⁴

Hayvan refahı yaklaşımına göre hayvanların çektiği acı ortadan kaldırılırsa ya da asgariye indirilirse ve hayvanları kullanmadan aynı sonuca ulaşmanın uygulanabilir başka bir yolu yoksa insanların hayvanları kullanması ahlaki olarak kabul edilebilirdir.¹⁰⁵ Bu anlayışa göre insani bir şekilde yapılması şartıyla insanlar hayvanları besin kaynağı olarak ve bilimsel araştırmalarda kullanabilirler. Hayvan refahı görüşü hayvanlara insanca muamele edilmesi gerektiği iddiasını hayvanlara insani bir şekilde davranılmasının insanlara da iyi davranılmasını sağlayacağı gerekçesine dayandırır.¹⁰⁶ Bu gerekçe insanı merkeze alan geleneğin ürünüdür. İnsan merkezci yaklaşıma (antroposantrik) göre doğada var olan bütün varlıklar insana

¹⁰¹ M. Ufuk Peker, "Hayvan Refahı Üzerine", <http://apelasyon.com/Yazi/193-hayvan-refahi-uzerine> (e.t. 25.01.2021)

¹⁰² Caroline J. Hewson, "What is animal welfare? Common definitions and their practical consequences", *The Canadian Veterinary Journal*, 44(6), 2003, p. 496-499, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC340178/> (e.t. 25.01.2021)

¹⁰³ "Animal welfare and protection: EU laws explained", *News European Parliament*, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20200624STO81911/animal-welfare-and-protection-eu-laws-explained-videos#:~:text=The%20European%20Union%20has%20advocated,world's%20best%20animal%20welfare%20standards.&text=They%20mainly%20concern%20farm%20animals,wildlife%2C%20laboratory%20animals%20and%20pets> (e.t. 25.01.2021)

¹⁰⁴ "Animal Welfare: What Is It?", *American Veterinary Medical Association*, <https://www.avma.org/resources/animal-health-welfare/animal-welfare-what-it> (e.t. 25.01.2021)

¹⁰⁵ "Introduction to animal rights Animal rights versus animal welfare", <http://www.bbc.co.uk/ethics/animals/rights/introduction.shtml> (e.t. 26.01.2021)

¹⁰⁶ "Animal Rights And Welfare", *Encyclopedia of Philosophy*, <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/animal-rights-and-welfare> (e.t. 23.01.2021); Savaş, "Hayvan Hakları ve Hayvan", s. 55.

göre tanımlanmakta ve diğer varlıklar kendi başlarına bir değer taşımamaktadırlar.¹⁰⁷ İnsan ruh, akıl, öz bilinç, özerklik gibi özellikleri nedeniyle bu özelliklerden yoksun olan hayvanlardan üstün görülmektedir.¹⁰⁸ İnsanı merkeze alan bu yaklaşıma göre ahlaki değerlendirmelerin sınırı insandır¹⁰⁹ ve sadece insanlar ahlaki ilgi gösterilmeye değer varlıklardır.¹¹⁰ Bu yüzden ahlaki davranması gereken bir insan bir karar vermesi gerektiğinde bu karardan insanların nasıl etkileneceğini hesap etmelidir. Yani doğru veya yanlış insanlar açısından doğacak olan sonuca bağlıdır. İnsanın sorumluluğu tedbirli olmasından kaynaklanır ve insan kendi çıkarlarını korur.

Strand, günümüzde popüler bir ifade olmasına rağmen hayvan refahının yeni bir görüş olmadığını, hayvanların evcilleştirilmeye başlanmasıyla birlikte insanların kendi menfaatlerini de göz önünde bulundurarak hayvan refahına önem verdiklerini belirtir.¹¹¹ Rollin ise 20. yüzyıl teknolojisinin, hayvanları üretkenliklerini bozmayan ancak refahlarına zarar veren ortamlarda yerleştirilmesine imkân vermesiyle birlikte geçmişte yaşanan insan-hayvan ilişkisine zarar verdiğini belirtir.¹¹² Hayvanlara insanca muamele edilmesi konusunda insanlar arasında bir fikir birliği olmasına rağmen günümüzde hayvanların bulundukları endüstriyel çiftlikler, canlı hayvanların nakliyesi, hayvanat bahçeleri, gösteri merkezleri gibi kalabalık ortamlar düşünüldüğünde her bir hayvan için refahın sağlanıp sağlanamadığı konusunda endişeler ortaya çıkmaktadır.

Hayvan refahı ile ilgili yukarıda bahsedilen endişeler hayvanların konumunun tekrar gözden geçirilmesine neden olmuştur. Bu aşamada Peter Singer'ın, Jeremy Bentham'ın acı hissedebilme kapasitesi (capacity for suffering) ve Richard Ryder'in¹¹³ türçülük (speciesism) fikirlerinin üzerine kendisinin menfaatlerin eşit

¹⁰⁷ Nejdett Durak-Yasemin Atalay, "Animal Rights As an Ethical Problem", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5, Sayı: 58, Kasım 2017, s.74.

¹⁰⁸ Ahmet Cevizci, *Uygulamalı Etik*, s.144.

¹⁰⁹ Billington, *Felsefeyi Yaşamak Ahlak Düşüncesine Giriş*, s. 349.

¹¹⁰ Joseph R. Des Jardins, *Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş*, Çeviren Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.199.

¹¹¹ Patti Strand, "What is Animal Welfare and why is it important? The difference between Animal Rights & Animal Welfare", <http://www.naiaonline.org/articles/article/what-is-animal-welfare-and-why-is-it-important#sthash.kl0Wd8cU.Ef6uF71X.dpbs> (e.t. 25.01.2021)

¹¹² Strand, "What is Animal", (e.t. 25.01.2021)

¹¹³ Richard Hood Jack Dudley Ryder (doğum tarihi 1940) İngiliz yazar, psikolog ve hayvan hakları savunucusudur. 1970 yılında türçülük (speciesism) kelimesini türeterek ilk kez kullanan kişidir.

önemsenmesi (equal consideration of interests) ilkesini de ekleyerek geliştirdiği hayvan özgürleşmesi (animal liberation) görüşünün hayvan hakları açısından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. 1960'lı ve 1970'li yıllardaki entelektüel ortam önce ırk ve cinsel ayrımcılığa daha sonra da diğer türden ayrımcılıklara karşı muhalefet için uygun şartları sağlamıştı ve aynı dönemde ortaya çıkan çevre bilincine bağlı olarak hayvanlarla ilgili endişeler de artmaya başladı. Singer'ın 1975'te yayımlanan *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabında anlaşılabilir bir dil kullanarak hayvanların ahlaksal statüsünü ele alması konunun felsefe çevrelerinde tartışılmaya başlanmasına ve insanların hayvanlarla ilgili eylemler yapmasına vesile oldu. DeGrazia'ya göre böyle bir kültürel ortam¹¹⁴ ve hayvan hakları eylemcilerinin endüstriyel çiftliklere gizlice girerek yaptıkları çekimleri kamuoyuyla paylaşmaları gibi eylemler geleneksel görüşlere meydan okuyan çağdaş hayvan hakları hareketinin doğmasını sağlamıştır. DeGrazia, bu tür girişimler hayvanlara yapılan eziyeti görünür hale getirdiği için hayvanların ahlaki statü sahibi varlıklar olarak kabul edilmesine yardımcı olduğunu düşünür.¹¹⁵

Singer'ın kullanmış olduğu İngilizce liberation (özgürlük) kelimesinin sözlük anlamı 'özgürleştirme eylemi: özgürleşme durumu', 'bir grup için eşit haklar ve statü arayan bir hareket'¹¹⁶dir. Özgürlük kelimesinin Türkçe sözlüklerdeki açıklamaları ise 'herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu, serbestî'¹¹⁷ ve 'soyluluk, nefsin tutkularından kurtulma; bir kişi, zümre veya kurumun kanunî haklarını koruma ve kullanma serbestliği gibi anlamlarda kullanılan geniş kapsamlı bir terim'¹¹⁸ şeklindedir. Özgürlük kelimesinin anlamında görüldüğü üzere Hayvan Özgürleşmesi hareketinin talebi de herhangi bir kısıtlamaya veya zorlamaya bağlı olmama halidir.

Singer'ın Hayvan Özgürleşmesi düşüncesinin temel kavramlarından biri olan türçülük (speciesism), bir kişinin kendi türünü ahlaki olarak diğer türlerin üyelerinden daha önemli görmesi ve bu durumu haklı çıkarma çabasıdır. Singer,

Richard D. Ryder, "Speciesism Again: the original leaflet", *Critical Society*, Issue 2, Spring 2010, p. 1.

¹¹⁴ DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 21.

¹¹⁵ DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 12-13.

¹¹⁶ "Liberation", <https://www.merriam-webster.com/dictionary/>, (e.t. 27.01.2021)

¹¹⁷ "Özgürlük", <https://sozluk.gov.tr/>, (e.t. 27.01.2021)

¹¹⁸ Mustafa Çağrıcı, "Hürriyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul 1998, s. 502.

özellikle ırkçılık (racism) ve cinsiyetçilik (sexism) olmak üzere çok bilinen diğer ‘izmler’ ile paralellik kurmak için ‘türçülük’ (speciesism) terimini kasıtlı olarak kullandığını ifade eder.¹¹⁹ Singer’a göre türlerin farklılığı kendi başına ahlaki statüyü belirlemeye yetmez ve tür üyeliği ahlaki statü için tek başına yeterli değildir.¹²⁰ İnsanları hayvanlardan daha yüksek bir ahlaki statüye sahip olarak görmenin en açık gerekçesi insanların üstün bir bilişsel kapasiteye sahip olmalarıdır. Aşırı zihinsel özürlü olan insanlar bu gerekçe için bir sorun teşkil eder çünkü bilişsel kapasiteleri birçok hayvanınkinden üstün değildir. Bu yüzden Singer, insan yaşamının eşit değerine olan inancımızdan vazgeçerek bunun yerine insanlar için geçerli olduğu kadar hayvanlar için de geçerli olacak dereceli bir görüş koymamız gerektiğini savunur. Singer’ın düşüncesini temellendirdiği bir diğer kavram ise menfaatlerin eşit önemsenmesi (equal consideration of interests) ilkesidir. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesini vurgulayan Singer hayvanların da dikkate almamız gereken çıkarları olduğunu ve benzer çıkarlara sahip bütün varlıkların çıkarlarına eşit ağırlık verilmesi gerektiğini belirtir. Hayvanlar konuşamadıkları ya da akıl yürütemedikleri için acı çekmeme şeklindeki çıkarları göz ardı edilmemelidir. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi hem insanlar hem de hayvanlar için geçerli olmalıdır.¹²¹ Singer hayvanları bu özellik üzerinden insanların ahlaki statüsüne yükseltmeye çalışır.

Singer’ın ortaya koymuş olduğu Hayvan Özgürleşmesi fikrinin en ilginç sonucu Singer’ın faydacı¹²² bir düşünür olarak haklar konusunu ele almamasına rağmen düşüncelerinin hayvan hakları hareketi içinde anılmasıdır.¹²³ Singer hayvanlar meselesinde hayvan hakları yaklaşımını kabul etmediğini ancak bunun hayvanların hak sahibi olmalarıyla bir ilgisi olmadığını, haklar olmasıyla ilgili olduğunu söyler. Hayvanlar için iddialarını haklarla ilgili iddialara dayandıranlar ile

¹¹⁹ Singer, “Speciesism And Moral”, p. 572.

¹²⁰ Singer, “Speciesism And Moral”, s. 567.

¹²¹ Singer, “Speciesism And Moral”, s. 575.

¹²² Faydacılık / Yararcılık (Utilitarianism) bir eylemin yarar ilkesine uyduğu, yani en yüksek sayıda insanın en yüksek derecede mutluluğuna katkı yaptığı sürece ahlaki bakımdan doğru, eylemi gerçekleştiren öznenin de iyi olduğunu öne süren ahlak öğretisidir. Ahmet Cevizci, “Yararcılık”, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1110.

¹²³ Bir örnek için bakınız “Peter Singer Advocates for Animal Rights”, 2013, <https://www.thecrimson.com/article/2013/11/10/peter-singer-advocates-for-animal-rights/> (e.t. 28.01.2021) Bahsedilen makalenin başlığında Peter Singer’ın hayvan haklarını savunduğu ifade edilirken metnin içinde hayvan refahı ifadesi kullanılmaktadır. Hayvan özgürleşmesi ifadesi ise hiç kullanılmamaktadır.

kendisi gibi bunu yapmayanlar arasındaki felsefi farkın önemli olduğunu belirtir. Hayvanlar meselesinde problem insanın sahip olduğu hakların hayvanları da kapsayacak şekilde genişletilmesi ile ilgili değildir, daha ziyade hem insanların hem de hayvanların sahip olabileceği türden bir hakla ilgilidir.¹²⁴ Singer’a göre hayvanların ahlaki statülerini değiştirmenin tek yolu hayvanlara hak tanımak değildir. Hayvanların çıkarları olduğu gerçeğini kabul etmek de değişiklik için gerekçelendirilebilir. Düşünür, faydacı teorilerin menfaatler, tercihler veya zevk ve acı deneyimi gibi alanlarla ilgilendiğini ancak ahlaki yargıların dayandırılacağı menfaatleri temel almak için faydacı olmaya gerek olmadığını belirtir. Singer’a göre faydacılığın ve diğer birçok etik görüşün temeli olan menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi, bir hayatın öznesi olan varlıkların kendinde değerinin kabul edilmesi talebini tam olarak karşılamaktadır.¹²⁵ Bu yüzden varlıkların menfaatlerinin eşit gözetilmesi durumunda insan olmayan hayvanların da içsel değere sahip oldukları ve onların da menfaatlerinin önemli olduğu kabul edilebilecektir.

Çalışmamızın birinci bölümünün başında detaylı olarak ele aldığımız hak kelimesinin genel olarak ‘*kanunen koruma altına alınmış menfaatler*’ anlamında kullanıldığını görmüştük. Hayvan hakları düşüncesi hayvanların saygın muamele görmeye hakları olduğunu ve hayvanların hiçbir gerekçe ile insanların menfaatleri için kullanılmamaları gerektiğini savunur.¹²⁶ Hayvanların insan menfaatleri için kullanılabilmesinin sebebi hayvanların mal statüsünde olmalarıdır ve bu statü hayvanların eşit kabul edilmesinin ve gereksiz acılara maruz bırakılmamalarının önündeki engeldir.¹²⁷ Bu yüzden hayvan hakları hareketinin amacı hayvanlara hukuki koruma sağlanmasıdır.¹²⁸ Singer’ın Hayvan Özgürleşmesi görüşünü ortaya koymasının ardından hayvan hakları alanında önemli gelişmeler yaşanmış, hayvan hakları alanında bir literatür ortaya çıkmaya başlamıştır. Tom Regan ve Gary L. Francione hayvan hakları alanının en bilinen temsilcilerindendir.

¹²⁴ Singer, “Animal Liberation or”, p.4.

¹²⁵ Singer, “Animal Liberation or”, p.5.

¹²⁶ Tom Regan, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, s. 24.

¹²⁷ Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s.27.

¹²⁸ Donaldson-Kymlicka, *Zoopolis Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı*, s. 12.; Koşum, *İslam Hukukunda Hayvan Hakları*, s. 24.

İleride değineceğimiz üzere hayvan refahı ve hayvan hakları terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığı ve aynı kaygıları, ilkeleri ve uygulamaları temsil ettikleri düşünülür. Hayvanların acı hissedebildikleri ve gereksiz acılar çekmemeleri gerektiği konusunda her iki yaklaşım da hemfikirdir. Ancak ikisi arasında önemli ve birbiriyle bağdaşmaz farklar bulunmaktadır. Hayvan refahı teorileri, hayvanların menfaatleri olduğunu kabul eder, ancak insanların yararı için bu menfaatlerden ödün verilmesi haklı gösterilebildiği sürece bu menfaatlerin ticaretinin yapılmasına izin verir.¹²⁹ Hayvan refahı ilkeleri, hayvanlara sorumluluk duygusuyla yaklaşıldığı sürece her türlü kullanımını doğası gereği desteklemektedir. Buna mukabil hayvan hakları ilkeleri, ne kadar insani veya ne kadar sorumlu davranılırsa davranılsın hayvanların her türlü kullanımına karşı çıkar. Bu yaklaşım doğrultusunda yanlış uygulamaların insani bir şekilde yapılmasının onları geçerli kılmadığını savunurlar.¹³⁰ Hayvan refahı ile hayvan hakları savunucuları arasındaki bir diğer anlaşmazlık alanı, hayvanların yasal statüsü üzerinedir. Hayvan refahı savunucuları, hayvan koruma yasaları talep ederken hayvan hakları destekçileri, hayvanların yasal statüsünde değişiklik ve hayvanlar için yasal haklar talep ederler. Bu yüzden hayvan hakları taraftarları hayvan refahı hareketini hayvanların çıkarlarını koruyacak kadar ileri gitmediği için eleştirir¹³¹. Hayvan refahı hareketi insanca muamele edildiği ve eziyet edilmediği sürece hayvanlardan faydalanılmasını kabul edilebilir bulduğu için hayvan hakları hareketi içinde yer alan kişilerin tepkilerine sebep olmaktadır.¹³² Ayrıca bu durum Koşum'un da belirttiği gibi endüstri gruplarının sektörlerinin devamını sağlayabilmek amacıyla hayvan refahı terimini sahiplenmelerine ve hayvan refahı teriminin hayvanları sömürenlerin kendilerini gizlemek için kullandıkları bir ifadeye dönüşmesine sebep olmaktadır.¹³³ Bu yüzden hayvan hakları savunucuları hayvan refahı ifadesine mesafeli yaklaşmaktadırlar.

Francione de hayvan refahını savunduğunu iddia eden hatta hayvan hakları tavrını benimsediklerini söyleyen bazı kişilerin veya grupların insan menfaatleri için

¹²⁹ 'What is the difference between "animal rights" and "animal welfare"?' , *People For The Ethical Treatment of Animals (PETA)*, <https://www.peta.org/about-peta/faq/what-is-the-difference-between-animal-rights-and-animal-welfare/> (e.t. 25.01.2021)

¹³⁰ "Introduction to animal rights Animal rights versus animal welfare", <http://www.bbc.co.uk/ethics/animals/rights/introduction.shtml> (e.t. 26.01.2021)

¹³¹ Regan, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, s. 94.

¹³² Regan, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, s.119.

¹³³ Koşum, *İslam Hukukunda Hayvan Hakları*, s. 29.

kullanılan hayvanlara insanca muamele edildiği sürece hayvanların kullanılmasının ahlaken kabul edilebilir bulmalarını eleştirir. Bu durumun gerçek anlamda hayvan haklarını savunan kişileri olumsuz etkilediğini, hayvan haklarını insanlara anlatmaya çalışırken insanlardan hayvan hakları savunucularının bile hayvansal gıda tüketimini onayladıkları yönünde ifadeler duyduklarını belirtir. Bir insanın hem hayvan haklarını savunup hem de hayvan refahına uygun ortamlarda üretilen yumurta, süt ve et tüketmesini çelişkili bulduğunu belirtir.¹³⁴ Hayvan refahı ifadesi sayesinde hayvanların insan menfaatleri için kullanılabilmesinin hayvan hakları hareketini zor durumda bırakan bir yaklaşım olduğunu ifade eder.

Hayvan hakları hareketleri hayvanlar ile ilgili yaklaşımların hepsini kapsayacak şekilde kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır ve üzerinde tam bir anlaşma sağlanabilmiş bir alan değildir. Hayvan refahı, hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları ifadeleri tek tek ele alındığında görülüyor ki bu ifadeler günlük hayatta içerdikleri anlam farklılıklarına dikkat edilmeden birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Hayvan refahı hayvanlara gereksiz acılar yaşatılmaması, hayvan özgürleşmesi hayvanlara karşı türcü yaklaşımlar gösterilmemesi ve menfaatlerinin eşit gözetilmesi, hayvan hakları ise hayvanlara hukuki koruma sağlanması temelinde konuyu ele almaktadır. Yine de hayvanların acıyı hissedebildikleri için eziyete maruz kalmamaları gerektiği fikrinden hareketle insanların hayvanlara karşı ahlaki sorumluluklarının olduğunun kabulü açısından bütün hayvan hakları hareketlerinin faydalı bir amaca hizmet ettikleri görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde *hayvan hakları* ifadesinin de hayvanları önemseyen ve hayvanlar için esenlik, koruma ve hak talebinde bulunan bütün hareketleri kapsayacak bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

¹³⁴ Gary L. Francione, “Postmodern Feminism and Animal Welfare: Perfect Together”, 2007, *Animal Rights: The Abolitionist Approach*, <https://www.abolitionistapproach.com/> (e.t. 25.01.2021)

2. BÖLÜM

HAYVAN HAKLARININ DİNİ, FELSEFİ, HUKUKİ VE ETİK BOYUTU

İnsanların ve hayvanların farklı alanlardaki etkileşimleri nedeniyle hayvan hakları meselesi farklı disiplinlerin inceleme konusu olmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde insan hayvan ilişkilerinden yola çıkılarak hayvan hakları meselesi en çok tartışıldığı din, felsefe (ontoloji), hukuk ve etik disiplinleri açısından ele alınmaya çalışılacaktır. DeGrazia'ya göre tüm dünyada hayvanların ahlaki statüsü hakkındaki geleneksel düşünce din ve felsefeden kaynaklanır ve insanların bu konudaki algılarının şekillenmesini sağlar.¹³⁵ Biz de çalışmamızda öncelikle hayvan haklarının dinî ve felsefî boyutlarını tartışacağız. Daha sonra ise hayvan haklarının hukuki boyutunu, dünyadaki ve Türkiye'deki hukuki sistemlerdeki durumunu gözden geçireceğiz. Son olarak hayvan haklarının güncel olarak da çok sık tartışılmakta olan etik boyutunu ele almaya çalışacağız.

1. HAYVAN HAKLARININ DİNİ BOYUTU

İnsanların tarih öncesi dönemlerden beri bazı inançlara sahip olduğu ve kutsalın deneyimlenmesinin bilinç yapısındaki unsurlardan birini oluşturduğu düşünülmektedir.¹³⁶ Bu yüzden insanların hayvanlar ile olan etkileşimlerini dinlerden bağımsız ele almak mümkün değildir. Çalışmamızın bu bölümünde hayvan hakları meselesini Doğu dinleri, Musevilik, Hristiyanlık ve İslam dini açısından ele alacağız.

1.1. Doğu Dinleri

Doğu dinlerinin hayvan meselesine yaklaşımının Batı dünyasından daha merhametli olduğu yönünde bir kanaat söz konusudur. Bunu Jeremy Bentham'ın¹³⁷

¹³⁵ DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 13.

¹³⁶ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 1 Taş Devrinden Eleusis*, Çeviren Ali Bertay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 19.

¹³⁷ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s.283.

ve Peter Singer'in¹³⁸ ifadelerinde açıkça görmekteyiz. Bu bölümde Bentham'ın ve Singer'ın özellikle Hindu olarak belirttiği Hinduizm ve hayvanlara yaklaşım konusunda Hinduizm'le ortak öğretileri benimsemiş olan Budizm ve Caynizm ele alınacaktır.

Dünyada en fazla mensubu olan dinlerden biri olan Hinduizm aynı zamanda dünyanın en eski dini geleneklerinden biridir. Bu uzun tarihi süreçte Hinduizm'in içinde değişik mezhepler hatta dinler ortaya çıkmıştır.¹³⁹ Hinduizm büyük ölçüde Brahmanizm, kısmen paganizm, Budizm ve Caynizm gibi Hindistan'ın yerel inançlarının sentezi mahiyetinde olan ve az da olsa İslam'dan da etkilenen dinî bir sistemdir.¹⁴⁰ Hinduizm, birçok gelenek ve felsefenin bir derlemesidir ve bazen bir din yerine bir yaşam biçimi olarak anılır.¹⁴¹ Hinduizm'in kutsal metinleri içindeki şiirlerden Bhagavatgita'ya göre, Tanrı kendini dünyaya yaymıştır. O, her şeydir ve her şeydedir.¹⁴² Ruh göçü prensibine göre ruhlar iyi veya kötü davranışlarına göre ilahi, beşeri, nebati veya hayvani vücutlarda tekrar dünyaya gelirler.¹⁴³ Hinduizmin benimsediği kast anlayışı nedeniyle dinin emir ve yasakları sadece brahmin sınıfı denilen din adamlarını ilgilendirir hale gelmiştir. Diğer kastlar günlük hayatın devam edebilmesi için gerekli olan görev ve sorumlulukları yerine getirmek zorundadır.¹⁴⁴ Hinduizm, tüm canlılara düzgün ve saygılı muamele edilmesi fikrini benimsemesine rağmen dini törenlerde hayvanlar kurban edilir. Ayrıca Hindu kutsal metinlerinde tüm tanrıların annesi olan Aditi ile ilişkilendirildiği için Hindular özellikle ineklere saygı gösterirler.¹⁴⁵

Hinduizm'in ruh göçü öğretisi nedeniyle dünyadaki bütün varlıklara iyi davranılması gerektiği inancı hayvanlara belli koruma sağlamasına rağmen Hinduizm inancının kendi içinde bazı ikilemler içerdiği düşünülebilir. Herkesin doğuştan farklı sosyal sınıflara mensup olarak dünyaya geldiği ve yaşamı boyunca

¹³⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 12.

¹³⁹ Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017, s.36-37.

¹⁴⁰ Kürşat Demirci, 'Hinduizm', *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul, 1998, s. 113.

¹⁴¹ Krista Kihlander, "What Each Major Religion Says About Animal Rights", 2019, <https://sentientmedia.org/what-each-major-religion-says-about-animal-rights/>, (07.02.2021)

¹⁴² Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta, 2002, s.169.

¹⁴³ Demirci, 'Hinduizm', s. 115.

¹⁴⁴ Yitik, *Doğu Dinleri*, s.91.

¹⁴⁵ Kihlander, "What Each Major", (07.02.2021).

sınıf değiştiremediği kast sistemi nedeniyle toplumsal bir eşitsizlik söz konusudur. Ayrıca böyle hiyerarşik bir sistem içinde hayvanlar en düşük insan kastından bile daha düşük seviyede kabul edilmektedir. Ancak hayvanların bu şekilde değerlerinin düşürülmesi hayvanlara duyarlılık gösteren kişilerin kutsal metinlerde övülmesiyle ve Rama ve Krishna gibi Hindu tanrılarının hayvanlar, özellikle maymunlar ve inekler olarak yeniden doğdukları inancıyla dengelenir.¹⁴⁶

Budizm milattan önce altıncı asırda Kuzey Hindistan'da yaşadığı kabul edilen Siddharta Gautama Sakyamuni'nin öğretilerine dayalı olarak gelişen bir inanç sistemidir. Budizm dünyanın her yanında mensupları bulunan ve çok hızlı gelişen bir dindir.¹⁴⁷ Hinduizm'in kast sisteminin sadece belli bir zümreye inançlı olma ve kurtulma imkânı vermesi sebebiyle bu inanca tepki olarak ortaya çıkmıştır. Budizm ne dünyanın bütün nimetlerinden sorumsuz bir şekilde faydalanmayı ne de inzivaya çekilip dünyadan tamamen uzaklaşmayı doğru bulur. Bu haliyle Budizm bir 'orta yol' öğretisidir. Budizm Hinduizm'deki Veda kutsal edebiyatının dini otoritesini kabul etmez ve kurban törenlerine karşı çıkar.¹⁴⁸ Budizm'de amaç ızdırabın üstesinden gelmek ve kendini ölüm ve yeniden doğuş döngüsünden kurtarmaktır. Bu nedenle Budizm'in Hinduizm'deki yeniden doğuş fikrini koruduğu görülür.¹⁴⁹ Budizm'de insan ve hayvan ruhları arasında fark yoktur ve her ikisine de ruha sahip olmaları bakımından eşit değer verilmektedir.¹⁵⁰ Budistler bütün canlı varlıkları öldürmekten kaçınırlar ve vejetaryen bir beslenmeyi tercih ederler. Bununla birlikte hayvanlar âleminin insanların erdemli hayatlar yaşayarak kaçınması gereken bir âlem olduğu fikrine sahiptirler.¹⁵¹

Caynizm de Budizm gibi milattan önce altıncı asırda Hint yarımadasının kuzeyinde, Ganj havzasında yer alan Bihar eyaletinde geleneksel Hindu dininin kast anlayışına ve kanlı kurban törenlerine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Neredeyse tamamı Hindistan'da bulunan yaklaşık üç milyon mensubu olan ve

¹⁴⁶ Louis Caruana SJ, "Different religions, different animal ethics?", *Animal Frontiers*, Volume 10, Issue 1, 2020, p. 8.

¹⁴⁷ Yitik, *Doğu Dinleri*, s.81.

¹⁴⁸ Yitik, *Doğu Dinleri*, s.99.

¹⁴⁹ Caruana, "Different religions, different", p. 9.

¹⁵⁰ Can Batukan, "Bentham ve Animalizm", Paris 7 Diderot Üniversitesi, CNRS, Sorbonne Paris Cité, 2019, s.10., *Academia*, https://www.academia.edu/37002298/Bentham_ve_Animalizm (e.t. 31.01.2021)

¹⁵¹ Caruana, "Different religions, different", p. 9.

evrensel hale gelememiş dinlerden biridir. Hinduizm ve Budizm'deki karma – tenasüh öğretisi Caynizm tarafından da kabul edilir.¹⁵² Âlemdaki canlı cansız her varlığın bir ruha sahip olduğu inancıyla her türlü canlıya zarar vermeyi yasaklayan ahimsa prensibi ve Mahatma Gandhi gibi dünyaca tanınan mensupları sayesinde bilinir hale gelmiştir.¹⁵³ Caynizme göre öldürmek kaçınılması gereken kötülüklerin başında gelmektedir. Bütün insanların sorumlu olduğu temel ahlaki kuralların başında ise hiçbir canlıya zarar vermemek anlamına gelen ahimsa prensibi gelmektedir. Mahatma Gandhi her türlü şiddetten uzak durulması prensibi üzerine kurulu olan ahimsa ilkesini şöyle ifade etmektedir:

Ahimsa geniş kapsamlı bir ilkedir. Bizler, himsa (şiddet ve tahrip) hengamesine kapılmış çaresiz ölümlüleriz. Hayat hayatla beslenir, sözünde derin bir anlam saklıdır. İnsan farkında olarak ya da olmayarak dışa doğru himsa yoluna sapmadan bir an bile yaşayamaz. İnsanın yaşaması, yiyip içmesi, hareket etmesi, çok az da olsa, yine bir parça himsaya, yani hayatın yok olmasına yol açar. Onun için gerçek aşığı, bütün davranışlarının kaynağını acıaktan alırsa, bütün yeteneğini kullanıp en ufak varlıkları yok etmekten kaçınırsa, onları kurtarmaya çalışırsa ve bu biçimde durmadan himsanın o öldürücü baskısından kurtulmaya çabalarsa, işte ancak o zaman sözüne bağlı kalmış olur. Nefse hakim olma ve acıma yeteneği mütemadiyen gelişir, ama asla dışa doğru tahripten (himsa) büsbütün yakasını kurtaramaz.¹⁵⁴

Gandhi'nin sözlerinden anlaşıldığı üzere ahimsa ilkesine bağlılığı sebebiyle Caynizm dünyadaki bütün canlı varlıklara zarar vermekten büyük bir özenle kaçınmakta ve bu yaklaşımın bile bütün canlıları korumaya yetmeyeceğini düşünmektedir. En dikkatli ve ölçülü insanın bile çevresindeki canlılara bir şekilde zararı dokunur ancak insanın mümkün olduğunca nefsinin terbiye etmeye çalışarak verdiği zararı en aza indirmeye çabalaması gerekir. Ahimsa sadece insanlara değil her türlü canlıya karşı uyulması gereken bir kuraldır. Bu kural gereği Caynistler vejetaryen beslenirler.¹⁵⁵ Ahimsa prensibinin yeryüzündeki her varlığı içine alacak şekilde genişletilmesinin nedeni eşyaya canlılık veren Jiva'nın sadece insanlar,

¹⁵² Yitik, *Doğu Dinleri*, s.151.

¹⁵³ Yitik, *Doğu Dinleri*, s.139.

¹⁵⁴ Mohandas Karamchand Gandhi, *Gandhi Bir Özyaşam Hakikatin Peşinde Başımdan Geçenler*, Çeviren Vedat Günyol, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2016, s. 434.

¹⁵⁵ Batukan, "Bentham ve Animalizm", s. 11.

hayvanlar ve bitkilerde değil taş, kaya, ırmak ve dere gibi nesnelerde de bulunmasıdır. Bu yüzden Caynist din adamları soğan, turp, sarımsak ve patates gibi sebzeleri vejetaryen diyetin dışında tutar, içecekleri suyu süzer, adım atacakları yeri önce süpürür ve ağızlarında maske ile dolaşırlar.¹⁵⁶ Ayrıca Caynistler yaşlı ve hastalıklı hayvanlar için sığınaklar inşa eder ve onları burada doğal bir şekilde ölünceye kadar barındırır ve beslerler. Caynistler için hayvanların refahı ve hayatta kalmaya devam etmesinin çok değerli olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁷

Hinduizm, Budizm ve Caynizm'de hayvanların kurban edilmesinden vazgeçilmesinin yaşamın gereksiz yere yok edilmesine karşı önemli bir hoşnutsuzluk ve vejetaryenliğin yaygınlaşması ile sonuçlandığı görülmektedir. Öldürme eyleminin canlıların doğasında var olan değerden dolayı değil kişinin ruhunu saf tutmak ve böylece daha iyi bir yeniden doğuş sağlamak için önlenmesi gerektiği fikri ise üç inanışta da ortak bir özelliktir. Hayvanların içsel bir değere sahip olup olmadığı tartışmalarından bağımsız da olsa hayvanlara zarar vermekten ve gereksiz acılar çektirmekten kaçınılması hayvanların esenliği açısından önemli yaklaşımlar olarak değerlendirilmektedir.

1.2. Yahudilik

Yahudilik, İbrahimi geleneğe bağlı monoteist (tek tanrıcı) din ailesi içinde yer alır ve bu ailenin en eski halkasını oluşturur.¹⁵⁸ Yahudilik, inancın merkezine kutsal kitabı koymaktadır ve dinin temeli Tevrat olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁹ Tevrat'ta çok sayıda hayvan türünden bahsedilmekte ve ayrıca hayvanların nasıl yaratıldığı ile ilgili de bilgi verilmektedir.¹⁶⁰

Singer, Batı'nın Hristiyanlık öncesi düşünce dünyasının büyük ölçüde Yahudilikten etkilendiğini ve Yahudiliğin hayvanlara karşı tutumunun kutsal kitabında geçen metinlere dayandığını belirtir.¹⁶¹ Singer, Yahudiliğin, Yahudi

¹⁵⁶ Yitik, *Doğu Dinleri*, s.148,156.

¹⁵⁷ E. Szücs et al., "Animal Welfare in Different Human Cultures, Traditions and Religious Faiths", *Asian-Australasian Journal of Animal Sciences* 25(11), 2012, p.1502.

¹⁵⁸ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul, 2013, s. 187.

¹⁵⁹ Ömer Faruk Harman, "Yahudilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul, 2013, s. 197.

¹⁶⁰ Altan Armutak, "Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları", *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, (34) 1, 2008, s. 41.

¹⁶¹ Singer, *Animal Liberation*, s. 186.

geleneğinde insan ruhunun ölümsüzlüğüne verilen önem nedeniyle insan türünün biricikliği fikrinin oluşmasına vesile olduğunu¹⁶² ancak Yahudi metinlerinde hayvanların önemsendiğini gösteren yorumlara da yer verildiğini belirtir.¹⁶³ Benzer şekilde Armutak, Tevrat'ın birinci kitabı olan Tekvin'de Tanrı'nın insandan yeryüzünde hareket eden canlı her şeye hükmetmesini istediğini ancak yaradılış aşamasında insanların sadece sebze ve meyve yemelerine izin verildiğini belirterek, bu dönemde hayvanların insan için bir besin kaynağı olarak önerilmediğini vurgular.¹⁶⁴ İnsanın cennetten kovulmasının ardından ise hayvanların öldürülmesine izin verilmiştir.¹⁶⁵ Singer da Yahudi kutsal kitabında insanın en baştaki masumiyet döneminde vejetaryen olduğuna ancak cennetten kovulduğu günahkârlık dönemiyle birlikte hayvanların etini yemeye başladığına dair imalar olduğunu belirtir.¹⁶⁶ Nuh Tufanı'nın ardından Nuh'un temiz hayvanlardan ve kuşlardan Tanrı'ya sunduğu ve böylece bazı hayvan türlerinin diğerlerinden üstün tutulduğu ve hayvan türleri arasında eşitlik olmadığı görülmektedir.¹⁶⁷ Yine Tufan sonrası insanlara kanlarından arındırılmak şartıyla hareket eden bütün hayvanları yeme izni verildiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁸

Yahudilikte en fazla dikkat edilen kurallardan bazıları yiyecekler hakkındakilerdir. Bazı hayvanların etleri helal bazıların etleri haram sayılır. Tırnağı yarık olmayan, geviş getirmeyen dört ayaklı hayvanların etlerinin ve sütlerinin, dini kurallara uygun kesilmeyen hayvanların etlerinin, domuz etinin, sürüngenlerin ve böceklerin etlerinin, pulları ve yüzgeçleri bulunmayan balıkların etlerinin, et ile birlikte bulunan sütlü yiyeceklerin tüketilmesi yasaktır. Bazı hastalık ve yaralanmalar da hayvanların yenmesine engeldir. Deve hariç çift tırnaklı ve geviş getiren hayvanların etleri ise yenilebilir.¹⁶⁹

¹⁶² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 263.

¹⁶³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.12.

¹⁶⁴ Armutak, "Yahudi ve Hristiyan Dini", s. 42.

¹⁶⁵ Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s.215.; Armutak, "Yahudi ve Hristiyan Dini", s. 42-43.

¹⁶⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 259.

¹⁶⁷ Armutak, "Yahudi ve Hristiyan Dini", s. 43.

¹⁶⁸ Armutak, "Yahudi ve Hristiyan Dini", s. 43.

¹⁶⁹ Yahudilikte yenmesine müsaade edilen ve yasaklanan yiyecekler hakkında daha detaylı bilgi için bakınız Ali Osman Kurt, "Yahudilik'te Koşer ve Koşer Ekonomisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2010, s. 108-110.

Tevrat'ta yer alan altı gün çalışıp bir gün dinlenme öneren bölümün içinde sahip olunan hayvanların da tatil gününde çalıştırılmaması gerektiğinin belirtilmesi¹⁷⁰ ve insanların faydalandıkları hayvanların esenliğini düşünmeleri gerektiği yönündeki ifadeler¹⁷¹ günümüzdeki hayvan refahı uygulamaları için birer örnek teşkil etmektedir. DeGrazia da Yahudiliğin Tanrı'nın yarattığı bütün varlıkların merhameti hak ettikleri düşüncesine dayandığını ve hayvanların gıda amacıyla kesilmesi esnasında eziyetten kaçınılması, hayvanların zevk için avlanmaması ve hayvan dövüşlerinin hoş karşılanmaması gibi uygulamalarda bu görüşün etkili olduğunu ifade eder.¹⁷² Singer ise, Yahudilikte hayvanlar kesilirken hayvanlara acı çektirilmeden tek bir bıçak darbesi ile öldürülmeleri yönteminin uygulandığını ve bu yöntemin muhtemelen ilk ortaya çıktığı dönemde diğer bütün kesim yöntemlerinden daha insani olduğunu belirtir.¹⁷³ Ancak Singer'a göre günümüzde daha insani yöntemler bulunmaktadır ve bunlardan biri de hayvanları bayıltmaktır. Yahudilikte sağlıklı ve hareket edebilir durumda olmayan bir hayvanın etinin yenmesinin yasak olması sebebiyle hayvanların kesilmeden önce bayıltılmasına izin verilmemesinin hayvan refahına aykırı bir uygulama olduğunu iddia eder.¹⁷⁴

Kadim bir geleneğe sahip olan Yahudiliğin kutsal metinlerinde hayvanlarla ilgili bölümlere rastlanmakla birlikte Yahudilikte günümüzdeki hayvan hakları yaklaşımına benzer bir yaklaşımdan söz edilemeyeceği daha ziyade hayvanların esenliğine önem verilmesi sebebiyle hayvan refahı yaklaşımının örneklerinin sergilendiği görülmektedir.

1.3. Hristiyanlık

Hristiyanlık milattan sonra birinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun gölgesinde ortaya çıkmıştır ve günümüzde iki milyarı aşkın mensubuyla dünyanın en yaygın dinsel geleneğidir. Hristiyanlık Yahudi geleneğinin devamı niteliğindedir. Hristiyan inancına göre Yahudilerin kutsal yazılarından oluşan Eski Ahit, İsa

¹⁷⁰ Armutak, "Yahudi ve Hristiyan Dini", s. 44.

¹⁷¹ Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s.216.; Singer, *Animal Liberation*, s. 188.

¹⁷² DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 15.

¹⁷³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 219-220.

¹⁷⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 220.

Mesih'in gelişini müjdeleyen ifadeler taşır ve insanlığı Yeni Ahit dönemine hazırlar. Bu yüzden Hristiyanlığın kutsal kitabı olan Kitab-ı Mukaddes, Eski Ahit metinlerini de içerir.¹⁷⁵

Hristiyan geleneğine göre dünya insan yararı için var olmuştur. Tanrı insana doğa üzerinde egemenlik vermiştir ve insanın doğaya nasıl muamele ettiği ile ilgilenmez. İnsanlar dünyada ahlaken önemli olan tek varlıktırlar. Doğanın içsel bir değeri yoktur ve doğaya, bitkilere ve hayvanlara zarar vermek insanlara zarar vermedikçe yanlış değildir.¹⁷⁶ Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin¹⁷⁷ bölümüne dayanarak ifade edilen bu argümanı Regan, Tanrı'nın insanlara büyük bir sorumluluk yüklemiş olduğu gerekçesiyle reddetmektedir. Koşum da Hristiyan ilahiyat geleneğinde hayvanların ruhları olmadığı gerekçesiyle insanların hayvanlara karşı hiçbir ahlaki yükümlülüğü olmadığı ancak hayvanlara kötü davranan insanların insanlara da kötü davranmasından endişe duyulduğu görüşünü savunanlar olduğunu belirtir.¹⁷⁸ Ancak bazı Hristiyan ilahiyatçıların, Regan'ın görüşlerinde gördüğümüz gibi, Tekvin'de geçen hakimiyet ifadesini hayvanlardan sorumlu olmak anlamında kabul ettiklerini ve hayvanlara iyi muamele etmenin gerekli olduğu yorumunu yaptıklarını da ifade eder.¹⁷⁹

DeGrazia İncil'de Tanrı'nın insanları kendi suretinden yarattığını ve insanların doğal kaynakları kendi amaçları için kullanabileceklerini belirtmesinin insan merkezci görüşü kuvvetlendirdiğini belirtir.¹⁸⁰ Böylece Hristiyanlık insanların hayvanları kendi çıkarları için kullanmalarına izin vermiş oluyordu. Ayrıca Aziz Augustinus (354-430) ve Thomas Aquinas (1225-1274) gibi Hristiyan felsefecilerin hayvanların akıl yetisinden yoksun olmaları sebebiyle insandan daha düşük bir

¹⁷⁵ Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016, s.77-78.

¹⁷⁶ Des Jardins, *Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş*, s. 200.

¹⁷⁷ 'Ve Tanrı dedi: "Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım; ve onu balıklar ve denize hakim kılalım ve kuşlara ve havaya ve sığırlara ve tüm yeryüzüne ve yeryüzünde sürünerek giden her sürüngene." Ve Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu erkek ve dişi olarak yarattı. Ve Tanrı onları kutsadı ve onlara dedi ki, "Verimli olun ve çoğalın ve dünyayı doldurun ve onu zaptedin; ve balıklar ve denize hakim olun, kuşlara ve havaya ve sığırlara ve tüm yeryüzüne ve yeryüzünde sürünerek giden her sürüngene." Tekvin 1:26-28, Regan, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, s.106.

¹⁷⁸ Koşum, *İslam Hukukunda Hayvan Hakları*, s. 21.

¹⁷⁹ Koşum, *İslam Hukukunda Hayvan Hakları*, s. 22.

¹⁸⁰ DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 14.

seviyede olduklarını söylemeleri Hristiyanlıkta insan merkezci tavrın devam etmesini sağladığını da belirtir.¹⁸¹ Hristiyan ilahiyat geleneğinde hayvanlar ile ilgili uygulamalar konusunda atıfta bulunulan iki temel isim Aziz Augustinus ve Thomas Aquinas'tır. Irvine'e göre, Aziz Augustinus'un yazdığı metinlerde milattan önce üçüncü yüzyılda hayvanlara hukuki koruma sağlanamayacağı görüşüne sahip olan Stoacıların etkilerinin olduğu görülür. Irvine'nin belirttiğine göre Aziz Augustinus, Tanrı'nın Kenti kitabında öldürmeyeceksin emrinin hayvanları kapsamadığını ve hayvanlar zekâ bakımından insanlarla eşit olmadıkları için hayatlarının ve ölümlerinin insanın tasarrufunda olduğunu ifade eder.¹⁸² Thomas Aquinas ise Aristoteles'in fikirlerinden etkilenecek sadece insan ruhunun ölümden sonra yaşamaya devam edebileceği, bu yüzden insanların bu özelliğe sahip olmayan hayvanlara karşı herhangi bir sorumlulukları olmadığı görüşünü savunuyordu. Thomas Aquinas'a göre insanların hayvanlara karşı görevi diğer insanlara karşı merhametli olma sorumluluğu gereğince yerine getirilmesi gereken dolaylı bir görevdir.¹⁸³ Irvine, Augustinus ve Aristoteles'ten etkilenmiş olan Thomas Aquinas gibi düşünürlerin argümanlarını kölelik gibi konularda mevcut toplumsal düzeni meşrulaştırma çabası taşıdığı gerekçesiyle eleştirmektedir.¹⁸⁴ Des Jardins de Thomas Aquinas'ın sadece insanların ahlaki ilgiye değer olduklarına inanmasının sebebinin yalnızca insanların düşünme ve seçme yetisine sahip olmasından kaynaklandığını belirtir. Hayvanlar ise eşyanın doğası gereği insanlar kullansınlar diye yaratılmış varlıklar olarak kabul edilir.¹⁸⁵ Thomas Aquinas'ın hayvanlara kötü davranmaya karşı çıktığı tek nokta hayvanlara kötü davranmanın insanlara kötü davranma yolunu açma ihtimalidir ve Singer'a göre bu görüş türçülüğün bir göstergesidir. Singer'ın belirttiğine göre Thomas Aquinas'ın fikirleri Hristiyan dünyasında öyle etkili olmuştur ki 19. yüzyıl ortalarında Roma'da Hayvanlara Eziyeti Önleme Derneği kurulmasına izin verilmemiştir.¹⁸⁶

¹⁸¹ DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 15.

¹⁸² Leslie Irvine, *Biz ve Onlar Hayvanlarla Bağımızı Anlamak*, Çeviren Serpil Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 63.

¹⁸³ Irvine, *Biz ve Onlar Hayvanlarla Bağımızı Anlamak*, s. 64.

¹⁸⁴ Irvine, *Biz ve Onlar Hayvanlarla Bağımızı Anlamak*, s. 66.

¹⁸⁵ Des Jardins, *Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş*, s. 200.

¹⁸⁶ Peter Singer, "The Animal Liberation Movement", <https://www.utilitarian.org/texts/alm.html> (e.t. 07.02.2021).

Billington ise Hristiyanlığın türücü uygulamaları pekiştirdiği yönündeki eleştirilere karşı İncil’de az bilinen bir bölüme değinir. İncil’in Vaiz bölümünde ölümden bahsedilirken insanın hayvandan üstün olmadığı ve insanların da hayvanlarla aynı sonu paylaşarak bir gün öleceklerinden bahsedildiğini belirtir.¹⁸⁷ Bu bölüm Hristiyan metinleri ile ilgili verilen örneklerin aksine türçülük karşıtı bir yaklaşım sergilemektedir.

Armutak, Hristiyan toplumlarında Hazreti İsa’nın kendisini insanlar için kanlı bir şekilde çarmıhta kurban etmesinin din adamlarınca başka kanlı kurbanı gerek olmadığına gerekçe gösterildiğini böylece hayvan kurban etme geleneğinin tümüyle terk edildiğini belirtir. Bu durumun ise günümüz Hristiyan Batı toplumlarına hayvan hakları ve hayvan refahı gibi konularda daha rahat hareket etme ve görüş bildirme olanağı sağladığını ileri sürer.¹⁸⁸

Hristiyan ilahiyat geleneğinin yaklaşımlarının hayvanlar konusunda farklı şekillerde yorumlandığı görülmektedir. Singer, Irvine, Des Jardins gibi yazarlar Hristiyan ilahiyat geleneğinin insanların üstünlüğü fikrini benimseyerek insanlara diğer bütün varlıklar üzerinde bir tasarruf hakkı tanınmasının hayvanlara yapılan yanlış muamelelerde payı olduğunu düşünmektedirler. Diğer taraftan Regan ve Billington gibi, Hristiyan ilahiyat geleneğini insanları diğer varlıklardan sorumlu bir varlık olarak kabul ettiğini düşünen yazarlar da olduğu görülmektedir. Hayvan hakları hareketlerinin, hayvanlara yapılan haksız muamelelere karşı 19. yüzyılda özellikle Hristiyan ilahiyat geleneğinin baskın olduğu Batıda ortaya çıktığı göz önüne alındığında yanlış yorumlamalardan kaynaklanmış dahi olsa Hristiyan geleneğinin hayvan hakları ve hayvan refahı konularında eksikleri olduğu açıktır. Ancak bu durumun günümüzde Hristiyan topluluklarını da rahatsız ettiği görülmekte ve Hristiyanlığın hayvanlara iyi muamele edilmesini tavsiye ettiğini¹⁸⁹ hatta Jerome, Basil the Great (Büyük Basil), Origen, Tertullian ve Clement of Alexandria

¹⁸⁷ Billington, *Felsefeyi Yaşamak Ahlak Düşüncesine Giriş*, s. 355.

¹⁸⁸ Armutak, “Yahudi ve Hristiyan Dini”, s. 53.

¹⁸⁹ Robert Wayner, “The Christian Basis for Animal Welfare and Vegetarianism”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/explore/savingearth/the-christian-basis-for-animal-welfare-and-vegetarianism>, (e.t. 07.02.2021)

(İskenderiyeli Clement) gibi ilk kilise yazarlarının hepsinin vejetaryen olduğunu iddia etmektedirler.¹⁹⁰

1.4. İslam

İslam, Hz. Muhammed'in temel öğreti ve esaslarını vahiy yoluyla Allah'tan aldığı ve ilk uygulamalarını bizzat kendisinin gerçekleştirdiği, zamanla Müslüman toplumlar tarafından geliştirilen kendine has ilkeleri ve felsefesi bulunan din ve dünya görüşüdür.¹⁹¹ Kelime olarak Allah'a yönelmek, teslim olmak, tevhit inancına bağlanmak anlamlarına gelen İslam, dünya genelinde yaklaşık bir buçuk milyar insanı bünyesinde barındırmaktadır.¹⁹²

İslam inancına göre yaratılan her bir canlının görevi vardır. İslam dini canlılara faydacı bir bakış açısıyla değil, bütüncül bir bakış açısıyla her bir canlıya birer hikmet olarak bakar.

Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: “Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!”¹⁹³

İslam'da yaratılışla ilgili evreler konusunda öncelikle gaz ve ateşin su ve toprağa dönüştüğü, daha sonra sırasıyla madenlerin, bitkilerin, hayvanların ve en sonunda insanların meydana geldiği ile ilgili bilgiler vardır. Toprak hayat bakımından çok zengin bir yapıya sahiptir ve içinde milyonlarca mikrobik canlı ihtiva eder ve pek çok canlı için yaşam alanı oluşturur. Varoluş sıralamasına göre madenler bitkilere, bitkiler hayvanlara, bitkiler ve hayvanlar insanlara gıda olurlar.¹⁹⁴ Bu sıralamaya göre bitkilerin ve hayvanların insanlar olmadan da var olabileceği ancak insanların bitkiler ve hayvanlar olmadan hayatta kalamayacağı sonucuna varılır. Ancak varoluş sıralaması dikkate alındığında en son yaratılan varlık olan

¹⁹⁰ Keith Akers, “Vegetarianism and Christianity — are they compatible?”, *The Ark*, No. 234, Autumn/Winter 2016 issue, Compassionate Spirit, <https://www.compassionatespirit.com/wpblog/2017/01/09/vegetarianism-and-christianity-are-they-compatible/> (e.t. 07.02.2021)

¹⁹¹ Mustafa Sinanoğlu, “İslam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul, 2001, s. 2.

¹⁹² Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 35.

¹⁹³ Al-i İmran, 3/191

¹⁹⁴ Celal Yeniçeri, *Hz. Peygamber'in Çevreciliği Spor Etkinlikleri ve Kur'an'da Çevrecilik*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009, s.68.

insanın doğaya egemen olma çabalarının bütün diğer varlıkların varoluşu için bir tehdit oluşturduğu görülür.

İslam dininin hayvanlara yaklaşımı konusu Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in hadisleri ve hayvanlar ile ilgili uygulamaları açısından değerlendirilebilir. Hz. Muhammed'in hayvanlar ile ilgili uygulamaları incelendiğinde hayvanlara karşı sergilenen her türlü olumsuz yaklaşımı yasakladığı görülür. İnsanların diğer canlılar söz konusu olduğunda merhamet ve hoşgörü temelli bir yaklaşım benimsemelerini tavsiye eder.

Merhametliler (var ya!)... Rahmân, işte onlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündeki(ler) de size merhamet etsin.¹⁹⁵

İslam âlimlerinin bu hadiste geçen 'yerde olanlar' ifadesi için Müslüman, kâfir, köle, hayvan gibi bütün canlı türlerinin anlaşılabilirliğini söylemesi Hz. Muhammed'in merhamet ve hoşgörüsünün bütün canlıları kapsayıcı bir yönü olduğunun altını çizer. Hz. Muhammed'in bu tavrı Müslümanların toplumsal hayattaki uygulamalarını da etkilemiştir. Günlük hayatta her canlıya karşı hassasiyetle yaklaşan Müslümanlar savaşta bile işkence ve zulüm odaklı bir tavır benimsemez. İslam'a göre bilfiil savaş halinde bile insanların ve hayvanların uzuvlarının kesilmesi yasaktır. Hz. Muhammed'in hayvanlara iyi davranmanın insanı cennete kötü davranmanın ise cehenneme götüreceğine dair ifadeleri de Müslümanların hayvanlara karşı davranışlarını olumlu yönde etkilemiştir. Dünyada çevreciliğin sözünün bile edilmediği bir dönemde çevre konusunda dile getirdiği gerçekler ve uygulamaları sebebiyle Hz. Muhammed'in ilk çevreci insanlardan biri olduğu söylenir.¹⁹⁶ Ayrıca yürüyen Kur'an-ı Kerim olarak nitelenen ve Kur'an-ı Kerim'in hayata uygulaması olan Hz. Muhammed'in özel hayatında yer alan hayvanlara çok önem verdiği ve onları sevdiği belirtilmektedir.¹⁹⁷

İslam dinine göre hayvan hakları Kur'an-ı Kerim'de hayvanlara tanınan ve Sünnette belirtilen haklardır. Buna göre hayvanların da insanlar gibi belli hakları

¹⁹⁵ Tirmizî, Birr, 16.

¹⁹⁶ Yeniçeri, Hz. Peygamber'in Çevreciliği Spor Etkinlikleri ve Kur'an'da Çevrecilik, s.93.

¹⁹⁷ Koşum, İslam Hukukunda Hayvan Hakları, s.55.

vardır, çünkü hayvanlar da sosyal topluluklar oluşturan ve birtakım sosyolojik kurallara göre hareket eden varlıklardır. İslam dinine göre hayvanlar da insanlar gibi birer topluluktur.¹⁹⁸ Kur'an-ı Kerim'de hayvanların da insanlar gibi birer ümmet olarak yaratıldıkları ifade edilmek suretiyle bu gerçeğin altı çizilir.

Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp rablerinin huzuruna getirileceklerdir.¹⁹⁹

Kur'an-ı Kerim incelendiğinde bazı surelerin isimlerinin hayvan isimleri olduğu ve hayvanlar ile ilgili bilgilerin ve kıssaların ayetlerde geçtiği görülür. Bakara (inek) (2) suresi, Nahl (arı) (16) suresi, Ankebut (örümcek) (29) suresi, Neml (karınca) (27) suresi, hayvan isimlerinin verildiği surelerdir. Bunun yanı sıra Kur'an-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde köpek 17, maymun 16, domuz 15, yılan 14, koyun 13, deve 12, öküz ve inek 11, at 10, katır 9, eşek 8, kurt 7, arı 6, karınca 5, örümcek 4, sivrisinek 3, sinek 2 defa geçer.²⁰⁰ Kur'an-ı Kerim'e göre hayvanlar insanların yararı için kullanılabilir ancak hayvanlardan faydalanılmasına müsaade edilmesi insanların hayvanlara istedikleri gibi davranabileceği anlamına gelmez. Kur'an-ı Kerim'e göre hayvanlar sadece insan kullanımı için değil dünyadaki dengenin bir unsuru olarak yaratılmışlardır. Nahl (16) suresinde insanların hayatlarında önemli bir yeri olan binek hayvanlarının ve yiyecek temini için kullanılan hayvanların yaratılışları ve insanlar için faydaları hakkında bilgi verilir.

Eti yenen büyük ve küçükbaş hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz. Onlarda akşamları otlaktan getirirken, sabahları otlatmaya salıverirken size sergiledikleri bir güzellik de vardır. Bu hayvanlar ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye yüklerinizi taşır. Kuşkusuz rabbiniz çok şefkatli, çok merhametlidir. Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. O, sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır.²⁰¹

¹⁹⁸ Adil Bor, *Kur'anda Hayvan Hakları*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.48.

¹⁹⁹ En'am, 6/38.

²⁰⁰ İbrahim Özdemir - Münir Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.114.

²⁰¹ Nahl 16/5-8.

Kur'an-ı Kerim'e göre hayvanlar yaşama, nesillerini koruma ve barınma gibi temel haklara sahiptirler. Ayrıca insanların hayvanlara karşı hayvanları tabiatlarına uygun işlerde kullanmak, gücünün üzerinde yük yüklememek, binerken yormamak, anne ve yavruyu ayırmamak, beslenmelerine dikkat etmek ve sağlıklarına özen göstermek gibi belli yükümlülükleri vardır. Hayvanları zevk için öldürmek, hayvanlara işkence etmek ve doğal yapılarını bozmak ise yasaklanmıştır.²⁰² İnsanların, bir hayvana gereğinden fazla acı çektirmesine sebep olacak tarzda muamele etmesinin yasaklandığı İslam dinine göre bir hayvanın sütü, onun yavrusuna zarar verilebilecek şekilde veya zamanda sağılmamalı, hayvana acı vermemek için hayvanı sağan kişi tırnaklarını kesmelidir. Arı kovanından bal alınırken de arıların kendi kullanımı için yeteri kadar bal bırakılması gerekir.²⁰³

İslam dininde ayrı birer ümmet oldukları vurgulanan hayvanlara zarar verilmemesine dikkat edilir. İslam dininin bu hassasiyetini toplumsal hayata uygulamaya çalışan Hz. Muhammed'in hayvanlara insanlar kadar kıymet verdiğini gösteren sözleri bulunmaktadır.

Her canlıya yapılan iyilikte bir sevap vardır.²⁰⁴

Hz. Muhammed'in yılan, akrep, fare, ısırğan köpek, alacakarga ve çaylakların öldürülmeleri ile ilgili hadisleri vardır. Bu sözler bahsedilen canlıların insanlara zarar verme ihtimaliyle desteklenir. Ancak bu tür canlıların bile yakarak öldürme gibi vahşi yöntemlerle yok edilmesi uygun bulunmaz. İnsanlara zararı dokunabilecek canlıların öldürülmesi bir emir değil ancak zaruret halinde faydalanılabilecek bir izindir.²⁰⁵ İslam'da avcılık zaruret halinde yiyecek bulmak amacıyla yapılabilecek bir uygulamadır. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in uygulamalarına göre avcılık mübahtır. Ev halkının geçimi söz konusu olduğunda avcılık teşvik edilir ancak bu bir zorunluluk değildir. Hayatta kalmak için avlanmak vaciptir. Eğlence, zevk ve spor amaçlı avcılık mekruhtur. Hiçbir amacı olmadan avlanmak ise haramdır.²⁰⁶

²⁰² Bor, *Kur'anda Hayvan Hakları*, s.211.

²⁰³ Mevil Y. İzzeddin, "İslamî Ahlak ve Çevre", Çeviren Ali Kürşat Turgut, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 10:2, 2012, s.325.

²⁰⁴ Buhârî, *Müsâkât*, 9.

²⁰⁵ Yeniçeri, *Hz. Peygamber'in Çevreciliği Spor Etkinlikleri ve Kur'an'da Çevrecilik*, s.100.

²⁰⁶ Koşum, *İslam Hukukunda Hayvan Hakları*, s.106.

İslam dininde bir ibadet olarak yerine getirilen kurban kesimi esnasında da dikkat edilmesi gereken durumlar vardır. Kesim işleminden önce bıçağı iyice bilemek, hayvanı kesilecek yere şefkatle götürmek, hayvanı diğer hayvanların yanında kesmemek, kesim sonrası hayvan soğumadan derisini yüzmek, başını hemen koparmamak gibi günümüzdeki hayvan refahı uygulamalarına benzer kurallar İslam dininin tavsiye ettiği uygulamalardır.²⁰⁷ Hz. Muhammed'in bazı hadislerinde de günümüzde hayvan refahı diye adlandırılan hayvanların esenliğini korumaya yönelik uygulamalara benzer uygulamalardan bahsedildiği görülür.

Yüce Allah her şeyde ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir. Öldürürken (dahi) güzel bir şekilde öldürün! Hayvanı keserken de güzel bir şekilde kesin! Biriniz (hayvan keseceğinde) bıçağını bilesin ve hayvanını rahatlatсын!²⁰⁸

Hayvan refahı ile ilgili uygulamalara örnek olarak Abbasiler döneminde insanlara sağlanan sağlık hizmetlerinden imkân dâhilinde hayvanların da faydalanmasını sağlamak için çıkarılan karar gösterilebilir.²⁰⁹

Müslümanların hukuk sistemlerinde hayvan hakları ile ilgili konular yer alır. Sibai'den aktarıldığına göre Müslüman fakihler hayvanlara iyi davranılması gerektiğini belirtir ve bir hayvanın bütün sorumluluğunun hayvanın sahibine ait olduğunu söylerler. Hayvan sahibi hayvanı doyurmaya, sağlığı ile ilgilenmeye mecburdur. Hayvanın geçimini sağlayamayacak durumda ise onu uygun bir yere götürmekten veya açlıktan ölmesini engellemek için – eti yenilebilir bir hayvansa – kesmekten sorumludur. Hayvan bir yere zarar vermiş veya bir kişinin ölümüne sebep olmuşsa sorumlusu hayvan sahibidir. İhmalkârlığı sebebiyle hayvan sahibi cezalandırılır. Ayrıca yük hayvanlarına güçlerini aşan yük yüklenmesi de tazminat gerektiren bir suç kabul edilir.²¹⁰ On ikinci yüzyıl Müslüman hukukçularından İzz b. Abdisselam'ın hazırlamış olduğu bir belgenin başlığı 'Hayvanların İnsanlar Üzerindeki Hakları'dır. Bu belgede hayvanlara nasıl davranılması gerektiği ile ilgili temel kurallar belirtilir. Bu kurallara göre kendisinden faydalanılamayacak kadar yaşlanmış olan hayvanların bakımının yapılması ve yiyeceğinin sağlanması,

²⁰⁷ Adnan Koşum, "Hayvan Refahı Bağlamında Fıkıhta Hayvan Kesimi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30, 2017, s.443-448.

²⁰⁸ Müslim, Sayd, 57.

²⁰⁹ Yeniçeri, Hz. Peygamber'in Çevreciliği Spor Etkinlikleri ve Kur'an'da Çevrecilik, s.119.

²¹⁰ Özdemir – Yükselmiş, Çevre Sorunları ve İslam, s.120.

hayvanlara taşıyamayacakları yüklerin yüklenmemesi, hayvana eziyet edebilecek başka bir hayvanla aynı yerde tutulmaması, hayvanı keserken incitilmemesi, kemiklerinin kırılmaması, tamamen ölmeden derisinin yüzülmemesi, gözünün önünde yavrusunun kesilmemesi, barınaklarının temiz tutulması, çiftleşme döneminde dişi ve erkeğin bir araya getirilmesi, eğlence amacıyla avlanılmaması gerektiği belirtilir.²¹¹ Bu belgenin en ilgi çekici özelliği Batı'da yirminci yüzyılda gündeme gelebilmiş olan hayvan refahı ile ilgili düzenlemelerin on ikinci yüzyılda yapılmış olmasıdır.

Hizmeti Muhammed'in hadislerinden de anlaşıldığı üzere hayvanlara yardım etmek insanların sorumluluğudur ve insanlar bu sorumluluklarını yerine getirmek üzere vakıf geleneğinden yararlanabilirler. Hayvanları korumak üzere vakıf kurulması konusunda ise hangi hayvanların vakıf hizmetlerinden yararlanacağını önceden belirlenmesi halinde hayvanlar için bağımsız vakıflar kurulmasında hiçbir sakınca olmadığı kabul edilir.²¹² Özellikle Osmanlı döneminde hayvanlar için kurulan vakıfların olduğu görülür. Hayvanlar için kurulan müstakil vakıflar arasında sahipsiz kediler, kış aylarında aç kalan kuşlar, hasta ve sakat leylekler için oluşturulmuş olanlardan bahsedilebilir. Bursa Tahtakale'de yapılmış olan Leylek Hastanesi (Gurabâhâne-i Laklakan) hasta ve yaralı kuşların tedavisinin yapılabilmesi için kurulmuştur.²¹³

Mehmet Bayraktar'a göre İslam hukukunda hayvan hakları müstakil bir konu olarak ele alınmamıştır ve hayvanlar ile ilgili olumsuz davranışlara ceza uygulanmamıştır, ancak Osmanlılarda örfi hukuk çerçevesinde hayvan haklarının ele alındığı ve hayvan haklarını ihlal edenlere ceza uygulandığı görülür.²¹⁴

İslam kültüründen büyük ölçüde etkilenmiş olan Osmanlı Devleti'nde hayvan hakları konusunda yapılan ilk resmi girişim 1912 yılında kurulan Hayvanât-ı Himaye cemiyetidir. Bu cemiyetin 1910 yılında İstanbul'da vuku bulan sokak hayvanları

²¹¹ İbrahim Özdemir, *Çevre ve Din*, Çevre Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 188-189.

²¹² Ahmed Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, Mart 2009, s.48-49.

²¹³ Mehmet Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.115-116.

²¹⁴ Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, s.106.

katliamına tepki olarak kurulduğu düşünülmektedir.²¹⁵ Ancak bu cemiyet kurulmadan önce de hayvanlar ile ilgili bazı düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir. Ulaşım araçları alanında teknolojik gelişmelerin henüz yeterli olmadığı dönemlerde hayvanlardan ulaşım ve yük taşıma amacıyla faydalanılması sebebiyle hayvanların birer araç insanların da onların sahibi olarak görülmesi söz konusuydu. Bu haliyle geçmişte hayvanların günümüzün otomobilleri gibi muamele gördükleri söylenebilir. Hayvanları birer taşıt gibi kullanan insanların sahip oldukları hayvanların bütün ihtiyaçlarından ve çevrelerine verdikleri zararlardan sorumlu olduklarını belirten maddelerin Osmanlı dönemi yasalarında yer aldığı görülmektedir.

1502 tarihli İstanbul Kanunnamesi'nde hayvan sahiplerinin hayvanlarını yemlemeleri ve güçlerinin üstünde yük yüklememeleri hususunda maddeler bulunmaktadır.²¹⁶ Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1539 tarihinde Edirne çöplük subaşısına verilmek üzere düzenlenen yasaknamede insanların araç olarak kullandıkları hayvanların bakımlarını yapmaları ve hayvanlarını barındırırken çevreye rahatsızlık vermemeleri konusunda belli kurallar getirilmiştir.²¹⁷ 15.2.1766 tarihli Divan-ı Humayun'da alınan bir karara göre "Hamallar yük taşıdıkları hayvana, yükü teslim ettikten sonra binerek geri dönmektedirler ki bu, hayvana eziyettir. Hayvan, dönüşü boş olarak yapar ve dinlendirilir." ifadesi yer alır. Bu kararı uygulayabilmek için semerlere sivri ucu yukarıya dönük çiviler çaktırılması zorunlu hale getirilir ve kurallara uymayanlar meslekten men edilir. 9 Şubat 1829 tarihli bir karar ile yük taşımacılığında kullanılan atlara haftada bir gün tatil olan Cuma günü istirahat verme zorunluluğu getirilir.²¹⁸ Osmanlı döneminde tersanelerde çalıştırılan mandalar, çalışma sürelerini doldurunca terhis edilir ve bir törenle boynuzlarına terhis tezkeresi takılırdı. Terhis edildikten sonra köyünde veya kasabasında merasimle karşılanır ve tekrar çalıştırılmazdı.²¹⁹

²¹⁵ Ertaş, *Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku*, s. 470.

²¹⁶ Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku*, s.206.

²¹⁷ Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku*, s.165-166.

²¹⁸ Yeniçeri, Hz. Peygamber'in Çevreciliği Spor Etkinlikleri ve Kur'an'da Çevrecilik, s.120-121.

²¹⁹ İsmet Sungurbey, *Öldürttüğümüz Hayvan Dostlarımız, Biz İnsanları Bağışlayınız, Hayvan Hakları, Bir İnsanlık Kitabı, Novella Anılarla*, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1999, s.1054.

Fatih Sultan Mehmet'in çevre ve çevre sağığı ile ilgili vasiyetnamesinde ihtiyaç durumunda avlanılmak için işin ehline verilmek üzere yüz silah bıraktığı ancak avlanma yasağı dönemlerinde dikkat edilmesinin altını çizdiği görülür.

Maazallah herhangi bir gıda maddesi buhranı da vakı olabilir. Böyle bir hal karşısında bırakmış olduğum 100 silah ehl-i erbaba verile. Bunlar ki hayvanat-ı vahşiyenin yumurtada veya yavruda olmadığı sıralarda Balkanlara çıkıp avlanalar ki, zinhar hastalarımızı gıdasız bırakmayalar.²²⁰

Türklerin özellikle sokak hayvanlarına karşı olan hassasiyetlerini Fransız yazar Claude Farrère Türklerin yaşamları ve kişilikleri ile ilgili gözlemlerini anlattığı kitabında ele alır. Farrère anılarının arasında Türkiye'deki hayvanlarla ilgili dikkat çekici bir olaydan bahseder. Karakter özellikleri nedeniyle kedileri köpeklerle tercih ettiğini belirten yazar tercih edebileceği tek köpek ırkının Türkiye'nin başıboş sokak köpekleri olduğunu söyler. Türkiye'de sokaklarda yaşayan köpeklerin özgürce dolaşabildiklerini, ip veya tasma gibi araçlarla köleleştirilmediklerini ve bu yüzden yaltaklanmayı bilmediklerini belirtir. Müslümanların acıdığı ve sevdiği bu köpekleri hür, ciddi, makul, mütefekkir ve filozof olarak tasvir eder. Sokak köpeklerinin bir düzen içinde kendi mahallelerinde yaşadıklarını, hiçbir köpeğin başka bir mahalleye gitmediğini, kendi bildikleri çevrede huzurlu ve sakin bir hayat geçirdiklerini belirtir. Hayvanların bu rahat yaşamının Türklerin tavırları sayesinde olduğunu belirten yazar Türklerin nazik ve sakin insanlar olduklarını, hayvanlara, çocuklara ve kadınlara kötü muamele etmediklerini ifade eder.²²¹

Dünyaca ünlü *Çocuk Kalbi* kitabının yazarı Edmondo de Amicis, subay olarak çalıştığı ordudan ayrıldıktan sonra çıktığı geziler ile ilgili yazmış olduğu kitaplardan birini İstanbul'a ayırır. İstanbul ile ilgili izlenimlerini anlatırken Türk halkının hayvanlara yaklaşımı ile ilgili bilgilere de yer verir. Kuşlar ve köpekleri için iki ayrı bölüm yazan Amicis, Türklerin kuşlara olan sevgisinin kaynağının merhamet duygusu ve dindarlık olduğunu söyler. İstanbul'un her yerinde, evlerde, bahçelerde, cami avlularında, denizin üstünde, insanların arasında kuşların dolaştığını ve

²²⁰ Özdemir – Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslam*, s.127.

²²¹ Claude Farrère, *Türklerin Manevi Gücü*, Çeviren Orhan Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık A.Ş., t.y., s.153-159.

Türklerin her bir kuşa ayrı bir anlam attığını belirtir.²²² Amicis, köpeklere ayırmış olduğu bölümde Türklerin köpekleri çok sevdiğini ve koruduğunu, bu yüzden İstanbul'un devasa bir köpek kulübesi olduğunu belirtir. Türklerin köpek sevgisinin Kur'an-ı Kerim'den, Hz. Muhammed'in hadislerinden, köpeklerin şans getirdiği inancından veya Fatih Sultan Mehmet'in fetihten sonra İstanbul'a girerken peşinde bir köpek sürüsü olduğu rivayetinden kaynaklanabileceğini belirtir. İstanbul halkı köpekleri o kadar sever ki Sultan Abdülmecid, sokak köpeklerini toplatıp bir adaya gönderdiğinde halk çok yakınlıkla köpeklerin geri getirilmesini sağlamıştır. Amicis de Claude Farrère gibi sokak köpeklerinin İstanbul'da kurlsız bir özgür serseriler cumhuriyetine sahip olduklarını belirtir.²²³

İslam dininde hayvan hakları konusunda hakkın kaynağının Kur'an-ı Kerim olduğu ve Hz. Muhammed'in uygulamalarının bu haklara bir açılım sağladığı görülmektedir.²²⁴ Günlük hayatta insanlar ve hayvanlar arasındaki etkileşimlerin hayvanların çıkarları gözetilerek düzenlenmesi günümüz hayvan refahı uygulamalarına benzer yaklaşımlar sunmaktadır. Bu konuda Şeker, Kur'an-ı Kerim'de hayvanların temel haklarını belirten ayetler ve Hz. Muhammed'in bu konu ile ilgili hadislerinin Singer'in hayvan özgürleşmesi hareketi ile insanlara iletmek istediği mesajla örtüştüğünü belirtmektedir. Ayrıca din olgusunun insanların hayatlarını şekillendirme ve yol gösterici olma nitelikleri sebebiyle hayvan özgürleşmesi gibi toplumsal hareketlerin, bireysel olarak kabul edilmesinde ve uygulanmasında dini öğretilerin etkili olduğunu belirtmektedir.²²⁵ (Animal Liberation) Hayvan Özgürleşmesi ve hayvan hakları hareketleri açısından örnekler söz konusu olmamakla birlikte İslam dininin hayvan refahı yaklaşımlarını desteklediği görülmektedir.

²²² Edmondo de Amicis, *İstanbul*, Çeviren Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ekim 2010, s.100.

²²³ Amicis, *İstanbul*, s.104-106.

²²⁴ Koşum, *İslam Hukukunda Hayvan Hakları*, s.208.

²²⁵ Fatıma Şeker, "Peter Singer'da Hayvan Özgürleşmesi Hareketinin Dini Düşünce Açısından Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Din Felsefesi) Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2019, s.111.

2. HAYVAN HAKLARININ FELSEFİ BOYUTU

Çalışmamızın bu bölümünde hayvanlar konusunda yazılmış metinlerde isimleri sıklıkla geçen düşünürlerin hayvanlar hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Hayvanların korunması veya hayvan hakları konularında yazılmış olan metinlerde atıfta bulunulan düşünürler elbette burada inceleyeceğimiz düşünürlerle sınırlı değildir ancak çalışmamızın kapsamı ve bütünlüğü açısından bütün düşünürlerle yer vermemiz mümkün olamayacaktır. Bu yüzden çalışmamızın esas konusu olan Peter Singer’a ait olan ve onu konu alan veya eleştiren metinlerin genel olarak atıfta bulundukları filozoflara yer verilebilecektir.

2.1. Pythagoras (Pisagor)

Pythagoras²²⁶ (m.ö. 570-500), Antik Yunanda hayvanlara saygı gösterilmesi gerektiği fikrine sahip filozoflar arasında gösterilir. Pythagoras’ın insan-hayvan ilişkilerinde animizmi (evrenin ve tüm doğal nesnelerin ruhu olduğu ve ruhun bedenden ayrı olarak var olabileceği doktrini) benimsediği düşünülmektedir.²²⁷ Pythagoras hayvanların ve insanların benzer ruhlara sahip olduğunu kabul eder. Ruhların ateş veya havadan oluştuğunu ve yok edilemez olduğunu, ruh göçü yoluyla insandan hayvana veya insana geçtiğini iddia eder. Pythagoras’ın ruh göçüne inanan ilk düşünür olduğuna ve kendisinin de ruh göçünü yaşadığına dair bilgiler vardır.²²⁸ Fazla et tüketmekten kaçınılması gerektiğini söyleyen Pythagoras, insan eliyle ekilmiş bitkinin ve insanlara zararı dokunmayan hayvanın yok edilmemesini ve onlara zarar verilmemesini tavsiye eder.²²⁹ Pythagoras’ın et yememekle ilgili tavsiyelerinin günümüzün hayvan hakları anlayışından farklı olarak çok tanrılı inancın kendi ritüellerinden kaynaklandığı görülmektedir.

Beyaz horoz yemek yasaktı, çünkü bu Ay’ın kutsal hayvanıdır ve yalvarıcı görünümündedir (yalvarma iyi şeyler arasındaydı); Ay’ın kutsal hayvanıdır,

²²⁶ Pythagoras (Pisagor), Pisagor kardeşliğinin kurucusu olan ve doğası gereği dini olmasına rağmen Platon ve Aristoteles’in düşüncelerini etkileyen ilkeleri formüle eden ve matematiğin ve Batı rasyonel felsefesinin gelişimine katkıda bulunan Yunan filozof ve matematikçidir. “Pythagoras”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Pythagoras>, (e.t. 02.02.2021)

²²⁷ Szücs et al., “Animal Welfare in Different”, p.1503.

²²⁸ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, Çeviren Candan Şentuna, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s.378, 379, 382.

²²⁹ Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, s.385.

çünkü zamanı gösterir. Kutsal balıkları yemek de yasaktı; çünkü tanrılarla insanlara aynı yeri vermemek gerek, tıpkı özgür insanlarla köleler için olduğu gibi. (Beyaz iynin özüne ilişkindir, siyah da kötünün)²³⁰

Pythagoras'ın yakınlarından birinin ruhu bir hayvan bedeninde yer alabilir düşüncesiyle et yemeyen Orphik²³¹ kültün etkisinde kalmış olabileceği de düşünülür.²³²

2.2. Aristoteles

Aristoteles (m.ö. 384-322) hayvanları gözlemleyerek detaylı bir şekilde inceleyen bir filozoftur. Yücefer'e göre felsefe tarihinde Aristoteles'ten önce de hayvanlardan bahseden filozoflar olmasına rağmen Aristoteles hayvan meselesini müstakil olarak ele almaya değer bulan ve bağımsız bir soru olarak gündeme getirip konu edinen ilk filozoftur.²³³ O, hayvanları, bitkileri ve insanları tek tek ele alarak birbirlerinden farklı olan özelliklerine göre sınıflandırmaya çalışmıştır. Bu konudaki gözlemlerini de *Hayvanların Tarihi (Historia animalium)*, *Hayvanların Parçaları (De partibus animalium)*, *Hayvanların Hareketi (De motu animalium)*, *Hayvanların Gelişimi (De incessu animalium)* ve *Hayvanların Üremesi (De generatione animalium)* başlıklı eserlerinde toplamıştır. Aristoteles'in bu çabaları kendi döneminde zooloji alanında belli bir birikim oluşmasını sağlamıştır. Bir vitalist (canlıları cansızlardan ayıran bir öz olduğunu savunan) olarak Aristoteles ruh ve bedenın karşılıklı bağımlılığını vurgular. Ayrıca daha yüksek yaşam formlarının, daha düşük yaşam formlarıyla basit işlevleri paylaştığı ancak karmaşık davranışlarla sonuçlanan bir doğa ölçeği ortaya koyar.²³⁴

Aristoteles zooloji alanında hayvanı nesnel bir şekilde ele almış ve gözlemlerine dayanarak hayvanlar hakkında detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Hatta insanların gerçekten hayvanlar ancak özel bir türden hayvanlar olduğunu kabul

²³⁰ Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, s.389.

²³¹ Şarkıcı Orpheus'un kurduğu, milattan önce 6. yüzyıl ortalarında yayılmaya başlayan bir din.

²³² Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 29.

²³³ Hakan Yücefer, "Bir Beden Ne Yapabilir? Aristoteles'te Hayvanlar Beden ve Ruh", *Cogito Felsefede Hayvan Sorusu* Sayı: 80, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s.197.

²³⁴ Szücs et al., "Animal Welfare in Different", p.1503.

etmişti.²³⁵ Ancak felsefi eserlerinde hayvanlar ve insanlar arasında, hatta kadın ve erkek arasında net bir ayrım yaptığı ve köleler ile hayvanların insanların ihtiyaçları için kullanılmaya uygun varlıklar olarak tanımladığı görülür.²³⁶

Singer, Aristoteles'in insanı rasyonel bir hayvan olarak tanımlamasına rağmen hayvanlar için eşit önemseme ilkesini uygulamayı gereksiz bulduğunu belirtir.²³⁷ Hayvanların insanlar tarafından kullanılmasını haklı gösteren doğal bir hiyerarşik yapıdan bahseden Aristoteles doğanın her şeyi insanın kullanımına sunduğunu şu sözleriyle anlatmaktadır:

...Bir kez bitkilerin hayvanlar için, ikinci olarak da tüm öteki hayvanların insanlar için varolduğuna inanmamız gerekir – evcil hayvanlar, insanın onlardan sağlayabileceği besinin yanı sıra, kullanabileceği gibi kullanması için, vahşi hayvanların da hepsi değilse bile çoğu, yiyecek olarak işe yarar ve başka bakımlardan kullanılır; kendilerinden yiyecekler ve araçlar yapılabilir. Doğanın amaçsız bir şey yaratmadığına, boşu boşuna bir şey yapmadığına inanmakta haklıysak, doğa tüm şeyleri özel olarak insan için yapmış olmalıdır.²³⁸

Aristoteles'in kölelik kurumunu da kabul ettiğinin ve köleleri canlı birer araç olarak gördüğünün altını çizen Singer'a göre Aristoteles'in bu tutumu ileriki dönemlerde Batı düşüncesi geleneğinde hayvanların birer araç olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur.²³⁹

Grumett ise Aristoteles'in hayvanlarla ilgili gözlemlerine dayanan görüşlerinin hayvan etiği açısından çok kapsamlı bir kaynak olabileceğini iddia etmektedir.²⁴⁰ Mevcut hayvan refahı söyleminde, bir hayvanın ihtiyaçları, istekleri ve arzuları yüksek oranda karşılandığında, iyi bir yaşam sürdüğü söylenebilir. Aristoteles'in hayvanlarla ilgili etik anlayışına göre ihtiyaçlarını ve davranışlarını bilen bireysel çiftçiler tarafından bakılan küçük hayvan grupları ile bakıcıları birbirleriyle simbiyotik (iki canlının da fayda gördüğü yaşam şekli) bir ilişki içinde

²³⁵ Caruana, "Different religion, different", p. 12.

²³⁶ Aristoteles, *Politika*, s. 13-14.

²³⁷ Singer, *Animal Liberation*, s. 188.

²³⁸ Aristoteles, *Politika*, s.18-19.

²³⁹ Singer, *Animal Liberation*, s. 189.

²⁴⁰ David Grumett, "Aristotle's Ethics and Farm Animal Welfare", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 32, 2019, p.321.

yaşarlar.²⁴¹ Bu yüzden Aristoteles'in görüşlerinden yola çıkılarak oluşturulacak bir hayvan etiği anlayışı, hayvan refahı yaklaşımının gelişimine katkı sağlayacaktır.

2.3. Epikuros

Epikuros²⁴² (m.ö. 341-270), Kyrene Okulunun hedonizminde (hazcılığında) değişiklikler yaparak hazzı canlının her türlü çaba ve isteminin doğal amacı olarak ele alır.²⁴³ Epikuros'un hazcılığı doğalcı yani psikolojik bir hazcılıktır.²⁴⁴ Epikuros'un temsil ettiği hazcılık, hazcılığın çok daha incelmış ve genişletilmiş bir hali olan niteliksel hazcılık olarak da adlandırılır. Niteliksel hazcılığa göre bir anlık gelip geçici hazlar yerine uzun süreli faydalar ve çıkarlar gözetilerek sürekli mutluluk getirecek hazlara yönelmek esastır.²⁴⁵ Epikuros, hedonizmi Sokrates'in erdemli bir hayata dayalı mutluluk anlayışını ifade eden eudaimonizmiyle birleştirir.²⁴⁶ Epikuros'un erdem öğretisinde erdem mutluluğa ulaşmada bir araç olarak görülür. Erdem insanı acı, tehlike, korku ve huzursuzluktan kurtarıp hazzı ulaştırabilecek bir araçtır. Epikuros haz denilince olumlu değil, acıdan kurtulmuş olma (ataraxia) anlamına gelen olumsuz hazzı anlar. Epikuros'a göre haz acısızlıktır, acı karşısında özgür olmaktır.²⁴⁷ Bu tür haz acı yokluğundan ibaret olan pasif bir hazdır.²⁴⁸ Bütün hayvanların acıdan kaçarak hazzı yöneldiğini gözlemleyen Epikuros, hayvanların acıdan kaçıp hazzı yöneldiğini ileri sürer.²⁴⁹ Epikuros'un hayvanlar hakkında varmış olduğu bu görüş, hayvan özgürleşmesi hareketinin savunduğu hayvanların acı çekme kabiliyetleri oranında içkin bir değere sahip olmaları gerektiği savını desteklemektedir. Ancak günümüzdeki hayvan hakları anlayışından uzaktır. Epikuros, doğal hakkın birbirine zarar vermemek ve birbirinden zarar görmemek için yapılan bir çıkar anlaşması olduğunu savunur. Anlaşma yapma yetisinden mahrum olan canlılar için ise herhangi bir haktan bahsedilemeyeceğini belirtir.

²⁴¹ Grumett, "Aristotle's Ethics and Farm", s. 326.

²⁴² Epikuros Hellenistik dönemde ahlak ağırlıklı bir sistem kurmuş olan Yunan filozoftur. "Epiküros", Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 362.

²⁴³ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 90.

²⁴⁴ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.48.

²⁴⁵ Doğan Özlem, *Etik Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 63.

²⁴⁶ Ahmet Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s.53.

²⁴⁷ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.90.

²⁴⁸ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 137.

²⁴⁹ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.48.

Canlılar arasında birbirine zarar vermemek ve zarar görmemek için antlaşma yapacak durumda olmayanlar için hak ve haksızlık yoktur. Aynı şekilde zarar vermemek ve görmemek için antlaşma yapamayan ya da yapmak istemeyen halklar için de öyle.²⁵⁰

Epikuros'un hazcılık öğretisinde acıdan uzak olma durumunun hem insanlar hem de hayvanlar için geçerli olduğu ancak insanlar veya hayvanlar açısından sözleşme yapma yeterliliği olmayan varlıkların hak sahibi de olamayacağı anlaşılmaktadır. Epikuros'un hayvanların acı çekmemekte yararları olduğu görüşünün hayvan özgürleşmesi hareketinin temel düşüncesine paralel bir fikirdir.

2.4. René Descartes

Hayvan hakları konusu ele alınırken kendisine en çok atıf yapılan filozoflardan biri de Descartes (1591-1650)'dir. Çalışmamızın birinci bölümündeki hayvan hakları hareketlerinin tarihçesinde belirtildiği üzere hayvan hakları hareketleri hayvanların deneylerde kullanılmasına duyulan tepkiler sonucunda ortaya çıkmıştır. Descartes'ın hayvanların deneylerde kullanılabileceği yönündeki görüşleri ve uygulamaları filozofun hayvan hakları meselesinde eleştirilmesinin kaynağıdır. Bu konuda fikirlerini belirttiği kitabı *Yöntem Üzerine Konuşma* (*Discourse de la Méthode*)'dır. Descartes eserinin *Bazı Fizik Sorunları* başlıklı beşinci bölümünde insanların ve hayvanların açıklamasını yaparken insan ve hayvan bedenlerinin işleyişlerindeki benzerliklerden bahseder, ancak insan ve hayvan arasında düşünceye bağlı bir benzerlik kurmadığını ifade eder.²⁵¹ Hayvanlarda gözlenen hareketlerin ilki ve en geneli olarak kalbin ve atardamarın hareketlerini açıklar. Bu bölüm hayvan hakları açısından çok önemlidir, çünkü devamında bu konuda anlattıklarının daha iyi anlaşılabilmesi için insan yüreğine oldukça benzediği için akciğerli büyük hayvanlardan birinin kalbinin kesilerek incelenmesini tavsiye eder²⁵² ve incelemeyi detaylı bir şekilde anlatır. Hayvan hakları taraftarlarının karşı çıktıkları bir uygulama olan hayvanlar üzerinde inceleme yapılmasını öneren Descartes, ayrıca hayvanların

²⁵⁰ Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, s.526-527.

²⁵¹ René Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, Çeviren İbrahim Ethem Mesut, Babil Yayınları, Erzurum, 2000, s. 91.

²⁵² Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s.92.

akıl sahibi olmadıklarını ve vücutlarının yay ve çarklardan oluşmuş bir saat gibi işlediğini iddia eder.²⁵³

Descartes hayvanların vücut yapıları insanlarınkine benzese bile hayvanların gerçek insanlar gibi olamayacaklarını gösteren iki kanıt olduğunu ileri sürer. Birincisi hayvanlar insanlarınki gibi bir dil kullanamazlar²⁵⁴, ikincisi ise hayvanlar bazı şeyleri insanlar kadar iyi yapsalar bile akıldan yoksundurlar.²⁵⁵ Descartes'ın bu açıklamaları yaparken hayvanlardan *makinelere* olarak bahsettiği görülür.

Hayvan hakları meselesini ele alan yazarların eserlerinde Descartes'ın hayvanlar ile ilgili görüşlerine yer verildiği ve hayvanların birer makine olarak düşünülerek acı çekmedikleri iddiasının eleştirildiği görülür. Francione, Descartes'ın hayvanları birer otomat olarak gördüğünü ve Tanrı'nın yarattığı makineler olarak insanların hayvanlara karşı ahlaki bir yükümlülükleri olmadığı fikrine sahip olduğunu belirtir.²⁵⁶ İnsanların hayvanlara karşı ahlaki bir yükümlülükleri olsa bile bu yükümlülük hayvanların kendisine yönelik değil, gerçekte insanlara karşı bir yükümlülüktür. DeGrazia göre Descartes'ın on yedinci yüzyılda öncülük ettiği Batı modern felsefesinde insanın üstünlüğü görüşü ve doğayı mekanik terimlerle anlatma anlayışı hâkimdir.²⁵⁷ Ayrıca Francione gibi DeGrazia da Descartes'ın doğanın bir parçası olan hayvanları sadece akıl yürütme yetisinden değil, duygulardan da tamamen yoksun birer makine olarak değerlendirdiğini belirtir.²⁵⁸ Leslie de Descartes'ın hayvanları kendi acılarını bile hissedemeyecek kadar insanlardan farklı otomatlar olarak betimlediğini ifade eder.²⁵⁹ Regan, Descartes'a göre hayvanların yalnızca bedenleri olduğunu, zihinleri olmadığını ve hiçbir şeyin bilincinde olmadıklarını ifade eder.²⁶⁰

Singer ise Descartes'ın mekanik biliminden etkilenecek ortaya koyduğu görüşleri ile Hristiyan inancından kaynaklanan hayvanlara ilişkin inançlarının

²⁵³ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s.102.

²⁵⁴ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s.100.

²⁵⁵ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s.101.

²⁵⁶ Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s.50-51.

²⁵⁷ DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 15.

²⁵⁸ DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 16.

²⁵⁹ Leslie Irvine, *Biz ve Onlar Hayvanlarla Bağımızı Anlamak*, s. 74.

²⁶⁰ Regan, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, s.103.

birleşiminin hayvanlar açısından son derece acı verici sonuçları olduğunu belirtir.²⁶¹ Bilimsel bilginin 17. yüzyıldaki durumu ve Katolik Kilisesinin hayvanların ahlaken insanlara benzedikleri iddiasında bulunanları aforoz etme veya idam etme uygulamaları dikkate alındığında Descartes ve 17. yüzyıl mekanikçilerinin hayvanlar ile ilgili düşüncelerinin bir nebze de olsa haklı bulunabileceğini belirten Francione, günümüzde hayvanların çıkarlarını görmezden gelenlerin durumunu ise hayret verici bulur.²⁶²

Hayvanların haklarını ve refahını önemseyen düşünürlerin ve yazarların Descartes'ın hayvanların deneylerde kullanılabileceğine dair görüşlerini, hayvanların acı hissedebildikleri görüşü önünde bir engel olarak kabul ettikleri görülmektedir.

2.5. Immanuel Kant

Hayvanlar konusunu ele alan yazarların atıfta bulundukları filozoflar arasında Kant (1724-1804) önemli bir yere sahiptir. Kant'ın önemi onun görüşlerinin farklı şekillerde yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bazı yazarlar Kant'ın hayvanlar hakkındaki görüşlerinin onların insan menfaatleri için kullanılabileceği anlamına geldiğini ve bu yüzden hayvanlar ile ilgili yaklaşımları olumsuz etkilediğini savunur. Örneğin Singer, Kant'ın hayvanlara yüklediği araçsal değer sebebiyle hayvanların kullanılmasını meşru kıldığını belirtir.²⁶³ Bazı yazarlar ise Kant'ın görüşlerini günümüzdeki hayvan hakları sorunlarını çözebilecek şekilde güncellemeyi tercih ederler. Örneğin Tom Regan, Kant'ın hayvanların insanların benzeri olması (animals are an analogue of humanity²⁶⁴) görüşündeki gibi benzerliklere (similarities) önem verilmesi gerektiğini belirtir. Hayvan hakları kuramını da insanların ve hayvanların temel benzerliği bir hayatın öznesi olma (subject of a life) durumu olduğu için hayvanların da doğuştan değere sahip varlıklar olduğu savı üzerine kurar.²⁶⁵ Des

²⁶¹ Singer, *Animal Liberation*, p. 224.

²⁶² Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s.208-209.

²⁶³ Singer, *Animal Liberation*, p. 203.

²⁶⁴ Immanuel Kant, *Lectures on Ethics*, translated by Peter Heath, Cambridge University Press, United States of America, 1997, p.212.

²⁶⁵ Tom Regan, "The Case for Animal Rights", *Ethics History, Theory and Contemporary Issues*, Oxford University Press, New York, 2006, p.814-815.; Aysel Doğan, "Hayvan Hakları Sorununa Biyosantrik Bir Yaklaşım", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 23 Sayı: 1, 2006, s. 39.

Jardins'e göre Regan'ın hayvan hakları yaklaşımı Kant'ın etik geleneğinden büyük ölçüde etkilenmiştir.²⁶⁶

Kant'ın yaşadığı dönemde ortaya koymuş olduğu ve günümüzde farklı şekillerde yorumlanan hayvanlar ile ilgili görüşleri ise şöyledir; Kant insanların hayvanlara karşı doğrudan görevleri olmadığını savunur. Hayvanların bilinçleri yoktur ve sadece bir amacın aracı olabilirler. Bu amaç da insandır. Kant'a göre insanların hayvanlara karşı görevi insanlara karşı dolaylı görevlerden ibarettir. Hayvan tabiatı insan tabiatı ile benzerliklere sahiptir. Bu yüzden hayvanlara karşı görevler, insanların tabiatına faydası açısından düşünülerek yerine getirilirse insan insanlara karşı görevlerini dolaylı olarak yapmış olur.²⁶⁷ Kant'ın deontolojik yaklaşımına göre etiğin konusu ödevden dolayı yapılan davranışlar olmalıdır. Ödev temelli bir yaklaşımda bir eylemin ahlaka uygun olup olmadığı sonucuna göre değil, ahlaki zorunluluklara uygun olup olmadığına göre belirlenir. Kant'ın ödev temelli ahlak felsefesine göre akıl sahibi her varlık kendi içinde bir amaç olarak var olur ve herhangi bir irade tarafından keyfi bir biçimde bir araç olarak kullanılamaz.²⁶⁸ Kant'a göre hayvanlar özgür irade sahibi değildir. İnsanlar bir eylemi yapıp yapmamayı tercih edebilirler, oysa hayvanlar seçim yapma özelliğine sahip değildirler.²⁶⁹ Bu yüzden hayvanların araçsal değerleri vardır. Cevizci'ye göre Kant, insanı diğer varlıklardan ayıran şeyin akıl olduğunu savunur. Akıl sahibi bir varlık olarak insan, bir araç değil kendisi bir amaçtır. Varoluşları doğanın iradesinde olan akıldan yoksun varlıklar ise sadece birer araçtır.²⁷⁰ DeGrazia da Kant'ın hayvanlara algılama yetisi ve his atfettiğini ancak ahlaksal statü için gerektiği varsayılan akıl yürütme yetisinden yoksun bulunduğunu bu durumun da hayvanları kullanmayı haklı çıkarmayı sağladığını belirtir.²⁷¹ Akıl sahibi olması nedeniyle kendi içinde bir amaç olarak var olan insanın içkin bir ahlaki değeri vardır. Hayvanlar ise acı ve zevk hissedebilmelerine rağmen akıl sahibi olmadıkları için kendi içinde bir amaç olarak var olamazlar ve bu yüzden içkin bir ahlaki değere sahip değildirler. Kant'ın ahlak

²⁶⁶ Des Jardins, *Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş*, s.231.

²⁶⁷ Kant, *Lectures on Ethics*, p.212.

²⁶⁸ Tuğba Ayas Önel, "Hayvanların Ahlaki Statüsü: Kantçı Bakış Açısına Farklı Yaklaşımlar", *Cogito Felsefede Hayvan Sorusu* Sayı: 80, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s.136.

²⁶⁹ Kant, *Lectures on Ethics*, p. 234.

²⁷⁰ Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.127.

²⁷¹ DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 16.

felsefesinde insanlar ve hayvanlar bu özelliklerine göre değerlendirildiğinde hayvanların insanlarla eşit bir ahlaki statüye sahip olmadıkları sonucuna ulaşılır. Bu sonuca göre insanların insanlara karşı doğrudan ahlaki sorumlulukları vardır, ancak hayvanlara karşı doğrudan ahlaki sorumlulukları yoktur.²⁷² İnsanların hayvanlara karşı sorumlulukları birey olarak ahlaki eylemlerinin söz konusu olduğu durumlarda dikkat edilmesi gereken dolaylı ahlaki sorumluluklardır.

Eğer insan, insani duygularını söndürmek istemiyorsa hayvanlara nazik muamelede bulunmalıdır, çünkü hayvanlara karşı zalim olan, insanlarla ilişkilerinde de katı olmaya başlar. Kant'a göre bir insanın kalbi hayvanlara karşı olan tutumundan anlaşılabilir. Ayrıca hayvanlarla ne kadar çok birlikte olunur ve onların davranışları gözlemlenirse, insanların hayvanları o kadar seveceğini, çünkü onların kendi yavrularına olan ilgilerinin de büyük olduğunu görüleceğini belirtir.²⁷³ Kant'a göre hayvanlara karşı hassas hislere sahip olmak insanlığa karşı insancıl hisler geliştirilmesini sağlar. İngiltere'de kasaplar ve doktorlar jürilerde yer alamaz, çünkü ölüm görmeye alışkındırlar ve katılmışlardır. Canlı hayvanlar üzerinde deney yapanlar ise amaçları takdire şayan olsa bile zalimce davranmaktadır, ancak hayvanlar insanların araçları olarak değerlendirilmeleri gerektiği için zalimlikleri haklı çıkarılabilir. Bununla birlikte Kant, spor için yapılan zalimliklerin haklı çıkarılamayacağını düşünür. Bütün bu açıklamalar dolayısıyla da hayvanlara karşı görevlerimizin dolaylı olarak insanlığa karşı görevlerimiz olduğunu belirtir.²⁷⁴

Kant'ın görüşleri incelendiğinde Ömol'un da belirttiği gibi Kant'ın mutlakçı ahlak felsefesinin hayvan hakları alanına katkı sağlayabilecek somut bir öneri sunduğu söylenemez.²⁷⁵ Ancak Kant'ın ahlak felsefesinin içerdiği diğer canlılara saygı anlayışı ve kişinin eylemlerinin evrensel bir yasa haline gelebilecek şekilde ahlaklı olması ilkesi açısından Kant'ın görüşlerinin yeniden yorumlanması ve değerlendirilmesi hayvan hakları gibi güncel problemlerin çözümü için yeni açılımlar

²⁷² Kant, *Lectures on Ethics*, p. 212.

²⁷³ Kant, *Lectures on Ethics*, p. 212.

²⁷⁴ Immanuel Kant, "Our Duties to Animals", *Contemporary Moral Arguments: Readings in Ethical Issues*, Oxford University Press, New York, 2013, p.595.

²⁷⁵ Ömol, "Hayvanların Ahlaki Statüsü", s. 136.

sağlayabilecektir.²⁷⁶ Sebo, Kant'ın görüşlerinin hayvan haklarının etik anlayışına dâhil edilmesine sadece izin vermekle kalmadığını, hatta bunu gerektirdiğini ileri sürer.²⁷⁷ Esen de hayvan hakları konusunda Kant'ı eleştirenlerin bütüncül bir yapıya sahip olan Kant'ın felsefi sistemini birbirinden kopuk parçalar halinde ele aldıklarını²⁷⁸ ve modern bir mesele olan hayvan hakları konusunu Kant'ın görüşleriyle değerlendirirken Kant'ın günümüzdekine benzer kaygılar taşıdığını farz etmenin yanıltıcı olacağını belirtir.²⁷⁹ Bu açıklamalar ışığında Kant felsefesinin hayvan hakları meselesini ele alan yazarlar tarafından değerlendirilmeye devam edeceği anlaşılmaktadır.

2.6. Jeremy Bentham

Bentham²⁸⁰ (1748-1832) faydacılık teorisinin kurucusu olması ve hayvanlar hakkında çağının çok ilerisinde görüşlere sahip olması nedeniyle Peter Singer'ın hayvan özgürleşmesi kuramında önemli bir yere sahiptir.

Bentham doğanın insanı ızdırap ve haz adlı iki hükümdarın emrine verdiğini ve insanın ne yapacağını bu iki hükümdarın belirlediğini iddia eder.²⁸¹ Bu iki hükümdarın tahakkümünden kurtulmak mümkün değildir. İnsan daima ızdıraba ve hazzıya mahkûmdur. Bu yüzden ızdırap ve hazzın insan hayatındaki belirleyici rolünü kabul ederek toplum düzenini bu iki esasa göre şekillendirmenin tutarlı bir yaklaşım

²⁷⁶ Kant felsefesinin hayvan hakları ile ilgili yeni yaklaşımları temellendirmek için kullanılması hakkında bir inceleme için bakınız Tuğba Ayas Önel, “Hayvanların Ahlaki Statüsü: Kantçı Bakış Açısına Farklı Yaklaşımlar”, *Cogito Felsefede Hayvan Sorusu* Sayı: 80, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s.136.

²⁷⁷ Jeff Sebo, “A Critique of the Kantian Theory of Indirect Moral Duties to Animals”, *Animal Liberation Philosophy & Policy*, 2:2 (2005), p. 1., <https://jeffsebo.net/files.wordpress.com/2014/10/a-critique-of-the-kantian-theory-of-indirect-duties-to-animals1.pdf>, (e.t. 24.05.2021)

²⁷⁸ Burak Esen, “Kant Felsefesi ve Hayvan Hakları”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi Faunaya Ağıt: Hayvan Yıl:20 Sayı:82*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, s.57.

²⁷⁹ Esen, “Kant Felsefesi ve”, s.51.

²⁸⁰ Jeremy Bentham İngiliz filozof, iktisatçı ve teorik hukukçudur. Doğru veya yanlışın ölçüsü olarak en büyük sayının en büyük mutluluğunu (the greatest happiness of the greatest number) kabul eden faydacılık teorisinin kurucusudur. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş), *A Fragment on Government* (Devlet Yönetimi Üzerine bir Bölüm) temel eserleridir. “Jeremy Bentham”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Jeremy-Bentham> (30.01.2021)

²⁸¹ Jeremy Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, Çevirenler: Ömer Saruhanlıoğlu – Uğur Kâşif Boyacı, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.17.

olacağını belirtir.²⁸² Bentham fayda ilkesini, kişinin mutluluğunu arttırma ya da azaltma eğilimi gösteren her türlü eylem ve davranışı benimseyen ya da reddeden, başka bir ifadeyle o mutluluğu artıracak ya da engelleyecek olan şeyler olarak tanımlar.²⁸³ Fayda ilkesi nihai ve en yüksek ilkedir. Cevizci, Bentham'ın görüşlerini ve yarar ilkesini şöyle özetler:

*“Geleneği, her tür spekülasyonu ve de batıl itikatları bir tarafa bırakıp, mensubu bulunduğu İngiliz empirizmine veya modern çağa özgü bir tavırla, insan doğasına ilişkin psikolojik gözlemlerden yola çıkan **Bentham**'da yarar ilkesi, gerek bireylere ve gerekse idarelere eylemlerinden ya da faaliyetlerinden etkilenecek herkese en yüksek faydayı, çıkarı, veya mutluluğu sağlayacak şekilde davranma görevi ve sorumluluğu yüklemektedir.”*²⁸⁴

Hayvanlara insanca muamele ilkesinin kökeninde Jeremy Bentham'ın fikirleri yer alır. Bentham insanlar ve hayvanlar arasında önemli bir benzerlik olduğunu belirtir. Bentham'a göre hayvanlar da insanlar gibi mutluluk hissedebilirler. Bentham'ın fayda kuramına göre ifade edersek haz duyabilirler. Bu yüzden hayvanlar ahlaki bir öneme sahiptirler ve insanların hayvanlara karşı doğrudan ahlaki yükümlülükleri vardır.

Öyleyse başka hangi failer vardır ki, bunlar insanın yönetiminin etkisi altındayken, aynı zamanda mutluluğa da duyarlıdır? Onlar iki çeşittir: 1. Kişi olarak kabul edilen diğer insanlar 2. Eski hukukçuların duyarsızlığı tarafından çıkarları nedeniyle ihmal edilen ve nesneler sınıfına indirgenmiş durumda olan diğer hayvanlar.²⁸⁵

Bentham hayvanların eşya sınıfına indirgendiğini, bunun sonucunda da acı çekmemekteki çıkarlarının göz ardı edildiğini ileri sürer. Hayvanların ahlaki topluluğun birer üyesi sayılamayacağını iddia eden felsefecilerin görüşlerinin ağırlıklı olarak kabul edildiği bir dönemde Jeremy Bentham hayvanlar ile ilgili görüşleri ile devrim niteliğinde bir değişimin öncüsü olmuştur.²⁸⁶ Hayvanların sadece hissetme yetisine sahip olmalarının onları ahlaki topluluğun birer üyesi haline

²⁸² Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, s. 17.

²⁸³ Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, s.17.

²⁸⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.1111.

²⁸⁵ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s.282.

²⁸⁶ Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s.55-56.

getirebileceği ve insanların hayvanlara karşı doğrudan ahlaki yükümlülükleri olduğu fikri hayvanları birer eşya gibi gören kültürel yaklaşımdan bir kopuşun başladığını gösterir.

Bentham'ın hayvanların acı hissedebildiğine dair ifadelerinin geçtiği metin hayvan meselesini ele alan neredeyse bütün temel eserlerde alıntılanmaktadır.²⁸⁷ İlginç olan ise Bentham'ın bu metnin *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation (Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş)* adlı kitabının 17. bölümündeki bir dipnottan ibaret olmasıdır. Ayrıca genellikle bu dipnotun tamamına değil hayvanların acı hissetmeleri ile ilgili olan şu bölüme atıf yapılmaktadır:

Köleler adı altında türlerin büyük bir kısmının, örneğin İngiltere'de, hâlâ aşağı hayvan ırklarının olduğu gibi, yasa tarafından tam olarak aynı temelde muamele gördükleri günlerin birçok yerde henüz geçmişte kalmadığını söylemekten üzüntü duyuyorum. Hayvanlar âleminin geri kalanının, kendilerinden zulüm yolu dışında hiçbir şekilde asla esirgenemeyecek haklarını elde edeceği gün gelebilir. Fransızlar, derinin siyahlığının, bir insanın bir işkencecinin telafi edilemeyecek şımarıklığına terk edilmesi için bir neden olmadığını zaten keşfettiler. Bir gün, bacak sayısının, derinin tüylülüğünün veya kuyruk sokumu kemiğinin bittiği yerin, hassas bir varlığı aynı kadere terk etmek için eşit derecede yetersiz nedenler olduğu anlaşılabilir. Zorlu sınırı belirlemesi gereken başka ne olabilir? Akıl yetisi mi yoksa belki de konuşma yetisi mi? Ancak tam yetişkin bir at ya da köpek, karşılaştırılmaz bir şekilde, bir günlük, bir haftalık, hatta bir aylık bir bebekten daha mantıklı olduğu kadar da daha cana yakın bir hayvandır. Ama durumun diğer türlü olduğunu varsayalım, ne işe yarar? Soru, akıl yürütebilirler mi? veya konuşabilirler mi? değildir, acı çekebilirler mi?'dir.²⁸⁸

Bentham'ın hayvanların önemsenmesi gereken varlıklar olduğunu belirttiği metin Doğu toplumlarında hayvanların zaten önemsenmekte olduğuna işaret ederek başlamaktadır ve Bentham bu durumun neden evrensel bir yaklaşım olmadığını

²⁸⁷ Bentham'ın sözlerine atıfta bulunulan eserlerden birkaç örnek için bakınız Singer, *Animal Liberation*, s.7.; Irvine, *Biz ve Onlar Hayvanlarla Bağımızı Anlamak*, s. 77; Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s. 55.; Dawkins, *Hayvanlar Ne İster? Hayvan Bilinci Hayvan Refahı ve İnsanın Esenliği*, s. 99.; Lori Gruen, *Animals, A Companion to Ethics*, edited by Peter Singer, Blackwell Publishers, Cornwall, 2002, s.348.; Des Jardins, 2006, s.202.

²⁸⁸ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s.283.

sorgulamaktadır. Bu durumun dönemin yasalarından ve hayvanların insanlarla benzer özelliklere sahip olmadığı inancından kaynaklandığını belirtmektedir. Gerçekte ise hayvanların insanlarla eşit değerlendirilmemesi için bir sebep olmadığını vurgulamaktadır.

Hindu dininde ve İslam dininde hayvanlar âleminin geri kalanının çıkarları biraz dikkatle karşılanmış görünüyor. Peki neden evrensel bir şekilde, insanlara gösterilen kadar müsaade, duyarlılık hususunda farklı olanlara da gösterilmedi? Çünkü karşılıklı korkunun eseri olan yasalar; daha az akıl sahibi hayvanların insanın kullanmak için sahip olduğu araçlarla aynı araçlara sahip olmadığına dair bir duygu verir. Neden olmasınlar? Hiçbir sebep gösterilemez.²⁸⁹

Bentham'ın bu ifadelerden sonra dile getirdikleri ise onun faydacı yaklaşımının göstergesidir. Hayvanların gelecekle ilgili beklentileri olmadığı için yiyecek olarak kullanılmalarının onlar için kötü olmadığını belirtir. Ayrıca insanlar tarafından öldürülmelerinin doğada başlarına gelebilecek ölüm şekillerinden daha hızlı ve acısız olduğunu iddia eder. İnsanlara zarar vermesi ihtimali olan hayvanların da öldürülmelerini mazur görür. Zira böyle bir durumda hayvanların öldürülmesi insanların yararınadır, hayvanların öldürülmesi ise uzun vadeli planları veya beklentileri olmadığından dolayı onlar için kötü olamaz.

Eğer mesele sadece yenilmeleriye, onları istediğimiz gibi yememize izin verecek iyi bir sebep var: Onları yemek bizim için daha iyidir ve yenilmek onlar için asla daha kötü değildir. Bizim sahip olduğumuz gelecekteki ızdıraplarla ilgili uzun süreli beklentilerin hiç birine sahip değiller. Ellerimizde çektikleri ölüm çoğunlukla, ve belki her zaman, doğanın kaçınılmaz seyrinde onları bekleyen ölümden daha hızlıdır ve bu nedenle daha az acı verici bir ölüm anlamına gelir. Eğer mesele sadece öldürülmeleriye, bizi rahatsız edeni öldürmemize izin verecek iyi bir sebep var: Onların yaşamaları bizim için daha kötüdür ve onların ölmesi onlar için asla daha kötü değildir. Ama onlara eziyet etmemize izin verilmesi için herhangi bir neden var mı? Benim görebildiğim kadarıyla yok. Onlara eziyet etmemize izin verilmemesi için herhangi bir neden var mı? Evet, pek çok.²⁹⁰

²⁸⁹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s.283.

²⁹⁰ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s.282-283.

Hayvanların yiyecek olarak kullanılmalarında bir sakınca görmemesine ve insana zarar verebilecek hayvanların öldürölmelerini haklı bulmasına karşın Bentham hayvanlara eziyet edilmesi için bir sebep olmadığını, hatta eziyet edilmemesi için pek çok sebep olduğunu vurgular. Bentham'ın hayvanların insan faydası için kullanılabileceği yönündeki düşöncelerinin hayvanların önemsenmesi ile bağdaşmadığı düşünölebilir. Ancak Bentham'ın yaşadığı dönem ve o dönemde hayvanların konumu düşünölecek olursa düşünöürün hayvanlar ile ilgili göröşlerinin çağının çok ötesinde olduğu görölecektir. Günümüzde hayvan meselesinin Anglo Amerikan felsefe geleneğinde hâlâ Bentham'ın argümanı çerçevesinde tartışılması ve bugönkü hukuk, etik ve politika alanlarında Bentham'ın hayvanların acıyı hissetmeleri argümanına bağlı olarak ele alınması da bu durumu desteklemektedir.²⁹¹

Francione, Peter Singer'ın *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabından da alıntı yaparak Bentham'ın hayvanlar ile ilgili göröşünü şöyle özetler:

Bentham hayvan çıkarlarının ahlaken önemli sayılmasını sağlamanın tek yolunun eşit gözetilme ilkesini hayvanlara uygulamak olduğunu kabul etmiş ve bu şekilde “ahlaki eşitliğin temel kaidelerini ‘Herkesin bir etmesi ve kimsenin birden fazla etmemesi’ formölü aracılığıyla etik sistemiyle bütünleştirmiştir.”²⁹²

Bentham'ın sözleri ırk, cinsiyet, din, tür gibi özelliklerden bağımsız bir şekilde herkesin menfaatlerinin değerlendirmeye alındığı eşit önemsenme ilkesini hatırlatmaktadır ve yaşadığı dönem düşünölecek olursa ifadeleri hayvanların önemsenmesi açısından zamanının çok ötesinde bir yaklaşımdır.

3. HAYVAN HAKLARININ HUKUKİ BOYUTU

Bir antropolog ve etnolog olan Digard'a göre Fransız Devrimi sonrası özgürlük kavramının dünya üzerinde bütün ezilen varlıkları kapsayacak şekilde genişlemesi hayvan hakları alanının ortaya çıkışında etkili olmuştur.²⁹³ Kadınlar için daha çok hak ve insan köleliğini ortadan kaldırmayı talep eden aşamalı toplumsal

²⁹¹ Batukan, “Bentham ve Animalizm”, s.7.

²⁹² Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s. 180-181.

²⁹³ Sevgi Can Pekmezci Sargın, “Hayvan Hakları Konulu Toplumu Bilinçlendirmeye Yönelik Canlandırma Çalışmaları”; Karakter Tasarımı Temelinde Live Action Uygulamalar, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Anasanat Dalı*, (Sanatta Yeterlilik Tezi), Ankara, 2010, s. 22.

hareketlerin gelişimiyle hayvanlara karşı davranışlarımızın başka insanları etkileyip etkilememesi ile hiçbir ilgisi olmadan, sadece hissedebilen varlıklar olarak hayvanlara karşı ahlaki yükümlülüklerimizin kabulü aynı tarihsel sürecin ve aynı adalet anlayışının ürünleridirler.²⁹⁴ Yirminci yüzyılda Batı’da başlatılan hayvan hakları hareketi insan-hayvan ilişkilerini bir felsefi kuram çerçevesine oturtmayı ve zamanla bir ahlak ve hukuk sistemi içinde yer almasını sağlamayı amaçlamaktadır. Yaşar-Yerlikaya’nın Tuna’dan aktardığına göre bu görüşten hareketle ‘insan hakları’, ‘kadın hakları’ kavramları gibi ‘hayvan hakları’ kavramının da belirli bir mantık ve etik çıkarımı yapılarak doğruluğu ve geçerliliği kabul edilebilecektir.²⁹⁵

Koçhisarlıoğlu ve Erişgin’e göre hayvanların korunması gerektiği düşüncesinin temelleri çok eskiye dayanmaktadır, ancak hayvanların hak sahibi olması gerektiği görüşü yenidir. İnsanların tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmesi ile birlikte insan ve hayvan ilişkilerinin de değişmesi hayvanların hukuki statüleri hakkında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu görüşler hayvanı eşya sayan görüş, hayvanı kişi benzeri sayan görüş ve hayvana kişilik tanıyan görüştür.²⁹⁶ Klasik hukuk öğretisine göre hayvanlar, taşınabilir eşya kategorisinde bulunan bir eşya türüdür. Yasalara göre eşyalar arasında canlı cansız ayrımı yapılmadığı için eşya sahibi canlı veya cansız olduğuna bakılmaksızın sahip olduğu eşya üzerinde hukuken yasaklanmamış her türlü eylemi yapma hakkına sahiptir.²⁹⁷

Hayvanı kişi benzeri sayan görüş hayvanları insanlara benzeterek bir kişilik tanımak yerine, hayvanlar için özel bir hukuki kişilik oluşturulması şeklinde ara bir çözüm önerisi sunar.²⁹⁸ Hayvana kişilik tanıyan görüş ise hayvanın hukuk öznesi olarak kabul edilmesi gerektiğini savunurken acı çekebilme kapasitesini esas alır. Bu görüşe göre menfaatler dışında kalan hiçbir ölçüt objektif olmadığı ve ayrımcılığa yol açacağı için hukuk çıkarılara dayalı olmalıdır.²⁹⁹ Donaldson – Kymlicka, hayvanları

²⁹⁴ İrem Berksoy, “Özel Hukukta Hayvan Hakları”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Özel Hukuk Bilim Dalı*, (Yüksek Lisans Tezi), 2007, s. 8.; DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 20.

²⁹⁵ Aşkın Yaşar - Halis Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan”, s.39.

²⁹⁶ Koçhisarlıoğlu –Erişgin, “Hayvanın Hukuki Konumu”, s.1691-1692.

²⁹⁷ Ertaş, *Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku*, s. 477.

²⁹⁸ Koçhisarlıoğlu – Erişgin, “Hayvanın Hukuki Konumu”, s.1695-1696.

²⁹⁹ Koçhisarlıoğlu – Erişgin, “Hayvanın Hukuki Konumu”, s.1696-1697.

birer kişi olarak kabul etmenin hayvanlara işkence görmeme, deneye tabi tutulmama, mülk edinilmeme, köle edinilmeme, hapsedilmeme ve öldürülmeme hakkı tanımak anlamına geldiğini ve bu durumun da mevcut çiftçilik, avcılık, evcil hayvan endüstrisi, hayvanat bahçesi, hayvan deneyi benzeri uygulamaların yasaklanması anlamına geleceğinin altını çizerler.³⁰⁰

Hayvanlar, klasik hukuka göre eşya niteliğinde olsalar bile insanların acı çekme ve hissetme yetilerine sahip olan canlılara karşı duyarlılığı nedeniyle hayvanları koruma ve onların yaşam şartlarını iyileştirme kararlılıkları hayvanlar için özel yasalar hazırlanmasına vesile olmuştur. Hatta Almanya, Avusturya, Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerinde hayvanların eşya kategorisinde değerlendirilemeyeceği yasalarca güvence altına alınmıştır.³⁰¹ Alman Medeni Kanunu’nun 90. maddesinde “Hayvanlar bir eşya ya da mal değildir.” ifadesi kullanılmaktadır.³⁰²

Hayvanların eşya olarak kabul edilmesi fikrinin tarihi temellerine bakılacak olursa Francione’nin belirttiğine göre John Locke bugünkü özel mülkiyet kavramının ve hayvanların özel mülk olduğu görüşünün baş mimarı kabul edilmektedir.³⁰³

John Locke³⁰⁴ (1632-1704) *Two Treatises of Government (Yönetim Üzerine İki Deneme)* adlı eserinin ikinci kitabının *Of Property (Mülkiyet Üzerine)* başlıklı beşinci bölümünde insanlara hayvanlar üzerinde hâkimiyet kurma hakkının Tanrı tarafından verildiğini belirtir.³⁰⁵ Locke, dünya üzerinde mal olarak kullanılabilecek şeylerin ilk başta herkese ait ortak mal statüsünde olup zaman içinde insanların sarf ettiği emeğe bağlı olarak bireye ait bir mala dönüşmesini kuramsallaştırarak ‘emeğe dayalı doğal özel mülkiyet hakkını’ ortaya koymuştur.³⁰⁶ Locke’a göre mülkiyet hakkı hukuki değil doğal bir yapıya sahiptir ve bir nesne üzerinde harcanan emeğe bağlıdır. İnsanlar emeklerini doğadaki bir nesneyle birleştirerek mal sahibi

³⁰⁰ Donaldson – Kymlicka, *Zoopolis Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı*, s.61.

³⁰¹ Ertaş, *Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku*, s. 473.

³⁰² Ahmet Kemal Şenpolat, *99 Soruda Hayvan Hakları*, Okuyan Us, İstanbul, Kasım 2015, s. 44.

³⁰³ Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s.210.

³⁰⁴ John Locke İngiliz empirizminin kurucusu olan filozoftur. Temel eserleri *An Essay Concerning Human Understanding (İnsan Zihni Üzerine Bir Deneme)*, *Two Treatises of Government (Yönetim Üzerine İki Deneme)*’dir. “John Locke”, Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.660. Locke’un üzerinde Descartes’ın felsefi düşüncelerinin etkisi olmuştur. Jean Didier, *John Locke*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2009, s. 2.

³⁰⁵ John Locke, *Two Treatises of Government (Yönetim Üzerine İki Deneme)*, London, 1824, p. 145.

³⁰⁶ Locke, *Two Treatises of Government*, p. 146.

olabilirler. Charlton, Coe ve Francione'ye göre hukuk sisteminde hayvanların mülk olarak kabul edilmesinin sebebi kapitalist toplumlarda hayvanlardan faydalanılmasının işlevsel açıdan vazgeçilmez olmasından kaynaklanmaktadır.³⁰⁷

Hayvanların insanların çıkarlarından bağımsız olarak ahlaksal statüye sahip olmaları onların haklara da sahip olmaları demektir. Bu noktada ortaya çıkan sorun hayvanların hangi veya ne tür haklara sahip oldukları meselesidir. DeGrazia hayvan haklarının gitgide güçlenen üç anlamını şöyle ifade eder:

- 1) Ahlaksal statü hakkı: Bir hayvanın ahlaksal statü sahibi olduğunu iddia etmek bu hayvanın yalnızca insanlarla ilişkisi bakımından değil, kendisi açısından da ahlaksal bir öneme sahip olduğunu ileri sürmektir. Ayrıca bir hayvanın hakları olduğunu söylemek o hayvanın ahlaksal statüsünü kabul etmektir.
- 2) Eşit düzeyde saygı hakkı: Bir hayvanın haklara sahip olduğunu söylemek o kişinin eşit düzeyde saygıyı hak ettiğini söylemektir.
- 3) Yararlılığı aşan hak: Bir hayvanın bir hakka sahip olduğunu söylemek, o hayvanın çıkarı toplumun bütünü açısından dezavantaj yaratacak olsa bile o hayvanın çıkarının korunması gerektiği anlamına gelir.³⁰⁸

Hayvan hakları irade ve menfaat kuramları açısından da ele alınmaktadır. İrade kuramına göre hak, hukuk tarafından tanınan ve korunan iradi bir yetkidir. Buna göre, hak sahibi sayılan kişi iradesini kullanarak hukuk düzenini harekete geçirme yetki ve olanağına sahiptir. İrade kuramı, irade gücüne sahip olmayanları³⁰⁹ kapsamadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.³¹⁰ Menfaat kuramına göre hakkın özü ve amacı menfaattir. Menfaat para gibi maddi menfaatlerin yanı sıra hürriyetler ve dokunulmazlıklar da menfaat kavramı içinde değerlendirilir.³¹¹ Karma kuram ise irade ve menfaat kuramlarını uzlaştırmaya çalışır. Buna göre hak hukuken korunan ve faydalanılması hak sahibinin veya onun temsilcisinin iradesine bağlı kılınan menfaatlerdir.³¹² Stucki hayvan hakları fikrinin irade kuramı ile pek uyumlu

³⁰⁷ Anna E. Charlton, et al., "The American Left Should Support Animal Rights: A Manifesto", *Wetlands Preserve*, <http://wetlands-preserve.org/?page=LeftAR> (e.t. 21.01.2021)

³⁰⁸ DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 29-33.

³⁰⁹ Ağır zihinsel engelli insanlar, komadaki hastalar, bebekler ve benzeri kişiler.

³¹⁰ M. Emin Emni, "Hak Kavramı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı 12, 2004, s. 206.

³¹¹ Emni, "Hak Kavramı", s. 207.

³¹² Emni, "Hak Kavramı", s. 208.

olmadığını, ancak menfaat kuramının oldukça kolay bir şekilde hayvan hakları fikrine kavramsal bir yuva sağladığını belirtir.³¹³

Berksoy'a göre hayvan hakları hukuku farklı amaçlar içeren bir huktur. Örneğin Türk hukuk düzeninde hayvanlar eşya statüsündedir. Bu yüzden hayvan hakları dayanışma haklarının yapısı gereği kapsadığı insanların ödevleri bakımından bir insanlık hakkı olarak kamu hukukunun konusu, hak ehliyeti doktrini ve medeni hukuk yönünden ise hayvanlar ile ilgili uygulamada karşılaşılan sorunlara ilişkin düzenlemeler açısından özel hukukun konusudur.³¹⁴ Dayanışma hakları olarak adlandırılan günümüzün Üçüncü Kuşak Hakları, hayvan haklarının anayasal temellerini oluşturur.³¹⁵ Üçüncü kuşak haklar kataloğu, İnsan Hakları sorununu yeniden sorgulamak bilinci ve çağın gereklerine göre yeniden yorumlamak çabasının ürünüdür ve üçüncü kuşak hakların konusunu evrensel değerler oluşturur. Bu kuşaktaki hakların anlam kazanabilmesi için kamu kurumlarının, mahalli idarelerin, fertlerin ve toplulukların katkısı ve devletin müdahalesi gereklidir.³¹⁶ Dadak da üçüncü kuşak hakların teknik ve bilimsel ilerlemelerin yol açtığı tehlikelere karşı bugünün insanı ile birlikte gelecek kuşakların da korunması hedefiyle ortaya çıkan haklar olduğunu belirtir.³¹⁷

Berksoy, ayrıca üçüncü kuşak hakların bazı yazarlar tarafından eleştirildiğinden bahseder. Berksoy'un Kaboğlu'ndan aktardığına göre bu gruptaki hakların konuları, alacaklıları ve borçluları tam olarak belirlenemez, halbuki her hak belli bir hak sahibine, açık bir konuya ve kendilerine karşı ileri sürülebilecek belli bir veya birçok yükümlüye sahip olmalıdır. Bu yeni grup hakların ise sahipleri insan ve birey değildir, konuları genelde belirsizdir ve bu nedenle de bunları hukuken korumak çok güç hatta bazen imkânsızdır. Bir başka eleştiriye göre ise yeni grup hakların kabulü temel haklar kategorisinin kavram birliğini ve uyumunu zedeler ve

³¹³ Saskia Stucki, "Towards a Theory of Legal Animal Rights: Simple and Fundamental Rights", *Oxford Journal of Legal Studies*, Volume 40, No. 3, 2020, p. 540.

³¹⁴ Berksoy, "Özel Hukukta Hayvan", s. 21.

³¹⁵ Berksoy, "Özel Hukukta Hayvan", s. 112.

³¹⁶ Berksoy, "Özel Hukukta Hayvan", s. 27-28.

³¹⁷ Kemal Dadak, "Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 0 / 5, 2015, s. 312.

hukuk alanı dışında kabul edilen bu taleplerin hak olarak tanınması mevcut temel hakları bayağılaştırır.³¹⁸

Stucki'ye göre hayvanların sahip olduğu söylenebilecek hayvan refahı hakları hayvanlara güçlü bir normatif koruma sağlamada yetersiz kalmaktadır ve hayvan hakları şemsiye terimi genellikle kanunun hayvanlara verebileceği çok çeşitli yasal korumalara atıfta bulunmak için gevşek bir şekilde kullanılmaktadır. Mevcut hayvan refahı yasalarını zayıf yasal haklar olarak tanımlar ve hayvanların gelecekte güçlü, temel yasal haklara sahip olabileceğini ifade eder.³¹⁹ Kılıç ise hayvan hakları konusunun günümüzde insan haklarının gölgesinde kaldığını, insan davranışlarını şekillendiren sosyal, ekonomik, kültürel ve dinsel unsurların hayvan haklarının gelişmemesinde etkili olduklarını, mevcut hukuk sisteminin de insan davranışları temel alınarak düzenlediğini belirtir.³²⁰ Hayvan hakları meselesi günümüzde sadece hayvanseverler ve hayvanlar konusunda ahlaki duyarlılığa sahip olan kişiler tarafından değinilen bir konu olmaktan çıkıp pek çok ülkenin yasalarında hukuki açıdan kendisine yer bulan bir konuma gelmiştir. Ancak hayvan hakları ile ilgili konuların ülkeden ülkeye değişmesi ve evrensel bir yaklaşımla ele alınamaması hayvan haklarının ciddi bir temele oturtulmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca var olan kanunlarda hayvanlar arasında yapılan sahipli – sahipsiz hayvan ayrımı ile hayvan türleri arasında yapılan besi/çiftlik hayvanları, deney hayvanları, evcil hayvanlar, hayvanat bahçesi / doğal yaşam parkı / su parkı / akvaryum hayvanları ve benzeri ayrımlar konunun bir bütün olarak her bir hayvanı kapsayacak şekilde ele alınmasını engellemektedir.

3.1. Dünyada Hayvan Hakları

Hayvan hakları alanında yaşanan gelişmeler sonucunda günümüzde hayvanların eşya olmadığına dair görüş kabul edilmeye başlanmış ve Almanya, İsviçre, Avusturya medeni kanunlarında 'hayvanlar eşya değildir' şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Böylece Roma Hukukundan beri var olan bir hakkın ya öznesi olur ya da konusu olur anlayışı sona ererek hakkın öznesi ve konusu dışında

³¹⁸ Berksoy, "Özel Hukukta Hayvan", s. 28-29.

³¹⁹ Stucki, "Towards a Theory of Legal", p. 559.

³²⁰ Selim Kılıç, "Modern Toplumda Hayvan", s.92.

hakla ilgili yeni bir kategori ortaya çıkmıştır.³²¹ Hayvanları koruma ile ilgili yasalar farklı ülkelerde çeşitli tarihlerde kabul edilmiştir. Örneğin Almanya 24.07.1972 tarihinde, İsviçre ise 09.03.1978 tarihinde Hayvanları Koruma Yasası'nı kabul etmiştir. Avusturya 1986 yılından itibaren eyalet yasalarına hayvanları koruyucu düzenlemeler eklemiş, 1988 yılında Medeni Kanuna hayvanların hukuki durumunu iyileştirici eklemeler yapmıştır.³²²

Dünyada hayvan refahı düzenlemelerinin en iyi şekilde uygulanabildiği ülke Birleşik Krallık, bölge ise Avrupa Birliği'dir. Birleşik Krallık hayvan refahı düzenlemelerinin denetimini sistemli bir şekilde sürdürdüğü, Avrupa Birliği ise üye ülkeleri bağlayıcı hukuki düzenlemeleri yapabildiği için başarılı olmuşlardır.³²³ Dünyanın gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerinde ise hayvan sömürsünün gelişmiş ülkelerindeki kadar büyük miktarlarda olmaması hayvan hakları ve hayvan refahı gibi konuların gelişmiş ülkelerdeki kadar gündeme gelmemesine sebep olmaktadır. Ancak ülkelerin kalkınma seviyesi arttıkça beslenme düzenlerinin değişmesi ve bilimsel araştırmalara daha fazla yatırım yapmaları sonucunda hayvan hakları, hayvan refahı ve hayvan haklarının hukuki boyutu daha fazla tartışılan bir sorun olarak ortaya çıkacaktır.

Uluslararası düzeyde hayvan hakları ile ilgili yayımlanmış olan en önemli resmi metin Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi'dir. Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi 15 Ekim 1978'de UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization / Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu) genel merkezinde resmen ilan edilmiştir. Uluslararası Hayvan Hakları Birliği (The International League of Animal Rights) tarafından 1989 yılında gözden geçirilen metin 1990 yılında UNESCO Genel Direktörüne sunulmuş ve aynı yıl kamuoyuna açıklanmıştır.³²⁴ Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi bütün devletler tarafından onaylanıp imzalanan uluslararası bir sözleşme olmadığı için devletlerin yasal uygulamaları açısından bağlayıcı bir metin değildir.³²⁵ Hayvan Hakları Evrensel

³²¹ Alper Uyumaz, "Bir Hukuk Sorunsalı", s. 141-142.

³²² Ertaş, *Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku*, s. 477.

³²³ Arıkan, *Hayvan Hakları İnsan Hukuku*, s. 216-218.

³²⁴ "Universal declaration of animal rights" (15 October 1978) <https://constitutii.files.wordpress.com/2016/06/file-id-607.pdf> (e.t. 10.02.2021)

³²⁵ Ertaş, *Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku*, s. 473.

Beyannamesi insanların hayvanlar konusunda takınması gereken etik tavrın bir özetidir ve herhangi yasal bir yaptırım gücü yoktur. Bu yüzden Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin devletlerin uygulamaları için tavsiye niteliği taşıdığı söylenebilir. Ayrıca Türkçe'ye 'Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi' olarak tercüme edilmiş olan beyannamenin İngilizce olarak yazılmış olan orijinal metninin başlığı 'Universal Declaration of Animal Welfare'dir. Orijinal başlık kelimesi kelimesine Türkçeye tercüme edildiğinde 'Hayvan Refahı Evrensel Beyannamesi' anlamına gelmektedir. 'Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi' anlamına gelecek olan 'Universal Declaration of Animal Rights' başlıklı bir beyanname veya bu başlığı taşıyan bir beyanname hazırlanması ile ilgili Birleşmiş Milletler düzeyinde bir girişim bulunmamaktadır.³²⁶ Hayvan Refahı Evrensel Beyannamesi'nin başlığından da anlaşılacağı üzere beyannamede tavsiye edilen hayvanlara haklar verilmesinden ziyade hayvanların refahının artırılması ve hayvanlara uygulanan eziyetin azaltılmasıdır. Görüldüğü üzere birinci bölümde değinmiş olduğumuz hayvan refahı, hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları ifadelerinin birbirlerinin yerine yanlış bir şekilde kullanılışına resmi metinlerin başlıklarının tercümelerinde de rastlanmaktadır.

3.2. Türkiye'de Hayvan Hakları

İslam dini açısından hayvan haklarını ele aldığımız bölümde de örneklerine yer verdiğimiz üzere Türkler tarih boyunca hayvanlara değer veren bir millet olmalarına rağmen yirminci yüzyılda hayvan hakları konusunda ilerleme kaydedememiş ve Batı medeniyetini örnek almak zorunda kalmıştır.³²⁷ Türkiye'de hayvan severlerin kurduğu ilk resmi dernek 1912 yılında İstanbul'da kurulan Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'dir. 1923 yılında Atatürk'ün talimatıyla Türkiye Hayvanları Koruma Derneği ismini alarak faaliyetlerini sürdürmüştür.³²⁸ Cumhuriyet döneminde hayvanlara kötü muamele edilmesi konularında Türk Ceza Kanununun 521. ve 577. maddeleri ile belirlenen yaptırımlar uygulanmıştır.³²⁹ Türkiye'de

³²⁶ Arıkan, *Hayvan Hakları İnsan Hukuku*, s. 186.

³²⁷ Yaşar – Yerlikaya, "Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan", s.45.

³²⁸ Yaşar – Yerlikaya, "Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan", s.43.

³²⁹ Yaşar – Yerlikaya, "Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan", s.43.; Madde 521 – Her kim, bila mucip başkasına ait olan bir hayvanı öldürür veya işe yaramayacak hale koyarsa sahibinin şikayeti üzerine dört aya kadar hapis ve yüz liraya kadar ağır cezayı nakdiye mahkûm olur. Eğer ika olunan zarar, hafif

hayvanları korumak için kanun çıkarılması yönünde ilk girişimler ise 1980'li yıllarda İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. İsmet Sungurbey tarafından Alman Hayvanları Koruma Yasasını model olarak Türkiye şartlarına uyarlamak suretiyle hazırladığı bir tasarıyla yapılmıştır.³³⁰

Hukuken kişi, hak süjesi olarak tanımlanmakta ve hukuken kişi sayılan biri haklara sahip ve borçlara ehil kabul edilmektedir. Türk Hukuk sistemine göre hayvanlar hukuki açıdan kişi olarak kabul edilmemektedirler. Bu yüzden hayvanlar hukuken hak ve fiil ehliyetine sahip değildirler.³³¹ Hayvanların hak ve fiil ehliyetleri olmadığı için – yani alacak – borç ilişkisine giremedikleri veya hukuka aykırı bir eyleme neden olduklarında hayvanlara ceza verilemediği için – hayvanlar hukukun süjesi değildirler. Bu yüzden Türkiye’de bugünkü yasal düzenleme hayvanları hak ehliyetine sahip bir hukuk süjesi olarak görmek yerine bir nesne, bir eşya, bir mal olarak görme eğilimindedir.³³² Türkiye’de yürürlükte olan hayvan hakları ile ilgili düzenlemeler Avrupa Birliği Hukuku’nun hükümleri ile uyumludur. Avrupa Konseyi’nde hazırlanan ve 1979 Bern Sözleşmesi ile kabul edilen Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi Türkiye tarafından 1984’te imzalanmıştır.³³³ Yine Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına 18 Kasım 1999 tarihinde Strazburg’da imzalanan Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi 15.07.2003 tarih ve 4934 sayılı kanunla onaylanmıştır.³³⁴ Ev ve süs hayvanlarının satışı ve üretimi 28078 sayılı Ev ve Süs Hayvanlarının Üretim, Satış, Barınma ve Eğitim Yerleri Hakkında Yönetmelikle düzenlenmiştir.³³⁵ Hayvanların rahat yaşamalarını ve hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ıstırap ve

ise yalnız otuz liraya kadar ağır cezayı nakdi ile ictifa olunabilir. Eğer hayvanın yalnız kıymetine noksan gelmiş ise hapis cezası bir aya ve cezayı nakdi otuz liraya kadardır. Tarla ve arazisine kuş veya kümes hayvanları girmiş olan şahıs bunları zarar icta ederken görüp de öldürürse cezaen mesul olmaz. s. 228., Madde 577 – Bir kimse hayvanlara karşı insafsızca hareket eder veya lüzumsuz yere döver veya yaralar yahut aşıkâr surette haddinden fazla yorulacak derecede zorlarsa on liraya kadar hafif cezayı nakdiye mahkûm olur. s. 239, Türk Ceza Kanununun Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.765.pdf>, (e.t. 10.02.2021)

³³⁰ “Ah Bir Süpermen Olsam”, *Hürriyet.com.tr*, Haber Giriş: 10.01.1998, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ah-bir-supermen-olsam-38028382> (e.t. 10.02.2021); Yaşar – Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan”, s.44.

³³¹ Uyumaz, “Bir Hukuk Sorunsalı”, s.138.

³³² Şenpolat, *99 Soruda Hayvan Hakları*, s. 15.

³³³ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18318.pdf> (e.t. 02.01.2021)

³³⁴ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/10/20031020.htm> (e.t. 02.01.2021)

³³⁵ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111008-4.htm> (e.t. 02.01.2021)

eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamak amacıyla 26.06.2004 tarih ve 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu kabul edilmiştir.³³⁶ Ancak bu kanunda 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu, 3285 sayılı Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanunu, 4631 sayılı Hayvan Islahı Kanunu ile 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu'nun hükümleri saklı tutulmuştur.

5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, hayvanların rahat yaşamalarını ve hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ıstırap ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamak amacıyla çıkarılmıştır.³³⁷ Ancak Hayvanları Koruma Kanunu'nun hayvan haklarını koruma konusunda yetersiz olduğuna dair çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır.³³⁸ Ayrıca Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin tercümesi ile ilgili yaşanan karmaşanın benzeri Hayvan Hakları Yasası'nda da yaşanmaktadır. Hayvan Hakları Yasası olarak bilinen 5199 sayılı yasa Hayvanları Koruma Kanunu'dur. Şenpolat, hayvan hakları ile ilgili hazırlanan bir yasanın isminin hayvanları koruma kanunu olarak kabul edilmesinin yasa koyucuların hayvan haklarını kabul etmediklerinin aksine hayvanların korunmaya muhtaç canlılar olduğunun altını çizmeye çalıştıklarının göstergesi olduğunu savunur. Bu yüzden Şenpolat'a göre Türkiye'de yasal olarak hayvan haklarından bahsetmek mümkün değildir.³³⁹

Hayvan Hakları Federasyonu (HAYTAP) 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu için hazırlamış olduğu yasa değişikliği teklifinin genel gerekçesinde öncelikle yasanın adının değişmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hak olmadan hukuktan bahsedilemeyeceği belirtilen gerekçede hayvanların eşya statüsünden kurtarılacak hak sahibi varlıklar olarak kabul edilmeleri ve yasanın adının Hayvan

³³⁶ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040701.htm> (e.t. 02.01.2021)

³³⁷ 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, Birinci Kısım, Genel Hükümler, Birinci Bölüm, Amaç Kapsam Tanımlar ve İlkeler, madde 1, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040701.htm#2> (e.t. 02.01.2021)

³³⁸ Tez savunma sınavımızın yapıldığı tarihlerde 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifinin Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulması ile ilgili çalışmalar devam etmekteydi. Tez savunmamızı takip eden günlerde 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda kabul edildi. Yapılan değişiklikler dikkate alınarak çalışmamızın ilgili bölümünde gerekli revizyon yapılmıştır.

³³⁹ Şenpolat, *99 Soruda Hayvan Hakları*, s.43.

Hakları Yasası olarak değiştirilmesi talep edilmektedir.³⁴⁰ Aksulu ise bahsi geçen yasayı türcü bir yaklaşıma sahip olmakla eleştirir ve yasanın isminin Hayvan Hakları Yasası olmasının daha doğru ve eşitlikçi olacağını savunur.³⁴¹ Uyumaz’a göre Türkiye’deki 5199 sayılı kanununun hayvanlara yeterli koruma sağlayamamasının sebebi özel bir kanun olan hayvanları koruma kanununun temel prensipler bakımından Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesindeki gibi koruma sağlama kaygısının uygulamaya geçirilememiş olmasından kaynaklanmaktadır.³⁴² Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni kabul eden Türkiye bildirgenin 4. maddesini (hayvanların yaşama hakkına sahip olması) ve 14. maddesini (hayvan haklarının da insan hakları gibi yasayla korunması) 5199 sayılı kanunla hayata geçirmesine rağmen Türk Eşya Hukukunda eşya kavramının hayvanları da kapsamı sebebiyle 4. maddedeki yaşam hakkını mevzuata yansıtamamıştır. Bu durum modern hukuktaki gelişmeleri yakından takip eden ve ulusal mevzuatına yansıtan ülkemiz açısından bir eksikliktir. Uyumaz bu eksikliğin giderilebilmesi için Alman, İsviçre ve Avusturya Medeni Kanunlarında olduğu gibi Türk Medeni Kanununun Eşya Hukuku kitabının Mülkiyet ile ilgili bölümüne ve Hayvanları Koruma Kanununa hayvanların eşya olmadığına dair birer hüküm eklenmesinin hayvanlar üzerinde hayvanlar üzerinde mülkiyet ve diğer ayni haklar bakımından uygulanacak hükümleri netleştireceğini ve hak sahibinin hayvan üzerinde hayvana zarar verecek derecede sınırsız bir hâkimiyete sahip olmasını önleyeceğini belirtmektedir.³⁴³

Singer 2005 yılında Hayvan Özgürleşmesi kitabının Türkçe baskısı için yazmış olduğu önsözde Avrupa Birliği standartlarıyla uyum sürecinin Türkiye’de hayvanlara uygulanan muamelelerde değişim olması için büyük bir fırsat olduğunu belirtmektedir.³⁴⁴ Hayvanları Koruma Kanununun çıkarılması da aslında bu fırsatın değerlendirildiğini göstermektedir. Ancak hukukçular tarafından yapılan eleştiriler ve kamuoyunun göstermiş olduğu tepkiler kanunun gözden geçirilerek yeniden

³⁴⁰ “Haytap Yasa Değişikliği Teklifi”, *HAYTAP Hayvan Hakları Federasyonu*, <https://www.haytap.org/index.php/201209174071/parlementodan/haytap-yasa-degisikligi-teklifi> (e.t. 02.01.2021)

³⁴¹ Miray Aksulu, “Yeni Toplumsal Hareketler: Türkiye’de Hayvan Hakları Savunuculuğu ve Sosyal Medya”, *Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Sinema Televizyon Anabilim Dalı* (Yüksek Lisans Tezi), 2013, s. 60.

³⁴² Uyumaz, “Bir Hukuk Sorunsalı”, s.144.

³⁴³ Uyumaz, “Bir Hukuk Sorunsalı”, s.175.

³⁴⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.13.

düzenlenmesini gerektirmiştir. 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'nun hayvanları koruma konusunda yetersiz kaldığı konusunda hukukçular, hayvanları koruma derneklerinin üyeleri ve kamuoyu uzun süredir görüşlerini belirtmekte ve bahsedilen kanun Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde gerekli şartları yerine getirebilmek amacıyla alelacele çıkarıldığı gerekçesiyle eleştirilmekteydi.³⁴⁵ 01/07/2021 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulan Hayvanları Koruma Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'ndan değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi³⁴⁶ 09/07/2021 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda kabul edilmiştir.³⁴⁷ Hayvanları Koruma Kanunu'nda yapılan değişikliklerin hayvanlara uygulanan eziyetlerin Kabahatler Kanunu kapsamından çıkarılarak suç kabul edilmesi ve pet shoplarda hayvan bulundurulmasının yasaklanması gibi olumlu maddeler içermesine rağmen canlı hayvan satışını tamamen yasaklamadığı ve uygulanması planlanan cezaların caydırıcı nitelikte olmadığı gibi itirazlarla yine yetersiz kalacağı yönünde eleştiriler yapılmaktadır.³⁴⁸

4. HAYVAN HAKLARININ ETİK BOYUTU

Hayvanların ahlakın konusu olup olamayacağı ve hayvanların etik değerlendirmeler çerçevesinde ele alınıp alınamayacağı meselesi günümüz etik tartışmalarının en önemli sorunlarından birisidir. Gelişen teknoloji ve değişen yaşam şartları sebebiyle insanların ve hayvanların etkileşiminde meydana gelen değişiklikler hayvanların etik alanında değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle besin elde etmek ve bilimsel araştırmalarda kullanmak suretiyle hayvanlardan faydalanılmasının etik açıdan doğru olup olmadığı tartışmaların odağındadır. Bu yüzden çalışmamızın bu bölümünde hayvanların büyük

³⁴⁵ Ahmet Kemal Şenpolat, "Hayvanları Koruma Yasası'nın Değiştirilmesinde Kronolojik Olarak Katedilen Yol!", *HAYTAP Hayvan Hakları Federasyonu*, <https://www.haytap.org.tr/parlamentodan/hayvanlar-koruma-yasasnda-kronolojik-olarak-katedilen-yol?anahtar=kronoloji> (e.t. 03.01.2021)

³⁴⁶ "Hayvanları Koruma Kanunu Değişiklik Teklifi 1/7/2021", *HAYTAP Hayvan Hakları Federasyonu*, <https://www.haytap.org.tr/hayvanlari-koruma-kanunu> (e.t. 11.07.2021)

³⁴⁷ Sinan Uslu – İsmail Çimen, "Hayvanların korunmasına ilişkin kanun teklifi TBMM Genel Kurulu'nda kabul edildi", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/hayvanlarin-korunmasına-iliskin-kanun-teklifi-tbmm-genel-kurulunda-kabul-edildi/2298866> (09.07.2021)

³⁴⁸ "Yasa Değişikliğinin Ardından Tekrar Ayaklanacağız", *HAYTAP Hayvan Hakları Federasyonu*, <https://www.haytap.org.tr/yasa-degisikliginin-ardindan-tekrar-ayaklanacagiz> (11.07.2021)

miktarlarda kullanılması sebebiyle tartışılan endüstriyel hayvancılık ve hayvanlar üzerinde yapılan bilimsel deneyler hakkındaki görüşler ele alınacaktır.

4.1. Endüstriyel Hayvancılık

İnsanların besin ihtiyaçlarını karşılamak için hayvanlardan faydalanmaları konusu yoğun hayvancılık uygulamalarının yaygınlaşmasıyla ahlaki açıdan tartışılan bir meseleye dönüşmüştür. Yapılan tartışmalar ise insanların hayvanlardan besin olarak faydalanmalarının gerçekten bir ihtiyaç olup olmadığı ve yoğun hayvancılık yöntemlerinin hayvanlara verdiği acıların gerekli olup olmadığı gibi sorular ekseninde olmaktadır.³⁴⁹

Anomaly, fabrika çiftçiliği ile ilgili üç ahlaki kaygının pandemilere sebep olabilecek virüslerin yayılması, antibiyotiğe dirençli bakterilerin ortaya çıkması ve hayvanların eziyete maruz kalması olduğunu ve fabrika çiftçiliğinin insanları tehdit eden halk sağlığı risklerine ve hayvanlara uygulanan zulme rağmen geliştiğini belirtir.³⁵⁰ Hayvan üreten çok büyük binalardan oluşan fabrika çiftlikleri otomotiv endüstrisi gibi diğer fabrikalara çok benzer şekilde, montaj benzeri bir yöntemle çok verimli bir şekilde et ve et ürünleri üretme kapasitesine sahiptir. Hatta fabrika çiftliklerinde uygulanan bu yöntemin verimliliğinin fark edilmesi sonrasında diğer endüstri kollarında da bu yöntemin kullanılmaya başlandığı, Henry Ford'un otomobil üretiminde kullandığı montaj hattı fikrini Şikago'da mezbahaları gezerken gördüğü bu yöntemden esinlenerek geliştirdiği belirtilmektedir.³⁵¹ Bu üretim şekli verimli görünmesine rağmen özellikle hayvanlar için bu tür işlemlerin gerçek maliyetleri hakkında sorular sorulmaya başlanması ile bu şirketlerin maliyetleri düşürerek ucuz et üretme çabaları dünyanın birçok yerinde hayvan hakları gruplarının muhalefetine neden olmuştur.³⁵²

³⁴⁹ Jim Mason, "Animal Factories, From the Book", *Jim Mason on Food, Family, Animals, Nature*, <http://www.jimmason.website/animal-factories/>, (e.t. 21.02.2021)

³⁵⁰ Jonathan Anomaly, "What's Wrong With Factory Farming?", *Public Health Ethics*, Volume 8, Issue 3, November 2015, p.246.

³⁵¹ Carol J. Adams, *Etin Cinsel Politikası Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram*, Çevirenler Güray Tezcan – Mehmet Emin Boyacıoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020, s. 118-119.

³⁵² Brenda J. Lutz - James M. Lutz, "Factory Farming and Potential Problems in International Trade", *Global Economy Journal*, Volume 9 Issue 3, Article 8, 2009, https://www.researchgate.net/publication/46554991_Factory_Farming_and_Potential_Problems_in_International_Trade, (e.t. 21.02.2021), p. 1.

Endüstriyel hayvancılığın etik açıdan tartışılan uygulamaları arasında hayvanların dar ve karanlık ortamlarda tutulmaları, olumsuz koşullarda yetiştirilmeleri, naklieleri esnasında yaşadıkları olumsuz durumlar, kuyruk, gaga kesimi gibi vücut bütünlüklerini tehdit eden uygulamalar, kastrasyon (hadım etme) uygulaması, genetiklerinin değiştirilmesi suretiyle ortaya çıkan fiziksel olumsuzluklar, erkek civcivler gibi istenmeyen cinsiyetteki hayvanların öldürülmeleri sayılabilir.³⁵³ Harfeld'e göre endüstriyel çiftliklerde hayvanların öldürülmesi hayvan etiği açısından özünde sorunlu olarak değerlendirilmese bile hayvanların varoluş sebebi açısından değerlendirildiğinde hayvanlara belli bir yaşam süresi tanınması gerekir. Modern yoğun hayvancılık sistemlerinde ise hayvanların kendi türlerine özgü potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaçları olan yaşam sürelerine ulaşmaları mümkün görünmemektedir.³⁵⁴ Normal şartlarda 20 yıldan fazla yaşayabilecek olan bir ineğin yoğun hayvancılık sistemindeki yaşam süresi en fazla bir buçuk yıl olabilmektedir. Bu süre normal yaşam süresinin onda biri kadardır ve üreme, sosyalleşme gibi doğal davranışlarını gerçekleştirebilmesi için yeterli değildir.³⁵⁵

Mason, insanların hayvanları kendi başlarına etik değerlendirme hakkına sahip olarak kabul etmemelerinin doğa ile ilişkilerindeki gerçek duyarlılığın önünde bir engel olarak görmektedir. Hayvan fabrikaları olarak adlandırdığı fabrika çiftliklerini ise insanların teknolojik kapasitelerinin etik değerlerinden daha hızlı ilerlediğinin bir işareti kabul etmektedir.³⁵⁶ Bu konuda Korthals, gıda ve çiftçiliğin değerlendirilebileceği altı etik kriterden oluşan bir etik çerçeve sunar. Bu çerçeveye göre çiftçiliğin ilk amacı açlık, yetersiz beslenme ve yoksullukla mücadele etmek,

³⁵³ Endüstriyel çiftliklerde uygulanan yöntemler hakkında detaylı açıklamalar için bakınız Peter Singer, *Animal Liberation*, 2002, Chapter 3 Down on the Factory Farm... or what happened to your dinner when it was still an animal, pp. 95-157. (Türkçesi *Hayvan Özgürleşmesi*, 2005, III Sınai çiftlikler... ya da yemeğiniz henüz bir hayvanken neler yaşıyor?, Çeviren Hayrullah Doğan, ss. 147-223.; Tom Regan, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, Hayvanların Yiyeceğe Dönüştürülmesi, 2007, ss.129-157.; Gary L. Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?*, 2008, Hayvancılık: Etin Lezzetinden Hoşlandığımız için Acı ve İstirap, ss. 62-76.; Jonathan Safran Foer, *Hayvan Yemek (Eating Animals)*, Çeviren Garo Kargıcı, Siren Yayınları, 2015, ss.51-267.

³⁵⁴ Jes Lynning Harfeld, "Telos and the Ethics of Animal Farming", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, Volume 26, 2013, p. 697.

³⁵⁵ Harfeld, "Telos and the Ethics", p. 698.

³⁵⁶ Mason, "Animal Factories, The Evidence", *Jim Mason on Food, Family, Animals, Nature*, <http://www.jimmason.website/animal-factories/>, (e.t. 21.02.2021)

ikincisi sürdürülebilir kalarak çevresel ayak izini olabildiğince azaltmak, üçüncüsü hayvanları kullanırken onların iyiliğini ve bütünlüğünü ele almak, dördüncüsü çiftçilere ve diğer gıda işçilerine saygılı bir yaşam sağlamak, beşincisi kırsal alanın yaşanabilirliğine dikkat etmek ve altıncısı tüketicilerin şeffaflık, hayvan refahı ve adalet konusundaki endişelerini dikkate almaktır.³⁵⁷ Yoğun çiftçilik sistemleri dünyayı besleme konusunda başarılı olsa da sürdürülemez ve sosyal olarak adil olmayan bir sistem olduğu için aynı zamanda büyük problemler de ürettiği için eleştirilmektedir.³⁵⁸

4.2. Hayvan Deneyleri

Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar bilimsel ve tıbbi alanlarda önemli bir yere sahip olmuştur ve günümüzde de çeşitli hastalıkların araştırılmasında kullanılmaktadırlar. İlaç ve tedavilerin geliştirilmesi için hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar insanların yaşam kalitesini attırırken hayvanların bilimsel araştırmalar için kullanılmasının etik olup olmadığı soruları gündeme gelmeye başlamıştır.³⁵⁹ Resnik, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalara karşı dört temel itirazın olduğunu belirtir. Bunlar hayvanlar üzerinde yapılan araştırmaların faydalarının abartıldığı, hayvanların insan hastalıkları ve tedavilerinin incelenmesinde iyi birer model olmadığı, hayvanlar üzerinde yapılan araştırmaların yerini tutacak yararlı alternatifler bulunduğu ve hayvanları deneylerde kullanmanın ahlaki olmadığıdır.³⁶⁰

Batı tıbbının temeli sayılan canlı hayvanların kesilerek incelenmesi uygulamasının ilk görüldüğü yer Yunanistan'dır. İlk tıp kitabı olan *Corpus Hippocraticum* (yaklaşık m.ö. 400) hayvan kullanımına ait örnekleri içermektedir. Ayrıca Roma'da yaşamış olan Galen'in (130-201) domuz, maymun ve köpekler üzerinde yapmış olduğu deneyler sadece kendi yaşadığı dönemde değil, yüzyıllar

³⁵⁷ Michiel Korthals, "Is Intensive Farming Ethically Acceptable?", *Annals of Advanced Agricultural Sciences*, Volume 2, No. 2, May 2018, p.15.

³⁵⁸ Korthals, "Is Intensive Farming", p. 24.

³⁵⁹ Simon Festing – Robin Wilkinson, "The Ethics of Animal Research Talking Point on the use of animals in scientific research", *European Molecular Biology Organization Reports*, Volume 8, No 6, 2007, p.526.

³⁶⁰ David B. Resnik, *Bilim Etiği Giriş*, Çeviren Vicdan Mutlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 199.

sonra bile tıp bilimlerinde kullanılmaya devam etmiştir.³⁶¹ Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte deneysel çalışmaların yapıldığı uygulamalı bilimler yasaklanmış ve hayvanlarla ilgisi olan kişiler ve mezhepler cezalandırılmıştır. Bu dönemde insanlar ve hayvanlar arasında sadece ekonomik ilişkilere izin verilmiştir.³⁶² Modern hayvan deneyleri 17. yüzyılda İngiltere ve Fransa’da başlamıştır ve modern dönem deneylerinin en önemli örneği William Harvey (1578-1657) tarafından yapılan ve kalbin pompa görevinin kanıtlandığı deneylerdir.³⁶³ On sekizinci yüzyıldan itibaren deneysel tıp bulgularının insanın refahına ve yaşam koşullarına katkıda bulunduğu görüşü kabul görmeye başlamış ve tıptaki gelişmelerin hayvan deneylerinden elde edilen bulgulara bağlı olduğu anlaşılmıştır. Hayvan deneylerinin ahlakiliği ile ilgili tartışmalar ise 1789 yılında Jeremy Bentham’ın hayvanların da acı hissedebildiğini savunmasıyla başlamıştır.³⁶⁴

On dokuzuncu yüzyılda antiviviseksiyonist derneklerin kurulmasının ardından yirminci yüzyılda hayvanlar üzerinde yapılan deneylere karşı protestolar yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu durum antiviviseksiyonistler ve bilim insanları arasında tartışmalara neden olmuştur ve bilim insanları hayvanların deneylerde kullanılması meselesinin sadece ahlaki açıdan değerlendirilmesine karşı çıkmışlardır. Devam eden süreçte hayvan hakları savunucularının hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin tamamen ortadan kalkması yönündeki talepleri karşılık bulmamakla kalmamış, on dokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren hayvanlar üzerinde yapılan deneyler gittikçe artmış, hatta biyomedikal araştırmaların ayrılmaz bir parçası olmuştur.³⁶⁵

Ergün’e göre hayvan deneyleri yapılmamış olsaydı şu an kullanılan etkili birçok aşının geliştirilmesi mümkün olmayacaktı. Ayrıca immünoloji (bağışıklık bilimi) ve doku transplantasyonunda (doku / organ nakli) gelinen noktada da hayvan deneylerinin çok önemli katkıları olduğunu ve insan dışı primatlarda yapılan çalışmaların hepatit virüsleri ve nörobiyoloji (sinir sistemini inceleyen bilim) ile ilgili

³⁶¹ Yaşar – Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan”, s.40.; Yusuf Ergün, “Hayvan Deneylerinde Etik”, *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, Cilt 19, Sayı 4, 2010, s.221.

³⁶² Yaşar – Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan”, s.40.

³⁶³ Yusuf, Ergün, “Hayvan Deneylerinde Etik”, *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, Cilt 19, Sayı 4, 2010, s.221.

³⁶⁴ Yaşar – Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan”, s.41.

³⁶⁵ Yaşar – Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan”, s.41-42.

bilgilerimize önemli katkılar sağladığını belirtir.³⁶⁶ Hayvan araştırması muhaliflerinin, amacı veya faydası ne olursa olsun hayvan deneylerinin zalimce ve gereksiz olduğuna inandıklarını ve tüm hayvan araştırmalarının derhal ve tamamen ortadan kaldırılmasını istediklerini belirten Festing – Wilkinson’a göre bu grupların taleplerinin gerçekleşmesinin bilimsel araştırma açısından çok büyük ve ciddi sonuçları olacaktır.³⁶⁷ Cohen’e göre ise araştırmacıların, insanlara hizmetin gereği olan faaliyetlerini hayvanlara uygulamamaları gerektiğine ikna olarak yapmamaları, görevlerini nesnel bir biçimde yapmalarına engel olacaktır.³⁶⁸

Yaşar ve Yerlikaya’nın belirttiğine göre doku kültürleri ve bu kültürler üzerinde virüs üretimi ile ilgili çalışmalar yapan veteriner hekim Ord. Prof. Dr. Süreyya Tahsin Aygün (1895-1981) ilaç, aşı ve serumlarla çeşitli hastalık etkenlerinin hücre ve organlar üzerindeki etkilerinin incelenmesi çalışmalarında hücre ve doku kültürleri kullanılmasını hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalardan daha başarılı bulmaktadır.³⁶⁹ Festing – Wilkinson ise insan çalışmaları, in vitro (laboratuvar ortamında) ve in siliko (bilgisayar ortamında) çalışmaları gibi alternatif tekniklerin gelişimini araştırarak hayvan araştırmalarının önemli bir kısmını ikame etmeye çalışmanın önemli olduğunu, ancak yakın gelecekte bilimsel araştırmanın her alanında bunun mümkün olmasını beklemenin gerçekçi olmadığını belirtmektedirler.³⁷⁰ Bu konuda ümit verici gelişmeler yaşanması araştırmalarda kullanılan hayvan sayısını azaltma potansiyeline sahip olmakla birlikte araştırmalarda hayvan kullanımının yerini tamamen alabilecek bir teknikten henüz bahsedilmemektedir. Bu yüzden toplumun, yetkilileri doğrulanmış teknikleri benimsemeye zorlaması gerektiğini, ancak haklarında tam doğrulama olmayan tekniklerin kullanılmasının insan sağlığını tehlikeye atabileceğini belirtirler.³⁷¹

³⁶⁶ Ergün, “Hayvan Deneylerinde Etik”, s.221.; Ayrıca Hayvan Deneylerine Bağlı Olarak Tıpta Elde Edilen Önemli Kazanımların yıllara göre hazırlanmış bir tablosu için bakınız Nejla Abanoz, “Çağdaş Topumlarda Hayvan Hakları ve Refahı”, *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s.66.

³⁶⁷ Festing – Wilkinson, “The Ethics of Animal”, p. 526.

³⁶⁸ Carl Cohen, “The Case for the Use of Animals in Biomedical Research”, *Ethics History, Theory and Contemporary Issues*, Oxford University Press, New York, 2006, p. 820.

³⁶⁹ Yaşar – Yerlikaya, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan”, s.44.

³⁷⁰ Festing – Wilkinson, “The Ethics of Animal”, p. 528.

³⁷¹ Festing – Wilkinson, “The Ethics of Animal”, p. 529.

WMS Russell (1925–2006) ve RL Burch (1926–1996), 1959 yılında yayımladıkları *The Principles of Humane Experimental Technique (İnsancıl Deneyisel Tekniğin İlkeleri)* adlı kitapta 3R Kuralını ortaya koymuşlardır ve bu ilkeler daha sonraki gelişmeler için bir temel oluşturmuştur.³⁷² Hayvanlar üzerinde yapılan çalışmaların yerine kullanılabilecek olan alternatifler 3R Kuralı (replacement, reduction, refinement) olarak adlandırılır ve Türkçe’de 3A olarak kullanılır. Alternatif bulma (replacement), azaltma (reduction) ve arılaştırma (Refinement) yöntemleri sayesinde mümkünse deneylerde hayvanları kullanmak yerine alternatif yöntemler bulmak, deneylerde kullanılan hayvan sayısını azaltmak ve hayvanların maruz kalacakları olumsuz koşulları ortadan kaldırmak için –örneğin anestezi kullanımı gibi – mevcut teknikleri iyileştirmek hedeflenir.³⁷³

Hayvan araştırmalarının faydalarının çok büyük olması ve hayvan araştırmalarına son verilmesinin ciddi sonuçları olabileceği için hayvan araştırmalarının etik ve ahlaki açıdan haklı olabileceği ancak 3A kuralına uygun olarak kullanılan hayvan sayısının ve hayvanların çektikleri acının azaltılmasının son derece önemli olduğu belirtilmektedir.³⁷⁴

Hayvanlar üzerinde yapılan deneyler hakkında belirtilen farklı görüşler değerlendirildiğinde hayvanların bilimsel araştırmalarda kullanılmasının bilime sağladığı katkılar nedeniyle devam edeceği ancak bu araştırmalar esnasında hayvanlara uygulanan muamelelerde 3A kuralına uygun davranılması gerektiğinin altının çizildiği görülmektedir.

³⁷² Jerrold Tannenbaum – B Taylor Bennett, “Russell and Burch’s 3Rs Then and Now: The Need for Clarity in Definition and Purpose”, *Journal of the American Association for Laboratory Animal Science*, Volume 54, No 2, March 2015, p. 120.

³⁷³ Engin Arıkan, “Hayvan Hakları, Hukuk, Örgütlenme”, (2. Kısım) 15 Kasım 2014, s. 3-4, <https://dortyuzbes.com/enginarikan-hukuk-orgutlenme/> (e.t. 24.01.2021); Uyumaz, “Bir Hukuk Sorunsalı”, s. 164.; 3R kuralı ile ilgili detaylı bilgi için bakınız Ergün, “Hayvan Deneylerinde Etik”, s.230-233.

³⁷⁴ Festing – Wilkinson, “The Ethics of Animal”, p. 530.

3. BÖLÜM

PETER SINGER VE HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ HAREKETİ

1. PETER SINGER'IN HAYATI VE ESERLERİ

Biyoetik alanındaki çalışmalarıyla tanınan ve hayvan hakları hareketinin önde gelen isimlerinden biri sayılan Peter Singer günümüzde yaşayan filozofların en tartışılmalı ve en etkilisi kabul edilmektedir. Singer bir akademisyen, düşünür ve yazar olmasının yanı sıra savaş karşıtı, çevre, çocuk hakları, insan hakları, kadın hakları ve hayvan hakları alanlarında faaliyet gösteren bir eylemci olarak da anılmaktadır. Son zamanlarda küresel yoksulluk üzerine eğilen Singer'in dünyanın aşırı yoksulluktan muzdarip olan bölgelerine ulaşabilmek için kurmuş olduğu *The Life You Can Save (Kurtarabileceğiniz Hayat)* adlı yardım kuruluşu aynı adla yayımlanmış olan kitabının ilham verdiği bir kuruluştur.³⁷⁵

1.1. Ailesi ve Çocukluk Dönemi

Tam adı Peter Albert David Singer olan Peter Singer, 6 Temmuz 1946'da Melbourne, Avustralya'da orta sınıf Yahudi bir ailede dünyaya geldi. Singer'ın Yahudi olan ailesi savaşın fırtınalı ortamına maruz kalmış ve Almanya tarafından Avusturya'nın ilhak edilmesinden sonra baş gösteren Nazi zulmünden kaçmak için 1938 yılında Viyana'dan Avustralya'ya göç etmiştir. Singer'ın babası, Ernest Singer, çay ve kahve tüccarı, annesi, Cora Singer ise, tıp doktorudur.³⁷⁶ Çocuklarının Avustralya toplumuna uyum sağlamasını isteyen Cora ve Ernest Singer, Peter'ı ve kız kardeşi Joan'i saygın bir Protestan okuluna göndermiş ve İngilizce öğrenebilmeleri için sadece bu dilde konuşmuşlardır. Rahat ve oldukça sıradan bir çocukluk geçiren Singer yerel futbol takımına üyeydi, kışları ailesiyle kayak tatiline giderdi ve dersleri iyiydi. Singer, ailesinden seküler bir terbiye görmüştür. Dini inançların kendisi için bir cazibesi yoktur ve ergenlik döneminde bir süre evreni

³⁷⁵ Peter Singer, "About me", <https://petersinger.info/about-me-cv> (e.t. 27.03.2021)

³⁷⁶ "The most dangerous man in the world", The Guardian International Edition, <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/1999/nov/06/weekend.kevintoolis> (e.t. 29.10.2019); <https://www.britannica.com/biography/Peter-Singer> (e.t. 27.03.2021)

kontrol eden biri olup olmadığını merak eder. Kendisi bu dönemle ilgili şunları söyler: “*Ama olmadığı sonucuna vardım. Ve bu sonuca varıncaya kadar ailemin güçlü bir biçimde inandığı hiçbir şeye karşı tepki göstermiyordum.*”³⁷⁷

1.2. Eğitim Hayatı ve Kariyeri

Peter Singer felsefe ve tarih alanında lisans derecesini (B.A.) 1967 yılında, felsefe alanında master derecesini (M.A.) 1969 yılında Melbourne Üniversitesi’nden aldı. 1969 yılında Oxford Üniversitesi’ne kayıt yaptıran Singer, 1971 yılında tezli yüksek lisans derecesini (B.Phil) aldı ve 1971-1973 yılları arasında felsefe bölümünde okutman olarak görev yaptı. 1999’dan beri Princeton Üniversitesinin biyoetik bölümünde profesör olarak görev yapan Singer aynı zamanda 2005’ten beri Melbourne Üniversitesi’nde onursal profesör unvanıyla bulunmaktadır. Singer’ın ilerleyen yıllarda tartışmalara neden olacak radikal fikirleri Oxford’da yaşadığı dönemde filizlenmeye başladı.³⁷⁸

Yüksek lisans öğrencisiyken tanıştığı bir öğrenci grubunun tamamen etik nedenlerle et yememeyi tercih etmeleri Singer’ın ilgisini çekti ve onlarla yaptığı tartışmalar sonucunda et yemenin ahlaken yanlış bir davranış olduğu fikrini benimsedi. Okul arkadaşı Richard Keshen sayesinde haberdar olduğu bu farklı yaklaşım kendisinin ve eşi Renata’nın vejetaryen olmalarını sağladı.³⁷⁹ Bu dönemde edindiği fikirler, ileride hayvan hakları hareketinin kutsal kitabı olarak anılacak ve kendisinin dünyaca tanınmasını sağlayacak olan *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabının temelini oluşturmuştur.

Uluslararası Biyoetik Derneğinin (International Association of Bioethics) kurucu başkanı olan Peter Singer, Paola Cavalieri ile birlikte Büyük Maymun Projesini (The Great Ape Project) başlatan kişidir. Time dergisi 2005 yılında Peter

³⁷⁷ Christopher Tayler, ‘A Life in Philosophy: Peter Singer’, 23 May 2009, <https://www.theguardian.com/books/2009/may/23/peter-singer-philosophy-animal-welfare> (e.t. 29.10.2019)

³⁷⁸ <https://www.britannica.com/biography/Peter-Singer> (e.t.29.10.2019)

³⁷⁹ Robert Garner –Yewande Okuleye, “The Oxford Group Blog II: The Psychogeography of the Oxford Group”, 21 August 2019, *University of Leicester Politics and International Relations*, <https://www2.le.ac.uk/departments/politics/research/research-projects/the-psychogeography-of-the-oxford-group/the-psychogeography-of-the-oxford-group> (e.t. 27.03.2021); <https://twitter.com/petersinger/status/1348154467254824963> (e.t. 27.03.2021)

Singer'ı dünyanın en etkili 100 insanından biri seçmiştir. Ayrıca o, 2009 yılında The Sydney Morning Herald ve The Age tarafından geçen yarım yüzyılın en etkili Avustralyalıları arasında sayılmıştır. 2013 yılında Gottlieb Duttweiler Institute tarafından dünyanın üçüncü en etkili çağdaş düşünürü seçilmiştir. Singer, 2003 yılında İstanbul'da yapılan Dünya Felsefe Kongresi'ne Irak Savaşı'nın ahlaksal gerekçelerini çürütmeye yönelik tebliğiyle katılmıştır.³⁸⁰

1.3. Eserleri

Peter Singer, 1975 yılında *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabının yayımlanmasından sonra uluslararası üne kavuşmuştur. Yazarın diğer önemli kitapları felsefi düşüncelerini ayrıntılı biçimde ele almış olduğu *Practical Ethics (Pratik Etik)*, insan hayatının kutsallığı ile ilgili geleneksel kuramı eleştirdiği *Rethinking Life and Death (Yaşamı ve Ölümü Yeniden Düşünmek)*, etkili fedakarlık hareketi ile ilgili *The Most Good You Can Do (Yapabileceğiniz En İyi)*, küresel fakirlik hakkında *The Life You Can Save (Kurtarabileceğiniz Hayat)*'dir. Ayrıca Jim Mason ile ortak yazmış oldukları özellikle yiyecekler konusunu ele alan *The Ethics of What We Eat (Yediklerimizin Etiği)* ve Katarzyna de Lazari-Radek ile ortak yazmış oldukları, faydacılığın kısa bir açıklaması olarak ifade ettiği *Utilitarianism: A Very Short Introduction (Faydacılık: Çok Kısa Bir Giriş)* adlı kitapları bulunmaktadır. Peter Singer'ın *Hayvan Özgürleşmesi*, *Pratik Etik*, *Marx* ve *Hegel* kitapları Türkçe olarak yayımlanmıştır.³⁸¹ Makale yazmak konusunda çok üretken olan yazarın internet üzerinden de yayımlanmış sayısız makalesi bulunmaktadır. Ayrıca makalelerini topladığı üç derlemenin yanı sıra editörlüğünü yaptığı derlemeler de bulunmaktadır. Yazarın sürekli güncellenmekte olan özgeçmişinde³⁸² yer verdiği eserleri aşağıdaki gibidir:

³⁸⁰ "Peter Singer", *Ayrıntı Yayınları*, <https://www.ayrintiyayinlari.com.tr/kisi/peter-singer/182> (e.t. 27.03.2021)

³⁸¹ *Animal Liberation*, 1975, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çeviren Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, 2005; *Practical Ethics*, 1979, *Pratik Etik*, Çeviren Nedim Çatlı, İthaki Yayınları, 2015; *Marx*, 1980, *Marx*, Çeviren Hakan Gür, Dost Kitabevi, 2013; *Hegel: A Very Short Introduction*, 1983, *Hegel*, Çeviren Bahar Öcal Düzgören, Altın Kitaplar, 2003.

³⁸² Peter Singer, "About me", <https://petersinger.info/about-me-cv> (e.t. 27.03.2021)

- Democracy and Disobedience, (Demokrasi ve İtaatsizlik) Clarendon Press, Oxford, 1973
- Animal Liberation: A New Ethics for our Treatment of Animals, (Hayvan Özgürleşmesi: Hayvanlara Yönelik Muamelemiz İçin Yeni Bir Etik), New York Review/Random House, New York, 1975
- Animal Rights and Human Obligations: An Anthology, (Hayvan Hakları ve İnsan Yükümlülükleri: Bir Antoloji), (co-editor with Thomas Regan), (Thomas Regan'la birlikte ortak editör), Prentice-Hall, New Jersey, 1976
- Practical Ethics, (Pratik Etik), Cambridge University Press, Cambridge, 1979
- Marx, (Marx), Oxford University Press, Oxford, 1980
- Animal Factories, (Hayvan Fabrikaları), (co-author with James Mason), (James Mason'la birlikte ortak yazar), Crown, New York, 1980
- The Expanding Circle: Ethics and Sociobiology, (Genişleyen Daire: Etik ve Sosyobiyoloji), Farrar, Straus and Giroux, New York, 1981; Oxford University Press, Oxford, 1981
- Hegel, (Hegel), Oxford University Press, Oxford and New York, 1982
- Test-Tube Babies: a guide to moral questions, present techniques, and future possibilities, (Tüp Bebekler: ahlaki sorular, mevcut teknikler ve gelecekteki olasılıklar için bir rehber), (coedited with William Walters), (William Walters'la birlikte ortak editör), Oxford University Press, Melbourne, 1982
- The Reproduction Revolution: New Ways of Making Babies, (Üreme Devrimi: Bebek Yapmanın Yeni Yolları), (co-author with Deane Wells), (Deane Wells'le birlikte ortak yazar), Oxford University Press, Oxford, 1984
- Should the Baby Live? The Problem of Handicapped Infants, (Bebek Yaşamalı mı? Engelli Bebek Sorunu), (co-author with Helga Kuhse), (Helga Kuhse'yle birlikte ortak yazar), Oxford University Press, Oxford, 1985
- In Defence of Animals (ed.), (Hayvanları Savunurken (editör)), Blackwells, Oxford, 1985; Harper & Row, New York, 1986
- Ethical and Legal Issues in Guardianship Options for Intellectually Disadvantaged People, (Entellektüel Olarak Dezavantajlı Kişiler İçin Vesayet Seçeneklerinde Etik ve Hukuki Sorunlar), (coauthor with Terry Carney), (Terry Carney'le birlikte ortak yazar) Human Rights Commission Monograph Series, no. 2, Australian Government Publishing Service, Canberra, 1986
- Applied Ethics (ed.), (Uygulamalı Etik (editör)), Oxford University Press, Oxford, 1986
- Embryo Experimentation, (Embriyo Deneyi), (co-editor with Helga Kuhse, Stephen Buckle, Karen Dawson and Pascal Kasimba), (Helga Kuhse, Stephen Buckle, Karen Dawson ve Pascal Kasimba'yla birlikte ortak editör), Cambridge University Press, Cambridge, 1990
- A Companion to Ethics (ed.), (Etik için Bir El Kitabı (editör)), Basil Blackwell, Oxford, 1991
- Save the Animals!, (Hayvanları Kurtarın!), (Australian edition, co-author with Barbara Dover and Ingrid Newkirk), (Avustralya baskısı, Barbara Dover ve Ingrid Newkirk'le birlikte ortak yazar), Collins Angus & Robertson, North Ryde, NSW, 1991

- The Great Ape Project: Equality Beyond Humanity, (Büyük Maymun Projesi: İnsanlığın Ötesinde Eşitlik), (co-editor with Paola Cavalieri), (Paola Cavalieri'yle birlikte ortak yazar) Fourth Estate, London, 1993
- How Are We to Live? Ethics in an Age of Self-interest, (Nasıl Yaşamalıyız? Kişisel Çıkar Çağında Etik), Text Publishing, Melbourne, 1993
- Ethics (ed.), (Etik (editör)), Oxford University Press, Oxford, 1994
- Individuals, Humans and Persons: Questions of Life and Death, (Bireyler, İnsanlar ve Kişiler: Yaşam ve Ölüm Meseleleri), (co-author with Helga Kuhse), (Helga Kuhse'yle birlikte ortak yazar), Academia Verlag, Sankt Augustin, Germany, 1994
- Rethinking Life and Death: The Collapse of Our Traditional Ethics, (Yaşamı ve Ölümü Yeniden Düşünmek: Geleneksel Ahlakımızın Çöküşü), Text Publishing, Melbourne, 1994
- The Greens, (Yeşiller), (co-author with Bob Brown), (Bob Brown'la birlikte ortak yazar), Text Publishing, Melbourne, 1996
- The Allocation of Health Care Resources: An Ethical Evaluation of the "QALY" (Quality-Adjusted-Life-Years) Approach, (Sağlık Bakım Kaynaklarının Tahsisi: "QALY" (Kalite Ayarlı Yaşam Yılları) Yaklaşımının Etik Bir Değerlendirmesi), (coauthor with John McKie, Jeff Richardson and Helga Kuhse), Ashgate/Dartmouth, Aldershot, 1998
- A Companion to Bioethics, (Biyoetik için Bir El Kitabı), (co-editor with Helga Kuhse), (Helga Kuhse'yle birlikte ortak editör), Blackwell, Oxford, 1998
- Ethics into Action: Henry Spira and the Animal Rights Movement, (Eyleme Geçen Etik: Henry Spira ve Hayvan Hakları Hareketi), Rowman and Littlefield, Lanham, Maryland, 1998
- Bioethics: An Anthology, (Biyoetik: Bir Antoloji), (co-editor with Helga Kuhse), (Helga Kuhse'yle birlikte ortak editör), Blackwell, Oxford, 1999
- A Darwinian Left, (Darwinci Bir Sol), Weidenfeld and Nicolson, London, 1999
- Writings on an Ethical Life, (Etik Bir Yaşam Üzerine Yazılar), Ecco, New York, 2000
- Unsacring Human Life: Essays on Ethics, (İnsan Hayatını Kutsal Saymama: Etik Üzerine Denemeler), (edited by Helga Kuhse), (Helga Kuhse tarafından yayına hazırlanmış) Blackwell, Oxford, 2001
- One World: Ethics and Globalization, (Tek Dünya: Etik ve Küreselleşme), Yale University Press, New Haven, 2002
- One World Now: The Ethics of Globalization, (Şimdi Tek Dünya: Küreselleşme Etiği), Yale University Press, New Haven, 2016
- Pushing Time Away: My Grandfather and the Tragedy of Jewish Vienna, (Zamanı Uzaklaştırmak: Büyükbabam ve Yahudi Viyana Trajedisi), Ecco Press, New York, 2003
- The President of Good and Evil: The Ethics of George W. Bush, (İyilik ve Kötülük Başkanı: George W. Bush'un Etiği), Dutton, New York, 2004

- How Ethical is Australia? An Examination of Australias Record as a Global Citizen, (Avustralya Ne Kadar Etik? Küresel Vatandaş Olarak Avustralya'nın Kayıtlarının İncelenmesi), (with Tom Gregg), (Tom Gregg ile birlikte), Black Inc, Melbourne, 2004
- In Defense of Animals. The Second Wave (ed.), (Hayvanları Savunurken. İkinci Dalga (editör)), Blackwell, Oxford, 2005
- The Moral of the Story: An Anthology of Ethics Through Literature, (Hikayenin Ahlakı: Edebiyat Üzerinden Bir Etik Antolojisi), (co-edited with Renata Singer), (Renata Singer'la birlikte yayına hazırlanmış), Blackwell, Oxford, 2005
- The Way We Eat: Why Our Food Choices Matter/The Ethics of What We Eat, (Yeme Şeklimiz: Yiyecek Seçimlerimiz Neden Önemlidir / Yediklerimizin Etiği), (co-author with Jim Mason), (Jim Mason'la birlikte ortak yazar) Rodale, New York, 2006
- Stem Cell Research. The Ethical Issues, (Kök Hücre Araştırması. Etik Meseleler), (co-editor with Lori Gruen and Laura Grabel), (Lori Gruen ve Laura Grabel'le birlikte ortak editör), Blackwell, Oxford, 2007
- The Bioethics Reader. Editors' Choice, (Biyoetik Okuyucusu. Editörün Seçimi), (co-editor with Ruth Chadwick, Helga Kuhse, Willem Landman and Udo Schüklenk), (Ruth Chadwick, Helga Kuhse, Willem Landman ve Udo Schüklenk'le birlikte ortak editör) Blackwell, Oxford, 2007
- Living Ethically in the Twenty First Century: Contemporary Society and Practical Ethics, (Yirmi Birinci Yüzyılda Etik Yaşamak: Çağdaş Toplum ve Pratik Etik), (The 10th Dasan Memorial Lectures in Philosophy), Chulhakkwahyunsilse, Seoul, 2008
- The Life You Can Save: Acting now to end world poverty, (Kurtarabileceğiniz Hayat: Dünyadaki yoksulluğu sona erdirmek için şimdi harekete geçmek), Random House, 2009
- J. M. Coetzee and Ethics: Philosophical Perspectives on Literature, (J.M. Coetzee ve Etik: Edebiyat Üzerine Felsefi Görüşler), (co-editor with Anton Leist), (Anton Leist'le birlikte ortak editör), Columbia University Press, New York, 2010
- The Point of View of the Universe: Sidgwick and Contemporary Ethics, (Evrenin Bakış Açısı: Sidgwick ve Çağdaş Etik), (with Katarzyna de Lazari-Radek), (Katarzyna de Lazari-Radek ile birlikte), Oxford University Press, Oxford, 2014
- The Most Good You Can Do: How Effective Altruism Is Changing Ideas About Living Ethically, (Yapabileceğiniz En İyi: Özgecilik, Etik Olarak Yaşama Konusundaki Fikirleri Değiştirmede Ne Kadar Etkili?), Yale University Press, New Haven, 2015
- Famine, Affluence, and Morality, (Kıtlık, Refah ve Ahlak), Oxford University Press, Oxford, 2015
- Ethics in the Real World: 82 Brief Essays on Things That Matter, (Gerçek Dünyada Etik: Önemli Olan Şeyler Üzerine 82 Kısa Deneme), Princeton University Press, Princeton, NJ, 2016

- Does Anything Really Matter? Essays on Parfit on Objectivity (ed.), (Gerçekten Önemli Bir Şey Var mı? Nesnellik Üzerine Parfit Üzerine Yazılar (editör)), Oxford University Press, Oxford, 2017
- Utilitarianism: A Very Short Introduction, (Faydacılık: Çok Kısa Bir Giriş), (with Katarzyna de Lazari-Radek), (Katarzyna de Lazari-Radek ile birlikte), Oxford University Press, Oxford, 2017
- Why Vegan?, (NedenVegan?), Penguin, London, and Norton, New York, 2020

Time dergisi tarafından 2005 yılında dünyanın en etkili yüz insanından biri seçilen Peter Singer, eserlerini tanıtmak ve fikirlerini belirtmek için sosyal medyayı çok etkin bir şekilde kullanmaktadır. Yazar, sosyal medya hesaplarından güncel paylaşımlarda bulunarak ve hayatın içinden olayları felsefi açıdan yorumlayarak adından söz ettirmektedir.³⁸³ Ayrıca Hayvan Özgürleşmesi, veganlık, dünyadaki yoksulluk, etkili yardım faaliyetleri gibi konularda farklı gazete, dergi ve elektronik yayınlarda röportaj ve makaleleri yer bulmaktadır.³⁸⁴

1.4. Peter Singer'ın Hayvan Hakları Alanına Katkısı

Hayvan haklarının pek dillendirilmediği bir dönemde Peter Singer'ın hayvan hakları ile ilgili görüşlerini *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* isimli bir eserde ortaya koyması çok çarpıcı ve sıra dışı bir harekettir. Genel olarak insanların hayvanlardan beklemecekleri bir eylemi – özgürleşmeyi – kalıplaştırarak hayvan hakları hareketinin dikkat çekmesini ve hayvan haklarının konuşulmasını sağlaması bile başlı başına bir başarıdır. Singer'ın sadece felsefe ile ilgilenen insanların değil mesleği ve eğitimi ne olursa olsun her kesimden insanın anlayabileceği bir dil kullanmış olması söylediklerinin daha fazla insana ulaşmasına yardımcı olmuştur. DeGrazia, Peter Singer'ın *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabının etkilerini şu ifadelerle anlatır:

“1975'te, Peter Singer'ın güçlü felsefi akılcılığı anlaşılabilir bir dilde anlattığı *Animal Liberation* kitabını yayınlaması da anahtar nitelikte bir gelişmeydi. Bu kitap bir yandan hayvanların ahlaksal statüsü hakkındaki felsefi literatürde büyük bir artışı başlatırken – bu, yirminci yüzyıl felsefecilerinin göz ardı

³⁸³ Peter Singer'ın aktif bir şekilde kullandığı sosyal medya hesaplarından güncel konular hakkındaki görüşleri ve katıldığı etkinlikler hakkında bilgi edinilebilir. <https://twitter.com/petersinger>, <https://www.facebook.com/PeterSingerOfficialPage/>, https://www.instagram.com/peter_singer/?hl=tr.

³⁸⁴ Peter Singer'ın sosyal medyayı çok etkin biçimde kullanması ve görüşlerinin internet ortamlarında çokça yer bulması sebebiyle çalışmamızda bahsi geçen internet kaynaklarından da yararlanılmıştır.

ettikleri bir konuydu – bir yandan da birçok insanı hayvanların lehine eylemci haline gelmeye yönlendirdi.”³⁸⁵

Lori Gruen ve Dale Jamieson’un hazırlamış olduğu ‘*Reflecting on Nature*’ (*Doğa Üzerine Derinlemesine Düşünmek*) başlıklı antolojinin hayvanlara ayrılmış olan ‘Animals’ (Hayvanlar) bölümünün girişinde Peter Singer’ın *Animal Liberation* kitabının öneminden bahsedilmektedir. Kısa bir süre önce ineklerin tabaklara, sıçanların laboratuvarlara, şempanzelerin hayvanat bahçelerine ve vizonların modaya uygun giyinenlerin sırtlarına ait olduğu inancının sorgulanamaz görüldüğü, ancak Peter Singer’ın çığır açan eseri *Animal Liberation*’nın 1975’te yayımlanmasından beri bütün bu uygulamaların sorgulanmaya başlandığı ifade edilmektedir. Singer’ın *Animal Liberation* kitabının yayımlanmasından beri filozofların hayvanların ahlaki konumu ile ilgili yazılarında bir patlama meydana geldiği ve beklendiği üzere filozoflar tartışmayı oldukça seven insanlar olduğu için konu ile ilgili çokça teorik çatışmalar ortaya çıktığı belirtilmektedir. Şaşırtıcı olan ise uygulamalar üzerindeki fikir birliğinin kapsamıdır. Lori Gruen’in belirttiği gibi insanlar ile insan olmayan hayvanların ilişkilerinin değiştirilmesi ile ilgili durum pek çok farklı düşünür tarafından değerlendirilmiştir. Hak teorisyenleri, faydacılar ve sempati teorisyenleri hayvanlara yapılan uygulamaların yanlış olduğu konusunda hemfikirdir. Sınaî hayvancılık, deneyler ve kürk kullanımının yanlış olduğu ile ilgili yeterince taraftar olmasına rağmen hayvanat bahçeleri, hayvan refahı ve çevre ile ilgili konularda birbiri ile çatışan görüşler hâlâ mevcuttur. Hayvanat bahçeleri önceden sadece insanların eğlenmesi için kurulmasına rağmen artık çevre eğitimi ve türlerin korunması amacıyla kurulan hayvanat bahçeleri söz konusudur. Ancak bu gibi amaçlarla kurulan hayvanat bahçelerinin ne kadar başarılı olduğunun sorgulanması gerektiğini belirten Jamieson, birkaç talihsiz dağ gorilini korumak türlerin tükenmesine izin vermekten daha iyi midir değil midir sorusunu sorar.³⁸⁶ Günümüzde hayvan hakları ile ilgili çatışmalar, avlanma gibi geleneksel hayvan uygulamalarında, evrensel ahlaki değerler ve yerel kültürel değerler arasında görülmektedir.

³⁸⁵ DeGrazia, *Hayvan Hakları*, s. 21.

³⁸⁶ Lori Gruen – Dale Jamieson, *Reflecting on Nature Readings in Environmental Philosophy*, Oxford University Press, New York, 1994, s.279.

Lori Gruen aynı antolojide yayımlanmış olan makalesinde Peter Singer’ın 1975’te yayımlanan *Animal Liberation* kitabının hayvanları uygun gördüğümüz her şekilde kullanabileceğimiz düşüncesine meydan okuduğunu ve hayvanlara karşı davranışlarımızda yeni bir etik ortaya koyduğunu, ayrıca *Animal Liberation* kitabının gelişmekte ve şiddetli olan hayvan özgürleşmesi hareketi için ahlaki bir zemin sağladığını belirtir.³⁸⁷ Kitabın aynı zamanda filozofları hayvanların ahlaki konumlarını irdelemek zorunda bıraktığını, kitabın ardından gelen tartışmaların hayvanların sadece birer otomat (özdevinir) olmadığı, acı çekebildikleri ve bu yüzden biraz ahlaki ilgiyi hak ettikleri konusunda genel bir fikir birliğine neden olduğunu savunur. En azından gereksiz hayvan istismarının ve ölümünün ahlaken kabul edilebilir olmadığı yaygın bir biçimde kabul görür hale geldiği için hayvan istismarını destekleyenlerin kendi görüşlerini savunmaları gerektiğini, böylece hayvanları zarardan korumak isteyenlerin düşüncelerini kanıtlama yükünün hayvanların hiç önemi olmadığına inananlara geçtiğini iddia eder.³⁸⁸

Varner ise Singer’ın aslında bir hak teorisyeni olmamasına rağmen *Animal Liberation* kitabının hayvan hakları hareketinin “İncil”i haline geldiğini ve hayvan özgürleşmesi ifadesinin Peter Singer’ın görüşleri ile yakından ilişkili olduğunu belirtir.³⁸⁹ Singer ise *Animal Liberation* kitabının ‘hayvan özgürleşmesi hareketinin kutsal kitabı’ olarak kabul edilmesinin gururunu okşadığını, ancak bir yandan da kendisini rahatsız ettiğini ifade eder ve kutsal kitap diye bir şeye inanmadığını, hiçbir kitabın hakikati tekeline alamayacağını, bir kitabın okurların içinde bir şeyleri harekete geçirmeden hiçbir yere ulaşamayacağını³⁹⁰ belirtir.

³⁸⁷ Lori Gruen, “[From] Animals”, *Reflecting on Nature Readings in Environmental Philosophy*, Oxford University Press, New York, 1994, s.281.

³⁸⁸ Lori Gruen, “[From] Animals”, s.281.

³⁸⁹ Gary Varner, “Sentientism”, *A Companion to Environmental Philosophy*, Blackwell Publishing, 2001, s. 192.

³⁹⁰ Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çeviren Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 23. (Kitabın orijinali: Peter Singer, *Animal Liberation*, Harper Collins Publishers First Ecco, New York, 2002, p. xv.)

2. ANİMAL LIBERATION (HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ) KİTABI: HAYVAN HAKLARI TEORİSİNİN TEMEL METNİ

Singer, “hayvan hakları (animal rights)” ifadesini çok fazla kullanmaz.³⁹¹ Faydacı bir tutum sergileyen Singer’a göre hayvanların dikkate alınmasını sağlayacak en önemli özellikleri acı hissetme / haz duyma özellikleridir. Bir canlının acı çekmemekten veya haz almaktan bir menfaati (interest) vardır. Bu şekilde bir menfaate sahip olabilmek için ise herhangi bir hak sahibi olmaya gerek yoktur. Asıl önemli olan acı duyma özelliğine sahip olan her bir canlının menfaatlerinin herhangi başka bir canlının menfaatleri ile eşit öneme sahip olduğunun kabul edilmesi ve bu ilkeye göre hareket edilmesidir. Bu yüzden Singer’ın “hayvan hakları felsefesi”nde aslında “hayvan hakları”ndan ziyade “hayvanların menfaatlerinin eşit önemsenmesi”nden (equal consideration) bahsedilir ve Singer’ın felsefesinin temelini *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* ifadesi oluşturur. “Singer’ın hayvan hakları felsefesi” gibi bir ifade ise konunun içeriğini anlaşılır kılmak için kullanılabilir. Singer *Animal Liberation* kitabının 1990 basımı için yazdığı önsözde, Hayvan Özgürleşmesi’nin ilk kez 1975 yılında basıldığını, o dönemde *Animal Liberation* hareketi diye bir şey olmadığını, hatta bu terimin bile bilinmediğini belirtir.³⁹² Hayvan Özgürleşmesi kitabının hayvan hakları taraftarlarınca benimsenmesi *Animal Liberation* teriminin hayvan hakları hareketinin ismi olarak kullanılmasını beraberinde getirmiştir ve Singer da *Animal Liberation* hareketinin öncüsü kabul edilir. Hatta bazı kaynaklarda hayvan özgürleşmesi ifadesi hem hayvan refahı (animal welfare) hem de hayvan hakları (animal rights) görüşlerini kapsayacak şekilde kullanılmaya başlandığı görülür.³⁹³

Varner, Singer’ın *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)*’da normatif etiğin belli ifadelerinden kaçınarak yaygın olarak kabul gören uygulamalar ile ilgili kendi eleştirilerini daha ziyade menfaatlerin eşit önemsenmesi temel düşüncesine dayandırmayı tercih ettiğini söyler. Bununla birlikte ahlaken dikkate alınabilir menfaatler için hem gerekli hem de yeterli olan genel anlamıyla haz ve acı

³⁹¹ Peter Singer’ın hayvan hakları ifadesi ile ilgili görüşleri için bakınız çalışmamızın Birinci Bölümü Hayvan Refahı (Animal Welfare), Hayvan Özgürleşmesi (Animal Liberation), Hayvan Hakları (Animal Rights), Benzerlikler ve Farklılıklar.

³⁹² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 24., Singer, *Animal Liberation*, p. xvi.

³⁹³ Varner, “Sentientism”, s.196.

deneyimleyebilme kapasitesini kabul ederek klasik faydacıları takip ettiğini belirtir.³⁹⁴

Singer, *Animal Liberation* kitabında hayvanlara uygulanan veya hayvanların çektiği acıyı en aza indirme ilkesini temel alan görüşler öne sürer. Faydacı bir yaklaşımı benimseyen Singer, münferit olayları değil milyonlarca, milyarlarca hayvanın etkilendiği durumları ele alır. Bu yüzden “Hayvan Özgürleşmesi” kitabında spor yapma ya da kürk elde etme amacıyla avlanmak, kürkleri için hayvan beslemek, yabani hayvanları yakalamak ve insanlar seyretsin diye küçük kafeslere hapsedmek, hayvanlara eziyet ederek sirklerde sergilenebilecek ya da rodeolarda izleyicileri eğlendirecek numaralar öğretmek, bilimsel araştırma kisvesi altında patlayıcı zıpkınlarla balina öldürmek, her yıl binlerce yunusun tonbalığı avlamak amacıyla denize bırakılan ağılara takılıp ölmesine sebep olmak, deri ve ev hayvanı maması üretmek amacıyla Avustralya’nın ıssız bölgelerinde her yıl üç milyon kanguru öldürmek³⁹⁵ gibi konularla ilgili değerlendirmeler yoktur. Singer, *Animal Liberation* kitabında türçülüğün (speciesism) günümüzde uygulanmakta olan iki temel örneği üzerinde durur: Hayvanlar üzerinde yürütülen deneyler ve gıda üretmek için hayvan beslemek. Türçülüğün (speciesism) bu iki biçimini ele alma sebebini de şöyle açıklar:

Bu uygulamalar türçülüğün (speciesism) tam merkezinde yer alıyor ve insanların diğer bütün uygulamalarının sebep olduğundan daha fazla sayıda hayvanın acı çekmesine sebep oluyor.³⁹⁶

Singer’ın özellikle üzerinde durduğu bu iki uygulama hayvanların sayısal olarak en fazla acı çekmesine sebep olan ve türçülüğün (speciesism) asıl görüldüğü alanlardır.³⁹⁷ Hayvanlar üzerinde yürütülen deneyler – her ülkede çok miktarda yapılmasa da – normal vatandaşların ödemiş olduğu vergilerden faydalanılarak yapılmaktadır.³⁹⁸ Singer’a göre gıda üretmek için hayvan beslemek ise insanların

³⁹⁴ Varner, “Sentientism”, s.192-193.

³⁹⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 62, Singer, 2002, p. 22.

³⁹⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 63, Singer, 2002, p. 22-23.

³⁹⁷ Peter Singer, “All Animals Are Equal”, *Ethics in Practice: An Anthology*, Blackwell Publishing, 2007, p.176.

³⁹⁸ Hayvanlar üzerinde yapılan deneylere, vatandaşların ödediği vergilerle para sağlandığı konusunda detaylı açıklama için bakınız Singer, *Animal Liberation*, 2002, Chapter 2 Tools for Research... your taxes are at work p. 25-93 (Türkçesi için Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, 2005, II Araştırma Araçları... vergileriniz nerelerde kullanılıyor?, s. 64- 146.

çoğunluğunun bu uygulama sonucu elde edilmiş ürünleri satın alması ve yemesi ile sürekli destekledikleri bir uygulamadır. Görüldüğü gibi bu iki uygulamaya farkında olmadan bile olsa neredeyse tüm insanlar katkıda bulunmaktadır. Singer sayısal olarak daha fazla acıya sebep olan oldukça fazla insandan bahsederken bu durumu kast etmektedir. Hükümetlerin politikaları ve yaşam tarzlarımız çok fazla hayvanın acı çekmesine neden olmaktadır ve Singer’a göre bu acının durdurulması için uğraşmak ve insanları bilinçlendirmeye çalışmak evcil bir hayvana uygulanan münferit bir işkence olayını gündeme getirmekten daha önemli ve elzemdir.³⁹⁹ Zira yukarıda bahsedildiği gibi evrensel kabul gören türcü yaklaşımlar terk edilirse münferit türcü yaklaşımların ortadan kaldırılması daha kolay olacaktır.

2.1. Hayvan Özgürleşmesi

Etik alanında pek çok kitap yazan Singer’ın dünya genelinde en bilinen kitabı *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)*’dir. Felsefenin soyut ve akademik bir çalışma alanı olmadığını düşünen Singer, etik çalışmaların insanların ahlaksal düşünme biçimi üzerinde önemli bir etkisi olduğuna inandığı için eserlerini herkesin anlayabileceği bir dilde yazmayı tercih eder.⁴⁰⁰ Singer, *Animal Liberation* kitabının Türkçe baskısı için yazmış olduğu önsözünde Hayvan Özgürleşmesi hareketinin Batı toplumlarına özgü olduğu fikrine karşı çıkar. Hatta Batı ve Doğu geleneklerini karşılaştırmak gerektiğinde hayvanlar ile ilgili ifade bulmak konusunda en büyük güçlüğü Hristiyanlığa ait metinlerde yaşandığını, Budist, Hindu, Yahudi, Antik Çin ve İslam metinlerinde ise hayvanlar ile ilgili pek çok ifadeye rastlanabileceğini belirten Singer, Hazreti Muhammed’in hadislerinden ve Kur’an-ı Kerim ayetlerinden örnekler verir.

Hz. Muhammed’in “Bir hayvana iyi muamelede bulunmak bir insana iyi muamelede bulunmak gibidir; bir hayvana eziyet etmek de bir insana eziyet etmek gibidir,” dediği rivayet ediliyor. Bu aydınlık görüş, hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içindedir. Kuran’daki şu ayet de herkesçe bilinir: “Yerde debelenen hiçbir hayvan ve iki kanadı ile uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar! Biz kitapta hiçbir eksik bırakmamışızdır. Sonra hepsi Rab’lerinin huzurunda toplanırlar.”⁴⁰¹

³⁹⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 31, Singer, *Animal Liberation*, p. xxi.

⁴⁰⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 36.

⁴⁰¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 12.; Buhârî, Müsâkât, 9.; En’am, 6/38.

Singer'ın sözünü ettiği Animal Liberation hareketi sadece sevimli ev kedilerinin veya cins köpeklerin haklarını korumaktan çok daha fazlasını gerektiren ahlaki bir yaklaşımdır. Singer modern hayvancılığın ve tıbbi araştırmaların hayvanlara eşya gibi, insan amaçlarına hizmet eden, başka hiçbir varoluş nedeni olmayan nesneler gibi muamele etmesine karşı bir duruş sergiler. Singer'a göre Animal Liberation hareketi sol düşüncenin özüne çok uygundur. Singer sol düşüncenin özünde zayıfları, güçsüzleri ve sömürülenleri önemsemek bulunduğunu belirtir.⁴⁰² Günümüzde hissetme yetisine sahip varlıklar arasında en zayıf, en güçsüz ve en çok sömürülen varlıklar hapsedilen, gıda üretimi ve tıbbi araştırmalar için yetiştirilerek öldürülen hayvanlardır. Hayvanlar etleri ve vücutları için kullanılırlar. Hayvanların gördüğü bu muameleyi Singer bir tür kölelik kabul eder.⁴⁰³ Hayvan özgürleşmesi hareketi insan menfaatlerinin insan olmayan hayvanların menfaatlerinin önüne geçtiği geleneksel yaklaşıma bir tepkidir. Türçülüğü (speciesism) diğer türlerin üyelerine karşı sergilenen savunulamaz bir önyargı olarak tanımlayan Singer'a göre hayvan özgürleşmesi hareketi bütün hissedebilir varlıkların menfaat sahibi olduklarını ve insan türünün veya başka bir türün üyesi olup olmadığına bakılmaksızın hepsinin menfaatlerinin eşit şekilde önemsenmesi gerektiğini savunur.⁴⁰⁴

Singer, *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabının 1975'te yapılmış olan ilk baskısı için hazırladığı önsözde kitabın içeriğinden bahsederken kitabın konusunun pek çok okura abartılmış bir konu gibi gelebileceğini düşünür. Kitabında insanların insan dışı hayvanlara karşı zorbalığını ele aldığını ve bu zorbalığın ancak beyaz insanların yüzyıllarca siyah insanlara uyguladığı zorbalıkla kıyaslanabilecek bir durum olduğunu belirtir.⁴⁰⁵ Bu kıyaslamamanın abartı olduğunu düşünmeyi ise konu hakkında bilgi sahibi olmamaya bağlar. Zira kendisi de bu önsözü hazırlamasından önceki beş yıla kadar böyle bir zorbalıktan haberdar değildir. Bu yüzden Singer'ın

⁴⁰² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 12.

⁴⁰³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 12.

⁴⁰⁴ Peter Singer, "Animals", *A Companion to Environmental Philosophy*, Blackwell Publishing, 2001, p. 416.

⁴⁰⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 29.

okuyucudan isteği kitabı tamamen okuyup konu hakkında bilgi sahibi olmadan kitapla ilgili bir değerlendirmede bulunmamalarıdır.⁴⁰⁶

Singer'ın hayvan hakları ile ilgili düşüncelerini anlamak için kitabın önsözünde anlatmış olduğu bir hatırasını ele almak faydalı olacaktır. Singer'ın hayvanlar üzerine bir kitap yazdığını duyan bir kadın Singer'ı ve eşini çaya davet eder. Kendisinin hayvanları çok sevdiğini ve hayvanlar hakkında bir kitap yazmış olan bir arkadaşının da Singer ve eşiyle tanışmak istediğini anlatır. Bir araya geldiklerinde ev sahibesi ve arkadaşı hayvanları ne kadar sevdiklerinden ve kaç hayvanları olduğundan bahsetmeye başlarlar. Bu arada ev sahibesi misafirlerine jambonlu sandviç ikram etmektedir ve hayvanları çok sevdiğinden dem vurmakta olan arkadaşı ikramı afiyetle yemektedir. Singer ve eşinin kaç hayvanı olduğunu sorarlar ve hiç hayvanları olmadığını öğrendiklerinde şaşırırlar ve jambonlu sandviç yemeye devam ederler. Hayvan sahibi olmamalarını ilginç bulan ev sahibesi hayvanlara ilgi duyup duymadıklarını sorar. Bunun üzerine Singer 'asıl ilgi duydukları şeyin acı ve mutsuzluğu sona erdirmek olduğunu, ayrımcılığa karşı olduklarını, kendi türlerinin üyesi olmasa bile başka bir varlığa gereksiz yere acı çektirmenin yanlış olduğunu düşündüklerini, hayvanların insanlar tarafından acımasızca ve gaddarca sömürülmekte olduğuna inandıklarını ve bu durumun değişmesini istediklerini' söylerler. Muhtemelen ev sahibesini ve arkadaşını dehşete düşüren görüşlerini de eklemeyi ihmal etmezler. 'Bu isteğin dışında hayvanlara özel bir ilgi duymadıklarını, kedi, köpek, ya da atlara karşı aşırı bir düşkünlükleri olmadığını, hayvanları "sevmediklerini", sadece onlara hissetme yetisine sahip bağımsız varlıklar olarak davranılmasını istediklerini, biraz önce ikram edilen jambonlu sandviçlerde bulunan domuz gibi insanların amaçlarına hizmet eden araçlar olarak görülmelerini istemediklerini'⁴⁰⁷ belirtir.

Singer'ın hayvan hakları konusuna yaklaşımı bir kedinin başını okşamaktan veya kuşlara yem atmaktan ibaret bir sevgi gösterisine indirgenemez. Singer, hayvanlara uygulanan zulümle ilgilenir, çünkü her nerede ve kim ya da ne tarafından yaşanıyorsa yaşansın bütün baskı ve sömürülerin sona ermesini ister. Baskıya, sömürüye, zulme karşı olan insanların, söz konusu baskı, sömürü, zulüm kime

⁴⁰⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 30.

⁴⁰⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 30-31.

uygulanırsa uygulansın aynı kararlılıkla tepki göstermeleri gerektiğini savunur.⁴⁰⁸ Baskıya, sömürüye, zulme uğrayan kişiye karşı sevgi veya sempati duyulmasını gereksiz bulur. Önemli olan kişiden bağımsız bir şekilde her türlü baskı, sömürü ve zulme karşı olmaktır. Hayvan hakları söz konusu olduğunda sadece sevimli kedilerin, şirin köpeklerin haklarından bahsedilmesine veya hayvanlara uygulanan zulmü anlatırken duygusal yönü ağır basan ifadeler kullanılmasına karşı çıkan Singer’a göre eti için öldürülen bir köpek ya da at, eti için öldürülen bir domuzdan ya da inekten daha fazla rahatsız edici değildir. Zulmü gören hayvanın şirinlik derecesi yapılan yanlış uygulamanın kınanma derecesini etkilememelidir. Bu konuda Singer’ın vermiş olduğu şu örnek oldukça çarpıcıdır:

...ABD Savunma Bakanlığı’nın, bazı öldürücü gazları köpekler üzerinde test ettiği için büyük bir protestoyla karşılaşınca köpek yerine sıçan kullanmaya karar vermesi beni rahatlatmaya yetmiyor.⁴⁰⁹

Hayvanlara uygulanan zulümlerle ilgili örnekler verirken rahatsız edici gerçeklerden bahsetmek zorunda olduğunu ifade eden Singer, bu durumlarda duygusuz bir dil kullanmanın mümkün olmadığını altını çizer. Ancak bu şekilde bir anlatım yolu seçmesinin amacının olayı dramatize ederek insanların duygularından faydalanmak olmadığını, aksine uygulanan zulmün gözler önüne serilerek, insan dışı hayvanlara karşı “akılcı” bir yaklaşım sergilenmesinin gerekliliği olduğunu vurgular.⁴¹⁰ Singer, hayvan hakları konusu ile ilgilenen insanların “yufka yürekli hayvan severler” (sentimental, emotional “animal-lovers”)⁴¹¹ olarak gösterilmesinin hayvanlara nasıl davranılması gerektiği konusunu ciddi siyasal ve ahlaksal tartışmalar alanından tamamıyla dışlamasına yol açtığı için eleştirir. Singer, hayvan hakları savunucularının karikatürize edilerek onlarla ilgili böyle bir algı oluşturulmasının hayvanlara yapılan zulüm konusunu ciddi tartışmalardan uzak tutabilmek amacıyla bilinçli bir şekilde yapıldığını iddia eder.

... Bunu niye yaptığımızı anlamak zor değil. Bu konuyu enine boyuna düşünmeye başlarsak, örneğin etimizin üretildiği modern “sınai çiftliklerde” tutulan hayvanların içinde bulunduğu koşullara yakından bakarsak, jambonlu sandviçleri, kızarmış sığır etlerini, kızarmış tavukları ve ölü hayvanlar

⁴⁰⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 33.

⁴⁰⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 32.

⁴¹⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 32.

⁴¹¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 31; Singer, *Animal Liberation*, p. xxi.

olduklarını düşünmek istemediğimiz diğer yiyecekleri yemekte güçlük çekmeye başlayabiliriz.⁴¹²

Hayvanlara uygulanan zulmün ciddi bir şekilde ele alınması durumunda çoğu insanın, hayvanların sömürülmesi sonucunda devam ettirebildikleri bazı alışkanlıklarını tekrar gözden geçirmek zorunda kalacaklarının altını çizer.

Bu bölümde Peter Singer'ın *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabının hayvan hakları alanındaki önemine değinmeye ve eserin önsözlerinden faydalanarak eserin genel konusu hakkında bilgi vermeye çalıştık. Sonraki bölümde ise Singer'ın neden *Özgürleşme (Liberation)* ifadesini seçtiğini ele alacağız.

2.2. Neden Hayvan “Özgürleşmesi” (Animal “Liberation”)?

Singer, hayvanlara uygulanan zulmü ele aldığı kitabına *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* adını vermesinin nedenini açıklayabilmek için öncelikle özgürleşme hareketlerinin ne olduğunu anlatır:

Özgürleşme hareketleri, ırk ya da cinsiyet gibi keyfi olarak seçilmiş bir özellik temelindeki önyargı ve ayrımcılıkları sona erdirmeye yönelik girişimlerdir.⁴¹³

Singer, özgürleşme hareketlerinin, Siyahların Özgürleşmesi hareketinin insanları eyleme geçirici gücü ve kısa süre içinde sınırlı bile olsa belli bir başarıya ulaşması sonucunda ivme kazandığına dikkat çeker. Özgürleşme hareketleri Eşcinsel Özgürleşmesi hareketi, Amerikan Yerlilerini ve İspanyolca konuşan Amerikalıları savunan hareketler gibi topluluk veya ırkla ilgili olabileceği gibi Kadın Özgürleşmesi hareketinde görüldüğü üzere cinsiyet temelinde de gerçekleşebilir. Özgürleşme hareketlerinin temel çıkış noktası “ayrımcılık” (discrimination)⁴¹⁴’tır. Ayrımcılıkla karşılaşan her birey veya topluluk bir özgürleşme hareketinin öznesi haline gelebilir. İnsanlığın zaman içinde bütün ayrımcılık türlerinden kurtulmuş olduğunu varsaymanın tehlikeli bir yaklaşım olduğuna dikkat çeken Singer'ın bu konuda yapmış olduğu değerlendirme önemlidir:

“Mevcut son ayrımcılık biçimi” ifadesini kullanırken daima dikkatli olmalıyız. Özgürleşme hareketlerinden öğrendiğimiz bir şey varsa o da, belli gruplara karşı

⁴¹² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 31.

⁴¹³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 32.

⁴¹⁴ Singer, *Animal Liberation*, p. xxii.

yaklaşımımızda varolan gizli önyargıları görmeye zorlanmadığımız sürece bunların farkına varmamızın ne kadar güç olduğudur.⁴¹⁵

Singer, özgürleşme hareketleri üzerine düşünmenin insanın ahlaksal ufkunu (moral horizon)⁴¹⁶ genişleteceğine inanır. Her insanın farkında olmadığı, haklı gösterilemeyecek önyargılara sahip olduğunu, önyargılar üzerine biraz kafa yorduğu takdirde içinde bulunduğu grup lehine veya başka bir grup aleyhine işleyen bir yapının farkına varacağına dikkat çeker. Bu şekilde bir bakış açısına sahip olmanın insanı özgürleşme hareketleri hakkında daha ilgili kılacağına ve zalimlikten kurtaracağına inanır.

Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi) kitabında biyolojik tür ayrımcılığını ele aldığını belirten Singer, biyolojik tür ayrımcılığının da ırk ya da cinsiyet ayrımcılığı kadar sorunlu bir önyargı türü olduğunu iddia eder. Düşünür, biyolojik türümüzün temel bir ilke olan eşit derecede önemseme ilkesini başka türlerin üyelerine uygulamayı reddetmesini kendi ayrıcalıklarını koruma yönünde bencilce bir arzu duymasına bağlar.⁴¹⁷

2.3. Hayvan Özgürleşmesi Hareketi'nin (Animal Liberation Movement) Önündeki Engeller

Singer, Hayvan Özgürleşmesi Hareketinin (Animal Liberation Movement) önündeki üç temel engeli şöyle sıralar:

1) Sömürüye maruz kalan grubun kendini savunamaması

Hayvan Özgürleşmesi Hareketinin önündeki en büyük engelin sömürülen grubun üyelerinin kendilerini savunamamaları olduğunu ifade eden Singer'a göre onları savunmak bize düşer. Baskıya ve sömürüye maruz kalan grubun kendi adına hiçbir şey yapamadığı takdirde içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabilmesi ihtimali çok düşüktür. Sömürüye uğradığı anda kendini savunmak adına hiçbir şey yapamayan bir grubun üyeleri için elinden geleni yaparak sömürüyü engellemek zulme karşı olan bilinçli insanların sorumluluğudur.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 33.

⁴¹⁶ Singer, *Animal Liberation*, p. xxiii.

⁴¹⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 33.

⁴¹⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 34.

- 2) Baskıcı grubun neredeyse bütün bireylerinin doğrudan doğruya baskıya katılması ve bundan fayda sağlaması

İnsanların neredeyse hepsi insan dışı hayvanların vücut parçalarını yer. Singer'a göre et yiyen herkes insan dışı hayvanlara uygulanan zulmün (oppression)⁴¹⁹ bir tarafıdır ve insan dışı hayvanların çıkarlarının göz ardı edilmesinden bir fayda elde eder. Bu durum, insanları hayvan özgürleşmesi hareketine ikna etmeyi güçleştirir. Hemen her gün et yiyen insanları yanlış bir şey yaptıklarına inandırmak ve et yerine başka şeyler yiyebileceklerini kabul ettirmek oldukça zordur. Et yeme isteğinin ardında uzun yıllardır et yemek sonucu oluşmuş bir alışkanlık vardır ve bu alışkanlık da insanların insan dışı hayvanlara yaklaşımını etkileyen bir faktördür.⁴²⁰

- 3) Yemek, düşünce ve dil alışkanlıkları

Hayvan Özgürleşmesi Hareketinin (Animal Liberation Movement) önündeki engellerden biri olan alışkanlık, yukarıdaki maddede değinildiği gibi sadece yemek alışkanlığı ile sınırlı değildir. Düşünce ve dil alışkanlıkları da Hayvan Özgürleşmesi Hareketine olumsuz etki etmektedir. Düşünce alışkanlıklarıyla kast edilen önyargılardır. Singer'a göre insan dışı hayvanlara zulüm konusunun önemsenmesini "hayvan severlere özgü" ve duygusal şeyler diyerek bir kenara itmek, bu konuya vakit ayırmanın gereksiz olduğunu düşünmek bir önyargıdır. Düşünce alışkanlıklarıyla bağlantılı bir diğer alışkanlık da dil alışkanlıklarıdır. Düşüncenin ifade edilebilmesi için kullanılan dil insanı karşı çıktığı düşüncelerin veya önyargıların sahibi olan insanlarla iletişim kurabilmek için onların kullandığı kelimeleri ve ifadeleri kullanmak zorunda bırakabilir.⁴²¹ Singer'ın bu konuda özellikle üzerinde durduğu bir ifade var: "İnsan olmayan hayvan" (non-human animals)⁴²². Singer, biyoloji bilimi açısından da daha doğru olan bu ifade yerine "hayvan" kelimesini kullandığını, bu ifadenin tam da karşı çıktığı önyargıları pekiştiren bir ifade olduğunu, ancak etkili iletişim için bunun gerekli olduğunu ifade eder ve bu konuda ilginç bir de kıyaslama yapar:

⁴¹⁹ Singer, *Animal Liberation*, p. xxiii.

⁴²⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 34.

⁴²¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 35.

⁴²² Singer, *Animal Liberation*, p. xxiv.

“Hayvan” terimi, halktan insanların kafasında, istiridyeye ve şempanze kadar birbirinden uzak iki varlığın aynı kefeye konmasına, şempanzeyle insan arasındaysa büyük bir uçurum yerleştirilmesine yol açar; oysa biz insansı maymunlara istiridyeden çok daha yakınız. İnsan dışı hayvanlar için kullanılabilecek başka, kısa bir terim olmadığı için kitabın başlığında ve çeşitli yerlerinde “hayvan” terimini insan hayvanları içermiyormuş gibi kullanmak zorunda kaldım.⁴²³

Singer, Hayvan Özgürleşmesi Hareketinin olabildiğince çok sayıda kişi tarafından benimsenebilmesi için açık, anlaşılır ve uzmanlık gerektirmeyen bir dil kullanır. Çünkü yazmış olduğu kitaptaki gerçekler ne kadar çok sayıda insan tarafından öğrenilir ve bu gerçeklere karşı alınması gereken önlemler ne kadar çok sayıda insan tarafından uygulanırsa o kadar çok hayvanın büyük acılar yaşamaktan kurtulacağına inanır.⁴²⁴

2.4. Bütün Hayvanlar Eşittir

Singer, Hayvan Özgürleşmesi Hareketini (Animal Liberation Movement) ciddi bir hedef olarak görür ve “eşit önemseme yaklaşımı”nın (equal consideration) hayvanlara da uygulanması gerektiğini savunur. Bu düşüncesini açıklayabilmek için kadın hakları mücadelesinden faydalanır. Bunun için kadın-erkek eşitliği iddiasını insan olmayan hayvanları da içine alacak şekilde genişletmenin geçerli bir yolu olmadığını düşünmekle başlar. Örneğin, kadınlar oy kullanma hakkına sahiptir çünkü geleceğe dair rasyonel kararlar alma konusunda erkekler kadar yeterlidirler. Ancak köpeklerin geleceğe dair rasyonel kararlar alması düşünülemez ve köpekler oy kullanma hakkına sahip olamazlar.⁴²⁵ Singer’a göre bu örnekte kadın ve erkeğin benzerliklerinden dolayı aynı hakka sahip olduğu görülür. Buna göre insanlar ve hayvanlar birbirinden çok farklı olduğu için aynı haklara sahip olamazlar. İnsanlar ve hayvanlar arasındaki farklar çok açıktır ve bu yüzden sahip oldukları haklar da farklı olmalıdır. Ancak Singer’a göre benzerlik ve farklılıklar söz konusu edildiğinde, kadın ve erkeğin de benzerlikleri kadar farklılıkları olduğu gerçeği kabul edilmelidir. Bu durum kadın ve erkek haklarında farklılıklara yol açacaktır. Düşünürü göre çoğu feminist, kadınların istedikleri takdirde kürtaj olma hakkına sahip olmaları gerektiğini savunur. Kadın-erkek eşitliği kampanyaları yürüten bu grubun erkeklerin

⁴²³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 35-36.

⁴²⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 36.

⁴²⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 38.

de kürtaj olma hakkına sahip olması gerektiğini savunmaları ise anlamsızdır. Benzer bir biçimde hayvanların da oy kullanma hakkına sahip olmaları gerektiği iddiası anlamsızdır. İşte bu noktada temel eşitlik ilkesinin önemi ortaya çıkar. Singer, bu konuya şu ifadeleri ile açıklık getirir:

Bir grup için geçerli olan temel eşitlik ilkesinin başka bir grubu da içine alacak biçimde genişletilmesi, her iki gruba da tıpatıp aynı şekilde muamele etmemiz gerektiği anlamına gelmez. Bunun gerekip gerekmediği her iki grubun üyelerinin doğasına bağlıdır. Temel eşitlik ilkesi, eşit ya da özdeş muameleyi değil, eşit önemsemeyi gerekli kılar. Farklı varlıkların eşit derecede önemsenmesi, onlara farklı şekilde muamele edilmesi ve farklı haklar tanınması sonucunu doğurabilir.⁴²⁶

Singer, insanlar ve insan dışı hayvanlar arasındaki farkları inkâr etmeksizin temel eşitlik ilkesinin hayvanlara da uygulanmasını mantıklı bulur. Hatta eğer temel eşitlik ilkesini insan olmayan hayvanlara da uygulamazsak diğer ezilen insan grupları için eşitlik talep ederken tutarsızlığa düşeceğimizi öne sürer. Bu konuyu açıklamak için ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin neden yanlış olduğu konusunu ele alır.⁴²⁷ Hiyerarşik toplumu savunanlar bütün insanların eşit olduğu görüşüne itibar etmezler. Singer da insanların ahlaksal kapasiteleri, zihinsel yetenekleri gibi pek çok konuda birbirlerinden farklı olduklarını kabul etmekle birlikte bu durumun temel eşitlik ilkesinin bütün insanlara uygulanmasının önünde bir engel olarak görmez. Temel eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesi için bütün insanların her açıdan birbirlerine denk olmasını sağlamanın mümkün olmadığını düşünür. Bu düşüncesini şöyle özetler:

Kısaca söylemek gerekirse, eşitlik talebini bütün insanların gerçekten birbirine denk olduğu düşüncesine dayandırırsak eşitlik talep etmekten vazgeçmek zorunda kalırız.⁴²⁸

Singer, temel eşitlik ilkesinin ırk, cinsiyet, din, zekâ, fiziksel güç ve benzeri her türlü özellikten bağımsız bir şekilde uygulanması gerektiğini, eşitlik ilkesinin sahip olunan bir özelliğin eşitliğine işaret eden bir şey değil, insanlara nasıl davranılması gerektiğini gösteren bir kılavuz olduğunu vurgular. Singer, kendisiyle aynı görüşü paylaşan geçmiş düşünürler, siyasetçiler ve eylemcilerden de alıntılar yapar. Yararcılık okulunun kurucusu kabul edilen Jeremy Bentham'ın "Herkes bir sayılmalı ve hiç kimse birden fazla sayılmamalı" sözü ile Bentham'ın takipçilerinden

⁴²⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 39.

⁴²⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 39.

⁴²⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 40.

Henry Sigwick'in "Herhangi bir bireyin iyiliği, (eğer öyle söyleyebilirim) evrenin bakış açısından, diğerlerinin iyiliğinden daha önemli değildir." sözü Singer'ın söylediklerini özetler niteliktedir.⁴²⁹ Thomas Jefferson'un Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ne insanların eşitliği ilkesini ekleyen kişi olduğunu belirten Singer, Jefferson'un geçmişinde köle sahibi olmasına rağmen kölelik kurumuna karşı çıkan bir kişi olduğunun altını çizerek Sojourner Truth adlı siyahi bir kadın hakları eylemcisinden yapmış olduğu şu alıntı ise Singer'ın ve yukarıda bahsedilen diğer düşünürlerin söylediklerini mizahi ama çok etkili bir şekilde özetlemektedir:

O kafadaki şeyden bahsedip duruyorlar. Neydi o şeyin adı? [Etrafındakilerden biri zekâ diye fısıldadı.] Hah, işte o. Onun kadın haklarıyla, zenci haklarıyla ne alakası var? Benim bardağım küçük, senin bardağın büyük diye, kendi küçük payımı içmeme izin vermemen mi lazım yani?⁴³⁰

Singer'ın insan olmayan hayvanlar için talep ettiği eşit önemseme ilkesinin bütün varlıkların birbirine denk olduğu iddiası değil, temel eşitlik anlayışına bağlı olarak her varlığın temel hakları gözetilerek ihtiyaçlarının eşit bir şekilde değerlendirilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

2.5. Peter Singer'ın Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi) Konusunda Fikrinin Değiştiği Tek Konu

Singer, *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabını yazdığı günden beri ileri sürdüğü fikirlerden sadece bir tanesi hakkındaki görüşünü değiştirdiğini ifade eder. Kitabının ilk baskısında et yiyen bazı kişiler domuz, sığır, tavuk ve koyunların hayatta olmalarını et yiyen kişilerin iştahına borçlu olduklarını, et yiyen insanlar olmasa bu kadar fazla sayıda domuz, sığır, tavuk ve koyunun var olamayacağını iddia ettiklerinde bu fikri saçma bulduğunu belirtir.⁴³¹ Bu fikri reddetmenin gerekçesi olarak bu fikrin, bir varlığı var ederek ona iyilik ettiğimiz sonucuna varması ve var olmayan bir varlığa iyilik yapmanın mümkün olduğuna inanmayı zorunlu hale getirmesi olduğunu ifade etmesine rağmen artık bu düşüncesinden o kadar emin olmadığını belirtir.⁴³² Singer'a göre kötü bir hayat yaşayacağı kesin olan bir varlığı dünyaya getirmenin yanlış olduğuna inanıyorsak, iyi

⁴²⁹ Peter Singer, "All Animals Are Equal", s.174.

⁴³⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 43.

⁴³¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 307.

⁴³² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 307.

bir hayat yaşayacağını bildiğimiz bir varlığın dünyaya gelmesinin de iyi olduğunu kabul etmeliyiz. Ancak düşünürümüze göre burada gözden kaçırılmaması gereken nokta şudur; sınaî hayvancılık şartları hayvanlara iyi bir yaşam ortamı sunmaz. Yine de Singer belli bir zihinsel süreklilik söz konusu olmadığı müddetçe öldürülen bir hayvanın kaybının iyi bir hayat yaşayacak başka bir hayvanın dünyaya gelmesiyle telafi edilip edilemeyeceği konusuna tatmin edici bir açıklama getiremediğini itiraf eder.⁴³³

3. PETER SINGER'IN HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ ÜZERİNE TEZLERİ

Bu bölümde Singer'ın (*Animal Liberation*) *Hayvan Özgürleşmesi* kitabında ele aldığı eşit önemseme ilkesi (equal consideration), acıyı hissedebilme (the capacity for suffering), türçülük (speciesism), hayvanlar üzerinde yapılan deneyler (vivisection), fabrika çiftlik (factory farm) ve ahlaki bir sorumluluk olarak vejetaryenlik konuları ayrı başlıklar altında incelenecektir.

3.1. Eşit Önemseme İlkesi (Equal Consideration)

Singer eşit önemseme ilkesini temel bir ahlaki prensip olarak kabul eder. Düşünürümüze göre iki insan arasındaki gerçek bir yeterli farkı, onların ihtiyaçlarına ve menfaatlerine eşit önem verilmemesi için mantıklı bir gerekçe değildir. Bu yaklaşım doğrultusunda bir varlığın bir durumdan etkilenen menfaatlerinin herhangi başka bir varlığın menfaatleri gibi düşünülmesi ve onun menfaatlerine de aynı değerin verilmesi gerektiğini ileri sürer. Singer insanların eşitliği prensibinin insanlar arasında sözde bir eşitliğin tanımı olmadığını, bu prensibin insanlar tarafından hayvanlara da uygulanması gereken durum olduğunu savunur. Eşitlik talebinin zekâyâ, ahlaki kapasiteye, fiziksel güce veya benzer olgulara bağlı olmadığını belirten Singer, eşitliğin önemsiz bir iddia değil, ahlaki bir ideal olduğunu vurgular. Singer eşit önemseme ilkesini tam anlamıyla eşitlikçi bir ilke olarak görmez, minimum seviyede bir eşitlik ilkesi olarak görür. Eşit önemseme ilkesinde sınırı ırk, cinsiyet, tür gibi özellikler yerine acı çekme kapasitesi ile belirleyen Singer'ın eşit önemseme ilkesine göre bile daha büyük acının

⁴³³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 308.

dindirilmesine öncelik verilmelidir.⁴³⁴ Bir varlık acı çekiyorsa, onun acısını önemsemeyi reddetmenin hiç bir ahlaki gerekçesi olamayacağını belirten Singer’a göre acı çeken varlığın türü ne olursa olsun acısının eşit önemseme ilkesi gereğince diğer herhangi bir varlığın çektiği acı ile eşit olarak değerlendirilmesi gerekir. Singer, menfaatlerin eşit önemsenebilmesi için gerekli olan özelliği *hissedebilir* olmakla sınırlandırır. Eğer bir varlık acı hissetme veya haz duyma kabiliyetine sahip değilse önemsenmesi gereken bir şey yoktur.⁴³⁵

Çıkarların eşit önemsenmesi (equal consideration) ilkesinin insan eşitliği için olası en iyi temeli sağladığını belirten Singer’a göre eşit önemseme ilkesinin kapsamı insanlarla sınırlı değildir. İnsanlar için eşitlik ilkesi kabul edildiği takdirde bu ilkenin insan dışındaki bazı hayvanları da kapsadığını kabul etmek gerektiğini savunur. Bu ilkeye göre insanların başkalarını önemsemesi onların görünüşlerine ya da sahip oldukları yetilere bağlı olmamalıdır.⁴³⁶ Düşünüre göre eşit önemseme ilkesinin insan türünün üyeleri dışında başka türlerin üyeleri için de geçerli olması gerektiğini fark eden az sayıdaki yazarlardan biri Jeremy Bentham’dır. Singer, Bentham’ın ‘Introduction to the Principles of Morals and Legislation’ (Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş) kitabında kaleme almış olduğu şu ifadeleri eşit önemseme ilkesi açısından büyük bir ileri görüşlülük olarak değerlendirir:

Belki bir gün hayvanlar dünyasının geri kalanı da kendilerinden ancak zorbalık yoluyla esirgenen haklara sahip olacaktır. Fransızlar bir insanın sırf derisi siyah diye kayıtsız şartsız bir zalimin keyfine terk edilemeyeceğini anladılar. Belki bir gün, bacak sayısının, derideki tüy miktarının ya da sağrı kemiğinin nerede bittiğinin de duyguları olan bir varlığı aynı akıbete terk etmek için eşit derecede yetersiz sebepler olduğu anlaşılır. Bu aşılamaz sınırı çizecek başka ne olabilir? Akıl yürütme yetisi mi? Ya da belki konuşma yetisi mi? Ama yetişkin bir at ya da köpek, gerek akıl gerekse iletişim kurma açısından, bir günlük, bir haftalık, hatta bir aylık bir bebekten kat kat üstündür; ama öyle olmasa bile bu neyi gösterirdi ki? Sormamız gereken asıl soru, “Akıl yürütebiliyorlar mı?” ya da “Konuşabiliyorlar mı?” değil, “Acı çekebiliyorlar mı?” olmalıdır.⁴³⁷

⁴³⁴ Peter Singer, *Practical Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s.59. (Kitabın Türkçe çevirisi Peter Singer, *Pratik Etik*, çeviren Nedim Çatlı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015.)

⁴³⁵ Peter Singer, “All Animals Are Equal”, s.174-175.

⁴³⁶ Singer, *Practical Ethics*, s.55

⁴³⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 44. (eserin orijinali Singer, *Animal Liberation*, p. 7) Bentham’a ait olan bu paragraf hayvanların ahlaki bir değeri olup olmadığını ele alan pek çok eserde alıntılanmaktadır. Bu paragraf ayrıca Singer’ın *Practical Ethics* kitabının 56-57. sayfalarında da alıntılanmıştır.

Farklı insanlar arasındaki acı çekme karşılaştırmaları bile kesin bir şekilde yapılamazken farklı türlerin çektikleri acıların kesin bir karşılaştırmasının yapılamayacağını kabul eden Singer'a göre acıların kesin bir biçimde kıyaslanması şart değildir. Hayvanlara acı çektirmeyi sadece hayvanların etkilendiği ölçüde insanların çıkarlarının etkilenmediği durumlarda önlemek bile insanların hayvanlara yaptıkları muamelelerde büyük bir değişikliğe sebep olabilir. Singer'a göre insanların menfaatlerini hayvanların çektiği acı miktarı kadar etkilemeyecek olan sınai çiftçilik, deneyler, avcılık, kürk endüstrisi, sirk ve hayvanat bahçesi gibi eğlence alanlarının ortadan kalkması insanların hayvanlara uygulamış oldukları gereksiz acıyı da ortadan kaldıracaktır.⁴³⁸ Hayatın değerinin zor bir etik problem olduğunu belirten Singer'a göre hayatın değeri düşünüldüğünde ister insan hayatı ister hayvan hayatı olsun kesin bir biçimde hayat hayattır ve eşit ölçüde değerlidir denilemez. Öz farkındalığı olan, soyut düşünce ve gelecek için plan yapma, karmaşık iletişim becerilerine sahip bir varlığın hayatının bu kapasitelere sahip olmayan bir hayvanın hayatından daha değerli olduğu görüşünü savunmanın türçülük olmayacağını iddia eder.⁴³⁹

Singer'ın hayvan özgürleşmesinin gerçekleşebilmesi için gerekli gördüğü eşit önemseme ilkesi hayvan özgürleşmesi içinde ele aldığı acıyı hissedebilme ve türçülük tezleri ile de yakından ilgilidir. Bir varlığın eşit önemsenebilmesi için acı hissetme kabiliyetini şart koşan Singer, ayrıca varlıkların menfaatlerinin eşit önemsenebilmesinin ırk ve cinsiyet gibi keyfi değerlendirmelerden de bağımsız olması gerektiğini ileri sürer. Bu yüzden Singer'ın acıyı hissedebilme ile ırkçılık ve cinsiyetçilikle eşdeğer gördüğü türçülük tezleri ilerleyen bölümlerde ayrı birer madde olarak ele alınacaktır.

3.2. Acıyı Hissedebilme (The Capacity for Suffering)

Hayvanların ahlaki ilginin konusu olup olmadığı sorusunu faydacı bir bakış açısıyla ele alan Singer'a göre hayvanlara ahlaki değer vermenin temel ölçütü acı çekme kapasitesine sahip olup olmadığıdır. Çağdaş etik metinlerinde bir varlığın hissedebilir olduğunu söylemek, o varlığın hazzın ve acının bilincinde olduğu

⁴³⁸ Singer, *Practical Ethics*, s. 61.

⁴³⁹ Singer, *Practical Ethics*, p. 61.

anlamına gelir. Singer da *hisseden* (sentient) kelimesini haz ve acının bilinci manasında kullanır.⁴⁴⁰ Singer’a göre bir hayvana ahlaki konum vermek için hayvanın acı hissedebilme kapasitesine sahip olması tek başına yeterlidir. Bilinçli deneyimi mümkün kılan yeterli nörofizyolojik karmaşıklığa sahip bütün varlıklar da hissedebilir varlıklardır.⁴⁴¹ Hayvanların acı hissetme kapasitesinden yoksun olduğunu iddia eden Descartes gibi düşünürlerin öne sürdüğü iki gerekçe vardır. Birincisi, hayvanlar düşünce, duygu ve başka türlü bir zihinsel yaşama sahip değildirler.⁴⁴² Duygulardan ve hislerden yoksundurlar. İkincisi hayvanlar kendilerini ifade edebilecek gelişmiş bir dile sahip değildirler.⁴⁴³ Singer, bu iki gerekçeye de itiraz eder ve insanlar dışındaki hayvanların acı çekme kapasitesinden yoksun olduğunu iddia etmenin hiçbir mantıklı açıklaması olamayacağını ileri sürer. Düşünürümüze göre insanlar acı hisseder iddiasının doğru kabul edilmesinin nedeni insanların acıyı doğrudan hissetmesidir. İnsan kendi acısını dolaysız bir biçimde hisseder ancak başka bir insanın yaşadığı acıyı doğrudan hissetmesi mümkün değildir. Singer, bu durumda başka insanların acı çekme kapasitesine sahip olmadıklarını iddia etmenin mümkün olup olmadığını sorgular.⁴⁴⁴ Singer’a göre kendi hissettiğimiz acıdan yola çıkacak olursak başka insanların da acıyı hissedebileceği fikrine ulaşabiliriz. Düşünürümüze göre diğer insanlar acı hissedebiliyorlarsa sinir sistemleri insan sinir sistemine çok benzeyen hayvanların da acı hissetme ihtimali olmalıdır, çünkü acı hissedince verilen fizyolojik tepkiler (tansiyon yükselmesi, gözbebeklerinin büyümesi, terleme, nabızın hızlanması, ve benzeri tepkiler) insanlarda olduğu gibi hayvanlarda da görülür. Hayvanların sinir sistemlerinin, özellikle memelilerin, aynı insanların sinir sistemleri gibi evrimle oluştuğuna dikkat çeken Singer, acı çekme kapasitesinin (the capacity for suffering) türün bireylerinin zarar verici durumlardan kaçınmasını sağlayarak bir türün varlığını devam ettirme ihtimalini de arttırdığını belirtir.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ Varner, “Sentientism”, p.192.

⁴⁴¹ Robert Elliot, “Normative Ethics,” *A Companion to Environmental Philosophy*, Blackwell Publishing, 2001, p. 179.

⁴⁴² Singer, *Practical Ethics*, p. 72-73.

⁴⁴³ Singer, *Animal Liberation*, p. 13.

⁴⁴⁴ Singer, *Animal Liberation*, p. 10.

⁴⁴⁵ Singer, *Animal Liberation*, p. 11.

Düşünürümüze göre dil sahibi olmayan varlıkların çektikleri acıyı ifade edemeyecekleri doğru olsa bile bu onların gerçekten acı çekmedikleri anlamına gelmez. Hayvanların dil sahibi olmaması sadece insanların bu gerçeği anlamalarını zorlaştırabilir. Singer'a göre bebekler ve küçük çocuklar da gelişmiş bir dil kapasitesine sahip değildir, ancak bebeklerin ve küçük çocukların acı çekmediklerini iddia edemeyiz. Hayvanlar hissettikleri şeyleri gelişmiş bir dil yoluyla ifade edemeseler de verdikleri tepkilerle ne hissettiklerini belli ederler. Singer, hayvanların gelişmiş bir dile sahip olmamalarının onlara muamele biçimimizi etkilememesi gerektiğini Bentham'ın "Bir dil kullanma yeteneğinin bir varlığa nasıl muamele edilmesi gerektiğiyle bir ilgisi yoktur."⁴⁴⁶ ifadesi ile destekler.

Hayvanların acı hissetme kapasitesine sahip olmadığını iddia edenlerin öne sürmüş olduğu bu iki gerekçeye de itirazlarını açık bir biçimde ifade eden Singer'a göre nasıl ki diğer insanların acı çektiğinden şüphe edilmiyorsa o zaman diğer hayvanların acı çektiğinden de şüphe edilemez. Singer, hayvanların hissettiği acıyı insanların hissettiği acıdan daha önemsiz görmenin hiçbir ahlaki açıklaması olamayacağını iddia eder.⁴⁴⁷ Bu iddiasını açıklamak için kullandığı örnekler oldukça çarpıcıdır.⁴⁴⁸ Singer'ın kullandığı birinci örnekte bir atın sağrısına şiddetli bir tokat atmakla bir bebeğe aynı şiddette bir tokat atmak kıyaslanır. Eğer bir ata şiddetli bir tokat atarsak at büyük ihtimalle refleks olarak irkilecektir ancak canı çok yanmayacaktır. Aynı şiddette bir tokat ise bir bebeğin canını çok yakabilir. Ata bir sopa ile şiddetli bir şekilde vurursak atın canını da çok yakabiliriz. Böyle bir durumda üzerinde düşünmemiz gereken nokta şudur; bir bebeğe canını yakacak biçimde bir tokat atmak ne kadar yanlışsa, bir ata sopayla vurmak da o kadar yanlıştır. Bu durumda düşünürümüze göre türkü (speciesist) olmayan bir insan, ikisinin de yanlış bir eylem olduğunu kabul etmelidir. Singer'ın verdiği ikinci örnek daha büyük bir ikilem içerir. Normal yetişkin insanların üzerlerinde son derece acı veren ve öldürücü deneyler yapabilmek için parklardan kaçırıldıklarını farz eder. İnsanlar beklenti sahibi varlıklar oldukları ve gelecekle ilgili planlar yapabildikleri için parktaki bu olaylardan haberdar olan yetişkin insanlarda bir süre sonra parka

⁴⁴⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 52.

⁴⁴⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 54.

⁴⁴⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 54.

gitme korkusu başlayacaktır. Ona göre bu korku geleceğinden endişe eden insanlarda büyük bir dehşete neden olacaktır. Bu açıdan benzer bir durumla hayvanlar karşılaşmış olsalardı parkta başlarına ne geleceği ile ilgili bir bilgileri olmadığı için insanların yaşadığına benzer bir korku yaşamazlardı. Singer, hayvanların böyle bir durumda bilinç açısından daha az acı çekmelerinin deneylerin hayvanlar üzerinde yapılmasını haklı çıkarıp çıkarmayacağını sorgular ve bu soruya olumlu yanıt verir. Singer'a göre mutlaka bir deney yapılması gerekiyorsa bu deneylerin beklenti sahibi olan insanlar yerine hayvanlar üzerinde yapılması daha uygundur. Singer hayvanların deneylerde kullanılabileceğini söylemekle birlikte bir ikilemi gündeme getirmekten de çekinmez.⁴⁴⁹ Bebekler ve zihinsel engelli insanlar da başlarına ne geleceğinden habersiz olduklarına göre deneylerde yetişkin insanlar yerine bebeklerin ve zihinsel engelli insanların denek olarak kullanılıp kullanılamayacağı sorgulanmalıdır. Düşünürümüze göre bu tür soruları insanın kendisine sorması ahlaksal açıdan kendisini sorgulamaya götürür ve hayvanlara karşı türcü yaklaşımlarını fark etmesini sağlar.

Singer, insanların ve hayvanların menfaatleri konusunu ele alırken sonuçta elde edilecek olan faydayı esas alır. Hayvanların çekeceği toplam acı insanların elde edeceği toplam faydanın yanında çok az ise hayvanlara yapılan uygulamayı kabul edilebilir bulur. Pek çok insanın muzdarip olduğu ciddi bir hastalığın tedavisi için geliştirilmesi planlanan bir ilacın hayvanlar üzerinde denenmesini buna örnek verir. Ancak insanların menfaatini arttırmada çok fazla bir katkısı olmayan durumlarda hayvanlara gereksiz yere acı çektirmenin yanlış olduğunu belirtir. Daha fazla et yiyebilmek için kullanılan hayvancılık yöntemleri, gereksiz deneyler, avcılık, eğlence amaçlı kullanılan sirk, rodeo ve hayvanat bahçesi gibi yerler insanların çıkarları için olmazsa olmaz değildir ve bunların ortadan kalkması hayvanların çektiği gereksiz acıyı büyük oranda azaltacaktır.

⁴⁴⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 55.

3.3. Türçülük (Speciesism)

Türçülük (speciesism) terimini ilk kullanan kişinin Richard Ryder olduğunu ve bu terimi ona borçlu olduğunu⁴⁵⁰ ifade eden Singer, türçülüğü bir kişinin kendi biyolojik türünün çıkarları lehine ve diğer biyolojik türlerin çıkarları aleyhine, önyargılı ya da yanlı davranması şeklinde tanımlar. Singer’a göre türçülük, kendi ırkı çıkarına hareket eden ırkçılık ve kendi cinsiyeti çıkarına hareket eden cinsiyetçilik gibi bir yaklaşımdır⁴⁵¹ ve insanların neredeyse tümü türçüdür.⁴⁵² Irkçılığın, cinsiyetçiliğin ve türçülüğün eşit derecede yanlış olduğunu savunan Singer, daha zeki olmanın bir insana başka insanları veya insan olmayanları kendi amaçları doğrultusunda kullanarak sömürme hakkı vermediğine inanır. Singer’ın türçülük (speciesism) olarak ifade ettiği şey, insanların zararlarını ve faydalarını dikkate alırken hayvanların benzer zararlarını ve faydalarını göz ardı etmek veya farklı değerlendirmek şeklinde düşülen etik bir hatadır.⁴⁵³

Hayvanların çektiği “acı”nın üzerinde duran Singer, hayvanları öldürme konusunu ele alırken türçülüğe gönderme yapar. Hayvanların öldürülmesi meselesinde insanların genellikle türçü bir yaklaşımı benimsediğini iddia eden Singer’a göre hayvanları öldürmeye itirazı olmayan pek çok insan masum bir insanı öldürmenin yanlış olduğu düşüncesine sahiptir.⁴⁵⁴ Masum bir insanı öldürmenin yanlış olduğu düşüncesini “hayatın kutsallığı” görüşü değil “insan hayatının kutsallığı” görüşü diye tanımlar ve türçü bir yaklaşım olarak niteler. Yaşama hakkının sınırını sadece kendi türümüzle sınırlamak kabul edilemeyecek kadar türçü bir yaklaşımdır. Singer’a göre hayvanların hayatına, benzer zihinsel düzeydeki insanların hayatıyla aynı saygıyı gösterdiğimiz sürece hayvanlara karşı yanlış bir tutuma sahip olmamız mümkün değildir.⁴⁵⁵

Hayvan deneylerini uygulayan kuruluşların veteriner çalıştırdıklarını söyleyerek insanları hayvan deneylerinin uygun ortamlarda, uzmanlar gözetiminde yapıldığına inandırarak yatıştırmaya çalışmalarını eleştiren Singer’a göre, çoğu

⁴⁵⁰ Singer, “All Animals Are Equal”, s. 180 (dipnot 4).

⁴⁵¹ Peter Singer, “Speciesism and Moral Status”, p. 572.

⁴⁵² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 46.

⁴⁵³ Varner, “Sentientism”, s.193.

⁴⁵⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 57.

⁴⁵⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 61.

veterinerin hayvanlara karşı duyarsızlaşmadan eğitimlerini tamamlamaları imkânsızdır.⁴⁵⁶ Hayvanları sevdiği ve önemseydiği için veteriner olmaya karar veren bir kişi için aldığı eğitim – veterinerlik bölümlerinde yürütülen standart deney uygulamaları nedeniyle – büyük bir hayal kırıklığına dönüşebilir. Singer, Journal of the American Veterinary Medical Association’da (Amerikan Veteriner Hekimler Birliği Dergisi) yayımlanan bir makalede geçen “veterinerlik mesleğinin varoluş nedeni, aşağı hayvanların değil, insanların genel mutluluğuna katkıda bulunmaktır” ifadesini türçülüğün mükemmel bir örneği olarak görür. Bu nedenle de hayvan deneyleri yapan ekiplerde birer veteriner olmasını şaşırtıcı bulmaz.⁴⁵⁷ İnsanlar söz konusu olduğunda, kendilerinin rızası alınmadan herhangi bir deney yapmanın mümkün olmadığı durumlarda hayvanların kullanılabilmesi Singer’a göre tamamen türcü bir tutumdur.

Laboratuvar hayvanlarının sömürülmesi, genel türçülük sorununun bir parçasıdır ve türçülük ortadan kaldırılmadığı sürece bu sorunun tamamen ortadan kaldırılması da mümkün gözüküyor; ama hiç şüphesiz bir gün çocuklarımızın çocukları, başka konularda uygar olan insanların 20. yüzyıl laboratuvarlarında yaptıklarını, bizim şimdi Roma’daki gladyatör dövüşleri ya da 18. yüzyıldaki köle ticareti konusunda hissettiğimiz dehşet ve inanamama duygularıyla okuyacak.⁴⁵⁸

Türçülük (speciesism), ırkçılık ya da benzer bir ayrımcılık gibi hiçbir şekilde savunulamayacak bir tavidir. Singer, türçülük (speciesism) ve ırkçılık (racism) arasındaki benzerliğe dikkat çeker. Kaba türçülüğün (blatant speciesism) insanların bilgi birikimini arttırması ve kendi türünün potansiyel yararları için başka türleri kullanmaktan çekinmemesini kaba ırkçılığa (blatant racism) benzetir. Bu duruma Almanya’da Nazi döneminde kaba ırkçı bir yaklaşım sonucu Yahudi, Rus ve Polonyalı esirler üzerinde yapılan deneylerin de bilgi birikimini arttırdığını ve deneyleri yürütenlerin ırkına potansiyel faydalar sağladığını örnek verir. Singer’a göre hayvan deneyleri ve “aşağı ırklar” (lesser races) uygulanan deneyler karşılaştırıldığında ortaya gereksiz acılara maruz kalan denekler ve soğuk bilimsel bir dille kayda geçirilmiş içleri boş deney sonuçları çıkıyor. Singer, hayvan deneyleri ve “aşağı ırk” deneyleri hakkındaki düşüncelerini Yahudi bir yazar olan Isaac

⁴⁵⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 118.

⁴⁵⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 119.

⁴⁵⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 146.

Bashevis Singer'ın şu sözü ile destekler: “Diğer yaratıklara karşı davranışları açısından, bütün insanlar Nazi'dir.”⁴⁵⁹

Singer insanların kendi damak zevklerini karşılamak için diğer türlere yapmaya hazır oldukları şeyleri gösteren tek eylemin öldürmek olmadığını belirtir. Hayvanlar hayattayken onlara çektirilen acının insanların hayvanları öldürmeye hazır olmalarından daha belirgin bir türçülük göstergesi olduğunu iddia eder.⁴⁶⁰ Singer, yoğun hayvancılık sistemleri ile ilgili yapılan düzenlemeleri ve hayvanların yaşam koşullarının iyileştirilmeye çalışılmasını türçülüğün daha açık fikirli ve insancıl biçimleri olarak kabul eder.⁴⁶¹ Hiçbir resmi kuruluşun hayvanların çıkarlarının insanların çıkarlarından daha önemsiz olduğu düşüncesini sorgulamadığını ifade eden Singer'a göre çiftlik hayvanları söz konusu olduğunda insanların asıl sorguladığı mesele hayvanların çektiği acının azaltılıp azaltılamayacağıdır. İnsanların hayvanları kendi çıkarları için birer araç olarak kullanıp kullanamayacağı veya hayvan eti üretimi için hayvanların öldürülüp öldürülemeyeceği gibi fikirler ise genellikle sorgulanmadan kabul görür.⁴⁶²

Singer türçülüğün (speciesism) sadece günümüz dünyasına özgü bir sorun olmadığını, tarih boyunca türçü yaklaşımlar sergilendiğini belirtir. Bu yüzden bir sonraki bölümde Singer'ın bakış açısından türçülüğün tarihini ele almaya çalışacağız.

3.3.1. Türçülüğün Tarihi

Türçülük, bir türün üyelerine ahlaki olarak diğer türlerin üyelerinden daha önemli olarak muamele etme pratiği ve bu uygulamanın haklı olduğu inancı olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶³ İnsanların hayvanlarla ilişkilerinde tutundukları türçü tavırlar yıllar içinde kazandığı alışkanlıklarını hiç sorgulamadan devam ettirmesinden kaynaklanmaktadır. Singer, türçülüğün tarih boyunca nasıl geliştiği ile ilgili detaylı bir açıklama yapar. Singer'ın türçülüğün gelişimini özellikle Batı toplumlarındaki tezahürleri açısından ele almasının iki nedeni vardır. Birincisi, Batı'da gelişen fikirlerin son yüzyıllarda dünyanın geri kalan kısmına da yayılarak çoğu toplumu

⁴⁵⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 133.

⁴⁶⁰ Singer, “All Animals Are Equal”, s.175.

⁴⁶¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 209.

⁴⁶² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 209.

⁴⁶³ “Speciesism”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/speciesism> (e.t. 04.04.2021)

etkisi altına almasıdır.⁴⁶⁴ İkincisi ise bazı Doğu toplumlarının hayvanlara yaklaşım açısından Batı'dan çok daha iyi durumda olmalarıdır.⁴⁶⁵ Singer, türçülüğün tarihini üç döneme ayırır:

3.3.1.1. Hristiyanlık Öncesi Düşünce Dünyası

Batı'nın Hristiyanlık öncesi düşünce dünyası iki temele dayanmaktadır: Yahudilik ve Antik Yunan Medeniyeti. Yahudilik hayvanlara karşı tutumunu Eski Ahit'te geçen metinlere dayandırır. Eski Ahit'te Tanrı'nın insanı kendi suretinden yarattığı ve insana bütün canlılara hükmetme hakkı verdiği belirtilir.⁴⁶⁶ Singer'ın Yahudi kutsal kitabından yorumladığı bölümlerde vurguladığı üzere Tanrı'nın insanları hayvanlara egemen olsunlar diye koyduğu Aden Bahçesi'nde insanlar otlarla ve meyvelerle beslenirler. Huzurlu bir ortam olarak tasvir edilen Aden Bahçesi'nde hayvanların öldürülmelerinden bahsedilmez. Ne zaman ki insan bir kadın ve bir hayvanın sorumlu tutulduğu bir eylem yüzünden Aden Bahçesi'nden kovulur, o zaman hayvan öldürmek açıkça serbest bırakılır. Singer, bu yorumlarına dayanarak Yahudi kutsal kitabında insanın en baştaki masumiyet döneminde vejetaryen olduğuna ancak cennetten kovulduğu günahkârlık dönemiyle birlikte hayvanların etini yemeye başladığına dair imalar olduğunu belirtir.⁴⁶⁷

Ona göre Batı düşünce dünyasını şekillendiren ikinci temel Antik Yunan Medeniyetidir. Antik Yunan Medeniyetinin birbirine rakip farklı filozoflardan ve düşünce akımlarından beslendiğini belirten Singer, bu medeniyetin içinden hayvanlara karşı son derece duyarlı davranan Pythagoras gibi bir filozofun da hayvanları insanların çıkarları için kullanılabilecek birer araç olarak gören Aristoteles gibi bir filozofun da çıktığını belirtir.⁴⁶⁸

Düşünürümüze göre Antik Yunan Medeniyeti bu şekilde çok farklı görüşlerin bir arada bulunduğu bir yapıya sahip olsa da Yunan düşüncesinin en önemli okulunun Aristoteles'inki olması dönemin hâkim düşünce yapısını göstermesi

⁴⁶⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 257.

⁴⁶⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 12.

⁴⁶⁶ Yahudilikte hayvanların konumu için bakınız çalışmamızın İkinci Bölümü, Hayvan Haklarının Dini Boyutu, Yahudilik.

⁴⁶⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 259.

⁴⁶⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 260.

açısından önemlidir. Ona göre Aristoteles, bazı insanların doğaları gereği köle olmaları gerektiğine inanan bir filozoftur.⁴⁶⁹ O, kölelerin acı hissetme kabiliyetine sahip olduklarına, ancak akıl yürütme yetisi açısından özgür insanlardan aşağı seviyede olduklarına inanır ve bu yüzden kölelerin, özgür insanların çıkarları için birer araç olarak kullanılabileceğini söyler. Singer'a göre insanlar arasında özgür insan ve köle ayrımı yapan ve bazı insanları diğer insanların aracı olarak gören Aristoteles'in hayvanları insanların çıkarları için kullanabileceği araçlar olarak görmesi şaşırtıcı değildir. Aristoteles canlılar arasında bir hiyerarşi olduğuna inanır.⁴⁷⁰ Bitkiler hayvanlar için, hayvanlar da insanlar için birer araçtır. Singer, Antik Yunan dünyasında pek çok farklı görüşün ortaya çıkmasına rağmen modern Batı düşüncesinde Pythagoras gibi hayvanlar lehine görüş bildiren bir filozof yerine hayvanları insanların kullanabileceği birer araç olarak gören Aristoteles'in fikirlerinin kabul gördüğünün altını çizer.⁴⁷¹

3.3.1.2. Hristiyanlık Düşüncesi

Singer, Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu döneminde ortaya çıktığını belirtir ve Hristiyanlığın toplum üzerindeki etkisinin gerçek anlamda anlaşılabilmesi için kendisinden önce toplumsal şartların nasıl olduğunun bilinmesi gerektiğine dikkat çeker. Ona göre Roma İmparatorluğu geniş topraklara sahip büyük bir imparatorluktu ve topraklarını savunabilmek için hem maddi imkânlarını kullanıyor hem de vatandaşlarının savaşçı bir kimliğe sahip olmalarını teşvik ediyordu. Filozofa göre o dönemde toplumsal açıdan en değer verilen insan özelliklerinden biri savaşçılıktı. Roma oyunlarında gladyatörlerin ve hayvanların dövüştürülmesi bir eğlence olarak kabul edilirdi. Singer, Roma dünyasında normal kabul edilen bu oyunları ve insanların bu oyunlara bakışını şöyle tasvir eder:

Romalılar ahlaksal duygulardan yoksun insanlar değillerdi. Adalet, kamusal görevler ve hatta başka insanlara şefkat göstermek gibi konularda çok duyarlıydılar. Oyunların korkunç bir açıklıkla ortaya çıkardığı şey, bu ahlaksal duyguların kesin bir sınırının olduğudur. Bir varlık bu sınırların içinde kalıyorsa, oyunlardakine benzer davranışlar tahammül edilemeyecek derecede korkunç bir şey olarak görülüyor olmalıydı; ama ahlaksal önem alanının dışında kalan bir varlığa acı çektirmek basit bir eğlenceden ibaretti. Bazı insanlar –

⁴⁶⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 260.

⁴⁷⁰ Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Hü-Er Yayınları, Konya, 2010, s. 237-238.

⁴⁷¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 261.

özellikle suçlular ve savaş esirleri – ve bütün hayvanlar bu sınırların dışında kalıyordu.⁴⁷²

Düşünüre göre Hristiyanlık böyle bir ortamda doğdu ve gelişmeye başladı. Kölelerin ve esirlerin hayatlarının hiçbir değer taşımadığı bir toplumda Hristiyanlığın tohumlarını attığı insan hayatının kutsal olduğu görüşü elbette alt tabakada görülen insanların hayatlarında önemli değişikliklere sebep oldu. Ancak Singer’a göre Hristiyanlık hayvanlar ile ilgili tasavvurlarda bir değişikliğe yol açamadı. Hatta Yahudi inancında çok az da olsa bulunabilen hayvanların acılarına karşı duyarlı olma fikrini bile ortadan kaldırdığını ifade eden Singer, insan merkezli bir yaklaşım sergileyen Hristiyanlığın hayvanların konumunu olduğundan daha da aşağı çektiğini belirtir.⁴⁷³ Ona göre Hristiyan kutsal metinlerinde geçen bazı hikâyelerde – örneğin Hazreti İsa’nın iki bin domuzun göle atlayıp boğulmasına neden olması gibi – hayvanlara hiç değer verilmemesi kutsal metinleri yorumlayan din adamları tarafından insanların hayvanlara karşı hiçbir sorumluluğu olmadığı şeklinde kabul görmüştür. Bu yüzden Hristiyanlığın kabulünden sonra gladyatör dövüşleri tamamen yasaklanmasına rağmen vahşi hayvan dövüşleri, vahşi hayvanları bulmak imparatorluk açısından maddi olarak zorlaşınca kadar devam etmiştir. Singer, Hristiyanlığın bu döneminde Roma’da hayvanlara merhamet gösterilmesi gerektiğini savunanlar arasında Ovidius, Seneca, Porphyrios ve Plutarkhos’un isimlerini sayar. Hatta Plutarkhos’un ruh göçü inancından bağımsız bir şekilde evrensel bir iyilik anlayışıyla hayvanlara iyi davranılması gerektiğini savunun ilk kişi olduğunu ifade eder.⁴⁷⁴ Filozofa göre Hristiyan din adamları arasında da hayvanlara merhamet gösterilmesi tavsiyesinde bulunan birkaç istisna – Aziz Basileios, Aziz İoannis, Hrisostomos, Aziz İshak, Aziz Neot gibi – olmasına rağmen ilk din adamlarından skolastik düşünürlere kadar genel olarak hayvanlara yaklaşım türcüdür.⁴⁷⁵ Irvine, Singer’ın bu görüşünü destekler nitelikte Hristiyanlığın erken dönemlerinde

⁴⁷² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 262-263.

⁴⁷³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 263.; Margaret B. Adam, et al., “A Christian Case for Farmed Animal Welfare”, *Special Issue Animal Ethics: Questioning the Orthodoxy*, Animals 2019, 9(12), 1116, p. 2-3, <https://www.mdpi.com/2076-2615/9/12/1116/htm> (e.t. 04.04.2021)

⁴⁷⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 265.

⁴⁷⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 265.

hayvanlarla birlikte tasvir edilmiş olan birçok azizin tasvirlerinin Engizisyon⁴⁷⁶ döneminde elden geçirildiğini belirtir.⁴⁷⁷

Singer, Hristiyanlık alanındaki tüm bilgileri filozofların düşünceleri ile uzlaştırma çabasını “Summa Theologica” adlı eseriyle ortaya koyan Aquinolu Thomas’ı Roma Katolik felsefesinin ve reforma kadarki Hristiyan felsefesinin en yetkin temsilcisi olarak görür.⁴⁷⁸ Aquinolu Thomas, Aristoteles’in önemli bir yorumcusudur ve Aristoteles’in felsefi çabalarını geliştirmiştir.⁴⁷⁹ Singer’a göre, Aquinolu Thomas hayvanları öldürme konusunda hem Aristoteles’in hem de Hristiyan kutsal kitabının daha üstün olanın daha aşağıda olanı kendi çıkarları için kullanabileceği şeklinde yorumlanabilen metinlerine dayanarak hayvanların insanların çıkarları için kullanılabilecekleri birer araç olduklarını ve hayvanları öldürmenin meşru sayılacağı fikrine ulaşır.⁴⁸⁰ Düşünürümüz ayrıca Aquinolu Thomas’ın insanların hayvanlara karşı hiçbir sorumluluklarının olmadığını, çünkü hayvanların ussal yetiye sahip olmadıkları için gerçek anlamda iyiliğe sahip olma yetisinden de yoksun olduklarını belirttiğini vurgular.⁴⁸¹ Aquinolu Thomas’ın hayvanlara kötü davranmaya karşı çıktığı tek nokta hayvanlara kötü davranmanın insanlara kötü davranma yolunu açma ihtimalidir ve Singer’a göre bu görüş türçülüğün bir göstergesidir. Aquinolu Thomas’ın fikirleri Hristiyan dünyasında öyle etkili olmuştur ki 19. yüzyıl ortalarında Roma’da Hayvanlara Eziyeti Önleme Derneği kurulmasına izin verilmemiştir.⁴⁸²

Singer’a göre insanların hayvanlara karşı belli bir sorumluluğu olduğu fikrini Roma Katolik Kilisesi resmi bildirilerinde ilk kez ortaya atan kişi ise 1988’de Papa 2. Jean Paul olmuştur. Bu bildiride insanın dünyadaki egemenliğinin mutlak bir güç olmadığı ve insanın başka varlıkları kullanma, kötü kullanma, yok etme haklarının olmadığı belirtilmiştir.⁴⁸³

⁴⁷⁶ Engizisyon, Avrupa kıtasında 1231’de Papa IX. Gregory tarafından sapkınlıkları soruşturmakla görevlendirilen bir mahkeme sistemidir. Irvine, *Biz ve Onlar Hayvanlarla Bağımızı Anlamak*, s. 64.

⁴⁷⁷ Irvine, *Biz ve Onlar Hayvanlarla Bağımızı Anlamak*, s. 65.

⁴⁷⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 266.

⁴⁷⁹ Etienne Gilson, *Ortaçağ Felsefesinin Ruhu*, Çeviren Şamil Öçal, Açılım Kitap, 2005, s.53.

⁴⁸⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 267.

⁴⁸¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 266-267.

⁴⁸² Peter Singer, “The Animal Liberation Movement”, (e.t. 07.02.2021).

⁴⁸³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 269.

Singer, Rönesans döneminde ortaya çıkan hümanizm akımının da insanı dünyanın merkezine yerleştirdiği için hayvanların durumunda bir iyileşmeye neden olmadığını hatta insana yaptığı vurgu nedeniyle Hristiyanlığın ortaya çıkardığı insan hayatının kutsallığı fikrini pekiştirdiğini belirtir.⁴⁸⁴ Singer, hayvanlar konusunda en acı verici görüşü 17. yüzyıl filozofu Rene Descartes'ın felsefesinde bulur. Descartes hem bir Hristiyan'dır hem de mekanik biliminden etkilenerek felsefesini oluşturmuş bir filozoftur. Descartes'a göre maddeden oluşan her varlık mekanik ilkelere tabidir ve bir saat gibi işler. İnsan hem maddeden hem de ruhtan müteşekkil olduğu için bir makine olarak kabul edilemez. Hayvanlar ise – Hristiyan inancına göre – bir ruha sahip değildir, sadece maddeden ibarettir. Bu yüzden hayvanlar hiçbir şey hissedemeyen otomatlardır.⁴⁸⁵ Descartes'ın bu görüşünün bir bilim insanı olduğu için kendisine canlı hayvanlar üzerinde deney yapma olanağı sağladığına dikkat çeken Singer, bu dönemde Avrupa'da canlı hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin yaygınlaştığını belirtir.⁴⁸⁶

Hristiyanlık düşüncesinin hayvanların ahlaki konumu üzerindeki etkilerinin olumsuz olduğunu düşünen Singer'ın Aydınlanma dönemi ve sonrası hakkındaki düşünceleri ele almaya çalışalım.

3.3.1.3. Aydınlanma ve Sonrası

Singer, Descartes'ın önünü açtığı canlı hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin hayvanlar ve insanlar arasındaki fizyolojik benzerlikleri ortaya çıkarması açısından olumlu sonuçları olduğunu belirtir.⁴⁸⁷ Düşünürümüze göre hayvanların insanlara benzediğinin fark edilmesi üzerine hayvanların da insanlar gibi acı çekme kapasitesine sahip oldukları görülmüştür ve insanların hayvanlara karşı yaklaşımında bazı gelişmeler görülmeye başlamıştır. 18. yüzyılda insanlar doğayı yeniden keşfetmeye başlasa da insanın biricik olma özelliği hala çok baskındır. Yine de bu dönemde hayvanlara kötü muamele etmenin yanlış olduğu ile ilgili bazı fikirler filizlenmeye başlar ve din adamlarına karşı gelişen tepkiyle birlikte hayvanların statüleri tekrar gözden geçirilmesi söz konusu olur. Singer özellikle Voltaire'ın

⁴⁸⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 272.

⁴⁸⁵ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s.102.

⁴⁸⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 275.

⁴⁸⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 276.

Hristiyanlık ve Hindu geleneklerinin hayvanlara yaklaşımlarını kıyaslamasının bu konuda bir dönüm noktası sayılabileceğini belirtir.⁴⁸⁸ Diğer bir aydınlanma dönemi düşünürü olan Kant ise hayvanları hâlâ sadece birer araç olarak görür. Kant’la aynı dönemde yaşayan Bentham ise hayvanlar ile ilgili olumlu yaklaşımları ele alan hemen her eserde karşılaşılabilecek olan şu meşhur ifadeleri sarf etmiştir:

Sormamız gereken soru, ‘Akıl yürütebiliyorlar mı?’ ya da ‘Konuşabiliyorlar mı?’ değil, ‘Acı çekebiliyorlar mı?’ olmalıdır.⁴⁸⁹

Singer, hayvanlara kötü muamele ile ilgili 18. yüzyılda entelektüel düzeyde görülen iyileşmelerin 19. yüzyılda resmi olarak yasalara da yansıdığından bahseder. Bu konuda ilk yasal mücadelelerin İngiltere’de verildiğini belirten Singer bu yasalardan örnekler verir.⁴⁹⁰ Hayvanlara kötü muameleyi önlemeye yönelik ilk yasa tasarısı boğa kızdırma sporunu yasaklamak amacıyla 1800 yılında hazırlanmış, ancak tasarı geri çevrilmiştir. 1821 yılında Richard Martin tarafından atlara kötü muameleyi önlemeye yönelik bir tasarı hazırlanmış, ancak parlamento üyeleri tarafından alaya alınarak reddedilmiştir.⁴⁹¹ Yine de pes etmeyen Richard Martin 1822 yılında hayvanlara yönelik kötü muameleyi suç haline getiren ilk yasayı çıkartmayı başarmış, fakat bu yasa özel mülkü koruyan, hayvanların kendisi için değil, sahipleri için çıkarılmış bir yasa gibi çıkartılmak zorunda kalmıştır. Bu yasaya göre “başka kişi ve kişilerin malı olan” belli evcil hayvanlara “sebepsiz yere” kötü davranmak suç haline gelmiş oldu. Bu yasanın uygulanabilmesi ve mağdurların tespit edilebilmesi için sonradan Britanya Hayvanlara Eziyeti Önleme Derneği (The Royal

⁴⁸⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 277.

⁴⁸⁹ J.H. Burns – H. L. A. Hart, *The Collected Works of Jeremy Bentham An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Oxford University Press, New York, 2005, (chapter 14), s. 282-283. Hayvanların ahlaki değeri ile ilgili olumlu fikir beyan eden çoğu yazar için ortak bir atıf kaynağı haline gelmiş olan Jeremy Bentham’a ait ifadeler Peter Singer’in eserlerinde ve hayvan özgürleşmesi, hayvan hakları ve hayvan refahı ile ilgili yazılmış olan pek çok eserde defalarca alıntılanmıştır. Birkaç örnek metin için bakınız Singer, *Practical Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s.57., Peter Singer, *Animal Liberation*, Harper Collins Publishers First Ecco, New York, 2002 s. 203., Singer, “All Animals Are Equal”, *Ethics in Practice*, Blackwell Publishing, 2007, s.174., Marian Stamp Dawkins, *Hayvanlar Ne İster? Hayvan Bilinci Hayvan Refahı ve İnsanın Esenliği*, Alfa Bilim, İstanbul, 2013, s.99. Jeremy Bentham’a ait olan ve hayvan hakları ile ilgili referans kabul edilerek defalarca alıntılanan ifadelerin aslında Bentham’ın eserinin sadece dipnotunda bulunan bir bölüm olması ilginçtir. Ayrıca bu bölüm Bentham’ın eserinin Türkçe çevirisinde bulunmamaktadır.

⁴⁹⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 278.

⁴⁹¹ “Martin Richard (1754-1834)”, *The History of Parliament, British Political, Social & Local History, (1754- 1834)*, <https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1820-1832/member/martin-richard-1754-1834>, (e.t. 10.04.2021)

Society for the Prevention of Cruelty to Animals) adını alan ilk hayvanları koruma derneği kurulmuştur.⁴⁹²

Singer, hayvanların insanlarla benzer özelliklere sahip olduğu fikrinin Darwin sayesinde kanıtlanmış olduğuna da değinir.⁴⁹³ Darwin'in önce *The Origin of Species* (*Türlerin Kökeni*) kitabını yayımlayarak genel evrim kuramını tanıttığını ve daha sonra *The Descent of Man* (*İnsanın Türeyişi*) kitabıyla insanlar ve hayvanlar arasındaki farkın varsayıldığı kadar büyük olmadığını bilimsel verilerle kanıtladığını belirtir. Darwin'in görüşünün türcü gelenek tarafından dirençle karşılandığını ifade eden Singer'a göre, insanın özel bir varlık olduğu fikri kolay vazgeçilebilecek bir fikir değildir ve Darwin'in kuramı kabul görünceye kadar da modern bir doğa anlayışına ulaşılammıştır.⁴⁹⁴ İfadelerinden anlaşıldığı üzere Singer, hayvanlara karşı türcü yaklaşımların modern bir doğa anlayışı ortaya çıkıncaya kadar devam ettiğini, ancak modern bir doğa anlayışı ortaya çıktıktan sonra hayvanların konumunun sorgulanmaya başladığını düşünmektedir.

Hayvanlara kötü muamele konusunda yaşanan bütün olumlu gelişmelere rağmen hâlâ hayvanların yeteri kadar önemsenmediğine dikkat çeken Singer'a göre, hayvanlarla ilgili olumlu görüş bildiren filozoflar ve yazarlar bile belli bir noktadan sonra hayvanlarla ilgili fikirlerini geliştirmekten uzak durmuşlardır. Bu filozof ve yazarların bu konuda ileri sürdükleri başlıca mazeretleri Divine Excuse (İlahi Mazeret), Doğa ve insanın aklının alamayacağı derin bir mesele şeklinde gruplandıran Singer, Bentham ve Darwin'in bile et yemekten vazgeçemediklerini belirtir. Ona göre insanların hayvanlara karşı takındıkları tavırlarda birtakım gelişmeler yaşansa da insanların çıkarları söz konusu olduğu her durumda hayvanlar gözden çıkarılır. Singer, hayvanlara karşı benimsenen bu türcü yaklaşımların temellerinin geleneksel düşünce geleneğinden beslendiğini ve bu geleneksel düşünce biçiminden uzaklaşmadığı sürece hayvanlara uygulanan sömürünün engellenemeyeceğini belirtir.⁴⁹⁵ Singer türcü olduğu gerekçesiyle çağdaş felsefeyi de eleştirir. Felsefenin çağın temel varsayımlarını sorgulaması gerektiğini düşünen

⁴⁹² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 279-280; Singer, *Animal Liberation*, p. 205.

⁴⁹³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 280; Singer, *Animal Liberation*, p. 205.

⁴⁹⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 282.

⁴⁹⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 288.

Singer bu özelliğin felsefenin temel görevi olduğunu ve yine bu özelliğin felsefeyi değerli kıldığını belirtir. Ne yazık ki felsefenin her zaman bu tarihi rolüne uygun davranmadığını, filozofların da insan olduklarını ve ait oldukları toplumun bütün önyargılarına bağlı olduklarını, bazen yaygın ideolojiyi kırabilseler bile filozofların çoğunlukla onun en ileri savunucularından biri haline geldiklerini ifade eder. Bu yüzden günümüzde üniversitelerde uygulanan felsefenin insan türünün diğer türlerle ilişkisi hakkında hiç kimsenin önyargılarına meydan okumadığını, meseleyi açıklığa kavuşturabilmek için problemi ele alan filozofların yazılarının ise çoğu diğer insanla aynı sorgulanmamış varsayımları yaptığını ve böylece filozofların okuyucularının türcü alışkanlıklarını onaylayarak onları rahatlatma eğilimde olduklarını söyler. Ahlak ve siyaset felsefesinde eşitlik probleminin sürekli olarak insan eşitliği açısından ele alındığını ve bu nedenle diğer hayvanların eşitliği probleminin müstakil bir problem olarak filozofların veya öğrencilerin karşısına çıkmadığını söyleyen Singer'a göre, bu durum felsefenin genel kabul görmüş inançlara meydan okuma konusundaki başarısızlığının bir göstergesidir.⁴⁹⁶ Görüldüğü üzere düşünürümüz felsefenin sorgulama ilkesinin ön plana çıkarılması gerektiğini vurgulamakta ve türcü yaklaşımların ancak bu sayede ortadan kaldırılabileceğini belirtmektedir. Bir sonraki bölümde Singer'ın, türcü insanların kendilerini savunmak için kullandıklarını belirttiği mazeretleri ele alacağız.

3.3.2. Türcülerin Kendilerini Savunmak İçin Kullandıkları Mazeretler

Bu bölümde Singer'ın türcülerin kendilerini savunmak için kullandıklarını belirttiği dört mazereti inceleyeceğiz. Bu mazeretler bilgisizlik (ignorance), “önce insan gelir” anlayışı (the assumption that human beings come first), insanların hayvanlara ilişkin düşünceleri ve hatalı akıl yürütmeleri ve hayvanların beslenmek için başka hayvanları öldürmeleridir.

3.3.2.1. Bilgisizlik (Ignorance)

Türcülüğün temel nedeninin bilgisizlik olduğunu belirten Singer'a göre türcülüğünü bilgisizliğe dayanarak savunmaya kalkan bir kişi biraz araştırma yaparak

⁴⁹⁶ Singer, “All Animals Are Equal”, s.176-177.

bilgisizliğinden kurtulabilir.⁴⁹⁷ Türcülerin bilgisizliklerine sığınmalarının nedeninin gerçeği öğrenmek istememeleri olduğunu ifade eden Singer'a göre hayvanların hangi şartlar altında yetiştirildiğini bilmemek ve yoğun hayvancılık konusunda bilgi sahibi olmaya çalışmamak et yemeyi kolaylaştıran bir davranıştır. Çünkü düşünürümüze göre çoğu insan yoğun hayvancılık sisteminde hayvanların neler yaşadığını bilse veya görse zaten et yemekten vazgeçerdi. Bilgisizliğin insanlar için mutlak bir durum olmadığına, bir insanın kararlılıkla istemesi halinde bilgiye ulaşabileceğine inanan Singer, insanların hayvan sömürüsü konusunda bilgisiz kalmalarının sebebini vicdanlarına ağır gelecek şeyleri bilmek istememelerine bağlar. Filozofa göre insanların gözleri hayvanların çektiği eziyeti görmeyince, ağızları büyük bir iştahla hayvan parçalarını çiğnemeye devam edebilir. Ayrıca bu eziyetlere maruz kalan varlıkların insanların kendi türdeşleri olmadığını bilmek bile bu konuda bilgi sahibi olmak istememeleri için yeterli bir sebeptir.

Singer, hayvanların yaşadığı eziyete duyarlı olan bazı insanların ise hayvanlara uygulanan zulmün durdurulması konusunda hayvanları koruma derneklerine güvenip onların gerekli önlemleri aldığı ve gerekli denetimleri yaptırdıkları varsayımıyla hayvanların iyi durumda olduklarını düşünme eğiliminde olduklarını belirtir.⁴⁹⁸ Ancak Singer'a göre hayvanları koruma dernekleri aslında düşünüldüğü kadar etkin çalışmamaktadır. Singer'a göre hayvanları koruma derneklerinin işlevlerini yerine getirememesinin üç temel nedeni vardır:

Bunlardan birincisine göre, evcil hayvanları, sokak hayvanlarını ve çiftlik hayvanlarını her türlü zulümden kurtarmayı amaçlayarak kurulan dernekler zamanla yerleşik düzenin bir parçası haline gelerek kuruluşlarında sahip oldukları şevki ve kararlılığı kaybetmişlerdir. Bu derneklerin hayvanların hayat standartlarında yapılabilecek küçük reformlara yoğunlaşarak temel ilkelerinden ödün verdiklerini belirten Singer'a göre bu şekilde küçük reformlar yapılması hayvanların mevcut durumlarını iyileştirmek yerine kötüleştirmiştir. Çünkü yapılan bu reformların kamuoyu tarafından duyulması sonucu kamuoyunda hayvanların bütün sorunlarının halledildiği yanılgısı ortaya çıkmıştır.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 294.

⁴⁹⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 295.

⁴⁹⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 295.

İkinci sebep ise hayır kurumu niteliğinde olan hayvanları koruma derneklerinin vergi indirimlerinden yararlanması ve siyasi faaliyetlerde bulunmalarının yasaklanmasıdır. Bu yüzden hayvanları koruma derneklerinin çoğu statülerini kaybetmekten endişe ederek büyük boykotlar veya kampanyalar düzenlemekten çekinir. Bunun yerine daha risksiz olan sokak köpeklerini toplamak gibi etkinliklere yoğunlaşırlar.⁵⁰⁰

Sonuncusu ise hayvanları koruma derneklerinin üyelerinin genellikle şehirli insanlar olması nedeniyle çiftlik hayvanları yerine kedi ve köpek gibi sevimli hayvanların veya soyu tükenme tehlikesi altında olan yabani hayvanların korunması ile ilgilenmesi, çiftlik hayvanlarının korunmaya ihtiyaç duymadığı gibi bir algı oluşturmalarıdır.⁵⁰¹

Singer, hayvanları koruma derneklerinin bu tutumlarına rağmen son zamanlarda ortaya çıkan Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi) ve hayvan hakları kuruluşları sayesinde kamuoyunun yoğun hayvancılık sisteminde, laboratuvarlarda, sirklerde, hayvanat bahçelerinde ve avcılıkta gerçekleştirilen hayvan sömürsünden haberdar olduğunu ve insanların bu sömürüye karşı boykot eylemleri gerçekleştirmeye başladıklarını belirtir.⁵⁰²

3.3.2.2. “Önce İnsan Gelir” Anlayışı (The Assumption that Human Beings Come First)

‘Önce insan gelir’ fikrinin başlı başına bir türcülük örneği olduğuna inanan Singer’a göre acı acıdır ve gereksiz acıların (unnecessary pain and suffering) önlenmesi gerekir. Acıyı çeken insan türünün bir üyesi olmasa bile acının önemi azalmaz. Geçmişte siyahların yaşadığı acıların önemsiz olduğunu düşünmek ne kadar yanlışsa insan türü dışındaki varlıkların acılarına kayıtsız kalmak da o kadar yanlıştır. Dünyada hayvanların çektiği acılara gelinceye kadar pek çok halledilmesi gereken sorun bulunduğunu iddia edenlere Singer’ın cevabı şu şekildedir:

Aklı başında insanların büyük bir kısmı savaşların, ırklar arası eşitsizliğin, yoksulluğun ve işsizliğin önlenmesini ister; sorun, uzun yıllardır bu sorunları önlemeye çalışmamız ve artık bir noktadan sonra bunu nasıl yapacağımızı tam

⁵⁰⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 296.

⁵⁰¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 296.

⁵⁰² Peter Singer, “The Animal Liberation Movement”, (e.t. 07.02.2021).

olarak bilmediğimizi kabul etmek zorunda kalmamızdır. Oysa, gerçekten istenirse, hayvanların insanlar yüzünden çektiği acıları azaltmak görece daha kolay olacaktır.⁵⁰³

Önce insanlar için bir şeyler yapılması gerektiğini iddia edenlerin insanlar için gerçekten neler yaptığının sorgulanması gerektiğine inanan Singer'a göre hayvanlara uygulanan zulmü durdurmak için sınaî çiftliklerin ürettiği ürünleri boykot etmek veya vejetaryen olmak gibi çok çaba ve enerji gerektirmeyen adımlar atılabilir. Singer, ayrıca hayvanları koruma konusunda hassas olan insanların genel olarak insanları koruma konusunda da hassas olduklarını iddia eder.⁵⁰⁴ Siyahlara uygulanan zulme, kadınlara uygulanan ayrımcılığa ve ırkçılığa karşı çıkan kişilerin hayvanları koruma dernekleri kurucuları arasında yer aldıklarını ifade eder. Hatta çocuklara eziyeti önleme ile ilgili ilk adımı atan kişinin Amerika'daki hayvanları koruma derneklerinin öncüsü olan Henry Bergh⁵⁰⁵ olduğunun altını çizerek⁵⁰⁶

3.3.2.3. İnsanların Hayvanlara İlişkin Düşünceleri ve Hatalı Akıl Yürütmeleri

Singer, insanların kendilerini diğer hayvanlardan üstün görmeyi sevdiklerini ve olumlu bir özellik için *insancıl*, *insani* (*humane*) gibi ifadeleri, olumsuz bir özellik için de *hayvanca*, *hayvani* (*beastly*, *brutal*) gibi ifadeleri kullandıklarını belirtir.⁵⁰⁷ Düşünür'e göre, hayvan doğasını vahşi olarak tanımlayan bir insan, hayvanların doğada diğer hayvanları öldürmediği takdirde kendisinin öleceğini göz ardı eder ve kendisi, doğadaki vahşi hayvanlar gibi hayatta kalmak için değil spor, merak, güzelleşmek veya damak zevkini tatmin etmek için hayvanları öldürür. Hatta bazen bunlardan daha fazlasına sahip olabilmek için kendi türünün bireylerini bile öldürür. Bununla da yetinmeyip öldüreceği hayvana veya insana eziyet eder. Singer,

⁵⁰³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 298.

⁵⁰⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 299.

⁵⁰⁵ Henry Bergh (1811- 1888) Amerikalı işadamdır. Amerikan Hayvanlara Zulmü Önleme Derneği'nin (the American Society for the Prevention of Cruelty to Animals (ASPCA)) kurucusudur ve Amerikan Çocuklara Zulmü Önleme Derneği'nin (American Society for the Prevention of Cruelty to Children) kurulmasında etkili olmuştur. Hem hayvanların hem de çocukların kendilerine ait hakları olmayan birer mülk olduğu yönündeki hakim görüşe karşı çıkan ilk kişidir. "Hayvanlara merhamet, insanlığa merhamet demektir" (Mercy to animals means mercy to mankind.) anlayışına sahiptir. "Henry Bergh", *Dictionary of Unitarian & Universalist Biography*, <https://uudb.org/articles/henrybergh.html> (e.t. 10.04.2021)

⁵⁰⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 299.

⁵⁰⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 300; Singer, *Animal Liberation*, p. 222.

hayvanları sadece vahşi doğaları açısından ele alan insanların, hayvanların da bir toplumsal yaşamları, eşleri ve yavruları olduğunu düşünmediklerini ifade eder.⁵⁰⁸ İnsan dışındaki hayvanların ölümlerini ve acılarını ciddiye almayanların, “İyi ama onlar insan değil.” sözüne Singer’ın cevabı şöyledir; evet insan değiller ama yemi ete dönüştürme makinesi veya araştırma araçları da değiller. Ayrıca hayvanların öldürmenin ahlaksal açıdan doğruluğunu ve yanlışlığını sorgulayabilecek kapasitede olmadıklarını ancak insanların bu konuda ahlaksal bir tercih yapma kapasitesine sahip olduğunu da ekler.⁵⁰⁹

3.3.2.4. Hayvanların Beslenmek İçin Başka Hayvanları Öldürmeleri

Vahşi yaşamda bazı hayvanlar diğer hayvanları avlayarak hayatta kalır. Hayvan Özgürleşmesi açısından bir sorun yaratan etobur hayvanların varlığı hakkında bazı insanlar bu hayvanların türlerinin yok edilebileceğini ve böylece dünya üzerinde hayvanların yaşadığı toplam acının azalacağını iddia ederler. Singer ise bu iddiaya kesinlikle karşı çıkar ve insanların sadece kendilerinden kaynaklanan zulmü ve öldürmeyi bırakmaları durumunda dünyanın dengesini bulacağını, insanların bunun dışında ekolojik sisteme yaptıkları veya yapacakları her türlü büyük müdahalenin olumsuz sonuçlar doğuracağını ifade eder.⁵¹⁰ Donaldson ve Kymlicka ise geleneksel hayvan hakları kuramı içinde değerlendirdikleri Singer’ın yaban hayvanlarına müdahale edilmemesi gerektiği düşüncesinin hayvanları olumsuz şartlarda bile yalnız bırakmaya neden olabileceği için eleştirildiğini belirtirler.⁵¹¹ Singer yaşadığı ülke olan Avustralya’da büyük bir sorun haline gelen tarım alanlarına zarar veren tavşan ve fare gibi canlıların çeşitli zehirlerle öldürülmelerine ve yaban hayatı koruma alanlarında yaşayan ve çok fazla üreyerek doğal dengeyi bozmalarından endişe edilen türlerin avlanmasına izin verilmesine karşı çıkar. Bu sorunların çözüm yolunun bu hayvanların nüfuslarının kontrol altında tutulabilmesi için çeşitli kısırlaştırma yöntemlerinin uygulanması olduğunu ifade eder.⁵¹²

⁵⁰⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 301.

⁵⁰⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 302-303.

⁵¹⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 305.

⁵¹¹ Donaldson-Kymlicka, *Zoopolis Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı*, s.176.

⁵¹² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 316.

Sınaî çiftliklerin hayvanlar için doğal ortamlarından veya yaban hayatından daha rahat bir ortam sunduğunu iddia eden insanlar olmasına rağmen Singer sınaî çiftlikler ile hayvanların doğal ortamları arasında bir seçim yapılması gerekirse hayvanların özgürlüklerini elde edebilecekleri doğal ortamlarının seçilmesi gerektiğine inanır. Ayrıca Singer, sınaî çiftliklerde yetiştirilen hayvanların kâr elde etmek için yetiştirilen türler olduğu için asla doğal ortamlarına dönme şansları olmadığını ve öldürülmeye mahkûm olduklarını belirtir.⁵¹³ Bu konuda bilinçli insanlara düşen görev sınaî hayvancılık ürünlerini satın almayarak sınaî hayvancılığın elde ettiği kâr oranının düşmesini sağlamak, böylece sınaî hayvancılığın cazibesini yitirmesine katkıda bulunmaktır. Sınaî hayvancılık kârlı bir sektör olmaktan çıkarsa daha az hayvan sınaî hayvancılıkta acıya maruz kalacak ve zamanla öldürülen hayvanların yerine yenileri getirilmeyecektir.

3.4. Hayvanlar Üzerinde Yapılan Deneyler (Vivisection)

Genellikle fizyolojik veya patolojik araştırma için canlı bir hayvanın kesilmesi veya üzerinde işlem yapılmasına dirikesim (vivisection) denir ve genel olarak denek için sıkıntı yarattığı düşünülen hayvan deneyleri için kullanılır.⁵¹⁴ Singer'ın hayvanların deneylerde kullanılmasına karşı çıkmasının nedeni deneylerde birçok hayvanın acı çekeceğinin veya öleceğinin kesin olmasına rağmen bunca acının veya ölümün herhangi bir insanın hayatını kurtaracağının veya insanlara herhangi bir fayda sağlayacağının hiçbir garantisinin olmamasıdır.⁵¹⁵

Hayvanların deneylerde kullanılması bilimsel araştırmaların çokça yapıldığı gelişmiş ülkelerde daha yaygındır. Singer, *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabının Türkçe baskısı için yazmış olduğu önsözünde bu konuyu şu ifadelerle dile getirmektedir:

Genel olarak daha az bilimsel araştırma yapıldığı için, hayvanlar üzerinde de daha az deney yapılıyor, ama bunlar da değişmeye başladı. Türkiye zenginleştikçe – Avrupa Birliği'ne kabul edilirse muhtemelen bu süreç daha da

⁵¹³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 306.

⁵¹⁴ “vivisection”, *Merriam-Webster*, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/vivisection>, (e.t. 10.04.2021)

⁵¹⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 69.

hızlanacak - bilimsel araştırmalara ayrılan kaynaklar artacaktır ve bu hayvan deneylerinin de artması anlamına gelecektir.⁵¹⁶

Singer'ın Türkiye hakkında bulunmuş olduğu öngörü son zamanlarda gerçekleşmeye başlamıştır. Bu durum hayvanları koruma derneklerinin ve hayvanseverlerin hayvanları koruma yasasında yapılmasını istedikleri değişikliklere ekledikleri hayvanların deneylerde kullanılması ile ilgili maddelerden ve Türk hukuk sisteminin hayvanlar ile ilgili bölümlerinde deney hayvanları ile ilgili yapılan düzenlemelerden anlaşılmaktadır.⁵¹⁷

Gelişmiş ülkelerin hükümet politikası olarak bilimsel araştırmalara daha fazla fon ayırması sonucu hayvanların deneylerde kullanılması şeklinde ortaya çıkan türcü uygulamaya bu tür ülkelerde daha sık rastlanır.⁵¹⁸ Singer, *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabının *Tools for Research...your taxes at work (Araştırma Araçları... vergileriniz nerelerde kullanılıyor?)* başlığını taşıyan ikinci bölümünde Amerika Birleşik Devletleri'nde hayvanlar üzerinde yürütülen deneyler ile ilgili uygulamaları eleştirmektedir. Singer, birçok Amerikalının Amerika Birleşik Devletleri'nde Silahlı Kuvvetlerin yürütmüş olduğu deneylerden 1987 yılında gösterime giren popüler bir film olan Project X ile haberdar olduğunu belirtir ve Amerika Birleşik Devletleri ordusunun farklı birimlerinde yürütülmüş olan deneylerden ve sonuçlarından bahseder.⁵¹⁹ Singer, bu bölümün başında anlatmış olduğu olayların Amerika Birleşik Devletleri Silahlı Kuvvetleri'nin gerçekleştirdiği deneylerin içeriğinden haberdar olan Amerikalı vergi mükelleflerinin kendilerine "Silahlı Kuvvetler'in ödediğim vergiyi bu şekilde kullanmasını istiyor muyum?" diye sormuş olmasına neden olmasını umduğunu belirtir.⁵²⁰ Singer, Silahlı Kuvvetler'in yapmış olduğu deneylerden örnekler verdikten sonra bilimsel deneyleri ele alır. Silahlı Kuvvetler'in yapmış olduğu bazı deneylerin sonuçlarının hiçbir zaman

⁵¹⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 12-13.

⁵¹⁷ Deney hayvanları ile ilgili düzenlemeler Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Deney hayvanları ile ilgili yönetmelik için bakınız Resmi Gazete, 15 Şubat 2014, Sayı: 28914, Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul Ve Esaslarına Dair Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140215-6.htm> (e.t. 10.04.2021); Hayvan deneylerinin takibi ise Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde bulunan Hayvan Deneyleri Merkezi Etik Kurulu (HADMEK) ve hayvan deneyleri yerel etik kurulları tarafından yapılmaktadır.

⁵¹⁸ Regan, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, s.237.

⁵¹⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 64; Singer, *Animal Liberation*, p. 25.

⁵²⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 72.

kullanılmadığından bahsettikten sonra pek çok insanın bilimsel deneylerin daha faydalı amaçlar uğruna yapıldığı kanısını taşıdığını söyler.

Hayvan deneylerinin yapılması gerektiğini savunanlar genellikle insan sağlığında iyileşmeyi sağlayabilecek gelişmelerin olabilmesi için bu testlerin elzem olduğunu savunurlar.⁵²¹ Ciddi hastalıkların tedavi edilebilmesi için kullanılacak olan ilaçların geliştirilmesi elbette önemlidir. Ancak bu ilaçların gerçekten işe yarayıp yaramayacağı kesin değildir. Singer, hayvanlara çok miktarda acı veren deneyler sonucunda belki de hiç işe yaramadığı anlaşılabilecek olan bir ilaç için onca çabanın ve acının gerekli olup olmadığını sorgular. Singer'ın belirttiğine göre Britanya Sağlık ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (the British Department of Health and Social Security) 1971-1981 yılları arasında Britanya'da piyasaya sürülen ilaçları inceledikten sonra ulaştığı sonuca göre piyasaya yeni sürülen ilaçlar genellikle zengin Batı ülkelerinde görülen kronik rahatsızlıklarla ilgili ilaçlardır. Dolayısıyla, piyasaya yeni sürülen ilaçlar yeni tedavi ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade kâr amacı güdülerek piyasaya sürülen ilaçlardır.⁵²² Düşününün bildirdiğine göre bu araştırmanın sonucuna göre aslında hayvan deneyleri tıbbi bir ürün için yapıldığında bile insan sağlığında büyük bir iyileşme yaratması olasılığı çok düşüktür, çünkü üretilen ilaçlar genellikle önceden de bulunabilen bir ilacın muadili olabilecek bir içeriğe sahiptir.

David B. Resnik ise hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin faydalarının abartıldığı görüşüne hayvanlar üzerinde yapılan araştırmaların biyoloji ve tıbbın ilerlemesine katkıda bulunduğu pek çok örnek sunulabildiği gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Resnik'e göre hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin yararlılığının abartıldığı ispatlansa bile önemli olan nokta, hayvanların kullanıldığı araştırmaların insanlara yarar sağladığı ve sağlamaya da devam edeceğidir.⁵²³

Singer, hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin türçülüğün önemli bir örneği olduğunu vurgular ve pek çok deneyin hayvanlara ciddi biçimde acı çektirmesine rağmen ne insanlara ne de hayvanlara ciddi bir yarar sağlamadığına dikkat çeker.⁵²⁴ Üstelik düşünürümüz bu tür deneylerin birkaç bağımsız olay olmadığını, büyük bir

⁵²¹ Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s. 100.

⁵²² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 96.

⁵²³ Resnik, *Bilim Etiği Giriş*, s.200.

⁵²⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 77.

endüstriye dönüştüğünü belirtir. Hayvan deneylerinde kullanılabilecek olan çeşitli hayvanların ticari birer ürün olarak satışı ile ilgili bilimsel dergilerde yayımlanan reklamları otomobil reklamlarına benzetir.⁵²⁵ Singer hayvan deneylerinin özel bir teçhizat piyasası da yarattığını ifade eder. Bu teçhizata örnek olarak kemirgen sabitleme konileri, dönerli hayvan bağlama sistemleri, radyasyona dayanıklı eldivenler, vücuda sokulabilen FM ölçüm cihazları, alkol çalışmaları için sıçan ve farelere uygun sıvı gıdalar, hem küçük hem de büyük hayvanlar için kafa kesiciler, küçük hayvan kalıntıları kısa sürede homojen bir süspansiyona çeviren bir kemirgen eritici gibi aletleri verir. Singer, hayvan deneylerinin tıbbi araştırmaların yanı sıra üniversitelerin ormancılık ve psikoloji gibi bölümlerinde de çok miktarda kullanıldığını belirtir ve bunlara ek olarak kozmetik ürünler, şampuanlar, gıda boyaları ve daha pek çok önemsiz maddenin test edilmesinde hayvan deneylerinden faydalandığını ekler.⁵²⁶ Regan da zehirli oldukları bilinen kimyasalların ev tipi ürünlerde kullanılmasına izin verilmesi sonucu bu maddelerin ne kadarının insan sağlığına zarar vereceğini belirlemek amacıyla hayvanlar üzerinde toksisite (bir maddenin canlı bir organizmaya zarar verme derecesi) testleri yapılmasını eleştirir.⁵²⁷

Hayvan deneylerinde kullanılan hayvanların yeterince önemsenmemesinin nedeni deneylerde sevimli kedi ve köpeklerden ziyade kobay, hamster, fare ve sıçan kullanılması olabilir. İnsanlar, belki doğal olarak, şirin görünen canlılara karşı daha duyarlı davranmaktadırlar. Singer, insanların ilgisinin sadece köpek, kedi, tavşan gibi ev hayvanı olabilecek ve insanlarla yakın ilişki kurabilen hayvanlarla sınırlanmasını eleştirir ve deneylerde sıçanların kullanılmasının köpeklerin kullanılması kadar kötü olduğunu belirtir.⁵²⁸ İnsanların, hayvanların deneylerde kullanılmasına göz yummasını türçülük olarak değerlendiren Singer, bu deneylere izin verilmesinin hayvanların acısını ciddiye almamaktan kaynaklandığını ifade eder. Düşünre göre hayvan deneylerini yapanların ve savunanların hayvan deneylerinin insanların yararına hizmet ettiğini iddia edebilmeleri için insanlar ile diğer hayvanlar arasındaki benzerlikleri vurgulamaları gerekir. Bu yüzden hayvanların deneylerde acı çekmediğini iddia edemezler. Aksi takdirde yapılan deneylerin hiçbir amaca hizmet

⁵²⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 79.

⁵²⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 81.

⁵²⁷ Regan, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, s. 248-249.

⁵²⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 70.

etmediği sonucu ortaya çıkar. Singer, hayvan deneylerinin öncelikli bir amaca hizmet etmesi durumunda kabul edilebilir olduğunu savunmakla birlikte gereksiz olan deneylerin durdurulmasını ve araştırma alanlarında mümkünse hayvan deneylerinin alternatifi olabilecek yöntemlere geçilmesini önermektedir.

Singer, hayvanların deneyler esnasında çektikleri acıların yanı sıra deneyi uygulayan kişilerin ihmalinden kaynaklanan – kapatılması gereken şok vericilerin açık unutulması, gerektiği gibi anestezi yapılmaması sonucu hayvanların ameliyatın ortasında kendine gelmesi, hafta sonları yalnız bırakılan hayvanların hastalanıp ölmesi, ve benzeri – acılara maruz kaldıklarını belirtir.⁵²⁹ Singer, hayvan deneylerinde yapılan uygulamaların vahametini gözler önüne serebilmek için bilimsel dergilerde yayımlanmış olan deneylerden örneklerle yer verir. Bu deneyleri yapan kişilerin isimlerini de dergilerde kullanıldığı gibi kitabında belirttiğini ancak bu kişilerin isimlerinin zikredilmesinin nedeninin onları kötü kalpli ve acımasız bireyler olarak teşhir etmek amacıyla yapılmadığının altını çizer. Singer'ın göstermek ve vurgulamak istediği şey bu araştırmacıların sadistliği değil, hayvanlara hiç düşünmeksizin bu deneyleri yapabilmelerini mümkün kılan kurumsallaşmış türçülük zihniyetidir (institutionalized mentality of speciesism).⁵³⁰

Singer, bazı bilim dallarında yapılan deneylerden elde edilen sonuçların – hayvanların çektiği acıya rağmen – önemsiz ve anlamsız olmasını hatta bazen yeterince bariz sonuçlar olmadığı için sürekli tekrar edilmesi gereken uygulamalar olmasını eleştirir.⁵³¹ Kendisinin örnek olarak seçtiği bazı deneylerin sonuçlarının deney yapan araştırmacılar tarafından zaten bilindiğini ya da biraz düşünerek daha zararsız bir şekilde bulunabilecek olgular olduğunu ancak bu olguların bilimsel jargonla ifade edilmesi için çok büyük çabalar sarf edildiğini ve hayvanlara gereksiz acı çektirildiğini belirtir.⁵³² Hatta bazen önce bir kuramı kanıtlamak, sonra bu kuramı çürütmek, daha sonra da ilk kuramın değiştirilmiş versiyonlarını desteklemek amacıyla pek çok deney yapıldığının altını çizer.⁵³³ Ayrıca bazen uzun yıllar boyunca

⁵²⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 83.

⁵³⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 83.

⁵³¹ Benzer bir şekilde hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin anlamsızlığı ile ilgili örnekler için bakınız Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s. 111-116.

⁵³² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 92.

⁵³³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 89.

süren deneyler sonunda geçerli sonuçlara ulaşamamış olabileceğinin anlaşıldığını ancak bu sonuçların *geçerli (valid)* sonuçlara ulaşabilmek için daha da fazla hayvan üzerinde deney yapmanın gerekçesi olarak gösterildiğini ifade eder. Ancak Singer’a göre elde edilen *geçerli sonuçlar (valid results)* sadece üzerinde deney yapılmış olan hayvanların davranışları için geçerli olabilir.⁵³⁴ Ayrıca hayvan bünyesi üzerinde yapılan araştırmaların sonuçlarının insan bünyesi üzerinde uygulanması sorunlara yol açabilmektedir.⁵³⁵

Düşünürümüze göre, hayvan deneylerini yürüten araştırmacılar için hayvanlar sadece birtakım araçlardır ve zamanla hayvanlara karşı duygusuzlaşırlar. Aslında bu durum ona göre oldukça ironiktir, çünkü araştırmacıların bilimsel davranabilmesi için duygusal davranmaması ve “insanbiçimci” denilen duygusal ifadeler kullanmaması gerekir ve bu durum araştırmacının hayvanlara karşı hislerini etkiler. Hayvanları insanlardan daha aşağı varlıklar olarak görmesine olanak tanır. Ancak hayvanların insanlardan aşağı olduğu fikri de yürütülen deneylerin geçerliliğine olan inançlarını kaybetmelerine neden olabilir. Çünkü hayvanlar ve insanlar arasındaki benzerlikleri kabul etmezlerse yaptıkları deneylerin gereksiz olduğu sonucuna ulaşabilirler. Singer bu durumu şöyle ifade eder:

Araştırmacıların temel ikilemi psikoloji alanında özellikle ciddi bir hal alıyor: Ya hayvanlar bize benzemiyordur, bu durumda onlar üzerinde deney yapmak için bir neden yoktur; ya da hayvanlar bize benziyordur, bu durumda insanlar üzerinde yapılırsa bizi dehşete düşürecek bir deneyi hayvanlar üzerinde yapmak yanlıştır.⁵³⁶

Singer, hayvan deneylerinin özellikle psikoloji biliminde sıkça kullanıldığını ifade eder. Psikoloji biliminde anne yoksunluğu, anormal davranış, hayvanlarda şizofreni modelleri, hayvan hareketleri, vücut bakımı, bilme yetisi, iletişim, avcı – avlanan ilişkileri, güdülenme ve duygu, duyum ve algı, uyku, gıda ve su yoksunluğu gibi alanlarda deneyler yürütüldüğünü belirtir.⁵³⁷

⁵³⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 87.

⁵³⁵ Regan, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, s. 259.

⁵³⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 95.

⁵³⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 93.

Singer, Harlow'un⁵³⁸ maymunlar üzerinde yapmış olduğu anne yoksunluğu deneylerinin amacını mercek altına alır. Maymunları günlerce tecrit altında tutmanın, sonrasında gerçek bir annenin yerini tutabileceği düşünülen bez anneler ile karşılaşan yavru maymunun tepkilerini ölçmenin ya da önce tecrit altında tutulmuş yavru maymunların büyüdükları zaman zorla gebe kalmalarını sağlayıp daha sonra birer canavar anneye dönüştürmenin nasıl faydalı bir bilgi sağlamış olabileceğini sorgular. Maymunlardan farklı bir sosyal çevreye sahip olan insan yavrularının anne yoksunluğu durumunda hissettiklerinin ve yaşadıklarının farklı olması ihtimalini dile getirir ve bazı deneylerin sırf yapılmış olması için yapılmasını ya da alanda yapılan ilk deney olması için yapılmasını eleştirir.⁵³⁹

Singer, hayvan deneyleri ile ilgili bilgiler ve örnekler verirken daha anlaşılır olabilmek için standart test yöntemleri ile ilgili bilgiler de verir. Bir maddenin ne kadar zehirli olduğunu belirlemek için kullanılan akut oral toksisite testlerinin en yaygın olanı LD50 şeklinde kısaltılan yüzde 50 öldürücü doz (Lethal Dose 50%)'dur. Bu ifade deneye tâbi tutulan hayvanların yarısını öldüren madde anlamına gelir. Bu testin uygulandığı deneylerde test edilen maddenin ne kadarının deneye tâbi tutulan hayvanların yarısını öldüreceği ölçülmektedir. Bir maddenin gözleri ne kadar tahriş ettiğini belirlemek için kullanılan en yaygın yöntem ise Draize göz tahriş testleridir (Draize eye irritancy test).⁵⁴⁰ Bunlara ek olarak bir maddenin solunum yollarına ne kadar zarar verdiğini ölçmek için kullanılan testler, cilde ne kadar zarar verdiğini ölçmek için kullanılan dermal toksisite testleri⁵⁴¹ ve çeşitli enjeksiyon deneyleri de verilen örnekler arasında yer alır. Hayvan deneylerinin sadece insanların sağlığını

⁵³⁸ Harry Frederick Harlow (1905-1981) sosyal izolasyon, anne yoksunluğu ve bağımlılık ihtiyaçları konusundaki çalışmalarını al yanaklı maymunlar üzerinde yaptığı deneylerle kanıtlayan Amerikalı bir psikologdur. "Harry Harlow", *Famous Psychologists*, <https://www.famouspsychologists.org/harry-harlow/>, (e.t. 10.04.2021)

⁵³⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 77.

⁵⁴⁰ Draize eye irritancy test (Draize göz tahriş testi) ev ve ofis ürünleri, tarımsal veya çevresel kimyasallar ve uçucu organik bileşikler gibi yanlışlıkla insan gözüyle temas edebilecek malzemelerin tahriş potansiyelini ölçmek için 1944'te geliştirilmiş bir gözle ilgili bir zehirlilik testidir. "Draize Test", *ScienceDirect*, <https://www.sciencedirect.com/topics/pharmacology-toxicology-and-pharmaceutical-science/draize-test#:~:text=The%20Draize%20test%20is%20an,chemicals%2C%20and%20volatile%20organic%20compounds.,> (e.t. 11.04.2021)

⁵⁴¹ (Dermal toxicity studies) Dermal toksisite çalışmaları, bileşiklerin topikal uygulamasıyla ilişkili tahriş potansiyelini, zehirlilik oranını ve insan tepkisini tahmin etmeyi amaçlayan çalışmalardır. Sundeep A. Chandra, et al., "Dermal Toxicity Studies: Factors Impacting Study Interpretation and Outcome", *Toxicologic Pathology*, 2015, 43, p. 474, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0192623314548765>, (e.t. 11.04.2021)

iyileştirmek için kullanıldığı düşüncesinin bir yanılgıdan ibaret olduğunu ifade eden Singer, bahsedilen testlerin yalnızca insanların tüketimine yönelik ürünlerde değil kimyasal silahlar, haşere zehirleri ve evde kullanılan her türlü maddenin içeriğinin test edilmesinde kullanıldığını belirtir.⁵⁴² Bu testlerin sonuçları birçok bilim insanı tarafından insanlar için geçerli olmadıkları gerekçesiyle eleştirildiğini ve türler arası veri uyarlamasının son derece tehlikeli olduğuna dikkat çeken Singer, hayvanlar üzerinde denenmiş ve herhangi olumsuz bir sonuca yol açmamış bazı ilaçların insanlar üzerinde olumsuz sonuçlara sebep olduğunu belirtir.⁵⁴³ Hatta Singer'a göre bazen bu durumun tam tersi de söz konusu olabilir. Hayvanlar için zararlı olan bazı ürünler insanlar için faydalı olabilir. Düşünüre göre her halükarda hayvanlar üzerinde yapılan deneylerden elde edilen sonuçların mutlak kesinliği ve insanlar için mutlak bir faydası söz konusu değildir.

Hayvanları koruma hareketinin yapmış olduğu eylemler ve halkı bilinçlendirme çabaları hayvan deneylerinde kullanılan hayvanların sayısında ciddi derecede azalmayı sağlamış ve pek çok üreticinin hücre ve doku kültürleri, bilgisayar modellemeleri gibi alternatif yöntemleri hem ekonomik hem de bilimsel açıdan tercih etmesine sebep olmuştur. W.M.S. Russell ve R.L. Burch'un hayvan deneyleri için belirledikleri 3R ilkesi olarak bilinen deneylerde kullanılan hayvan sayısını azaltma (reduction), hayvan yerine başka bir yöntem kullanma (replacement), hayvan refahını iyileştirecek bir yöntem tercih etme (refinement) uygulamaları günümüzde oldukça geniş ölçekte kabul görmektedir.⁵⁴⁴ Singer, hayvan deneyleri konusunda insanların bilinçlenmesinin hayvanların çektiği acıyı büyük ölçüde azaltacağına inanır. Kullanılacak ürünlerin hayvan deneyleri yerine alternatif yöntemlerle test edilmiş olmasına dikkat edilmesi insanların sorumluluğudur. Alternatif yöntemlerin geliştirilemediği durumlarda ise insan hayatı için temel öneme sahip olmayan ve tehlikeli sayılabilecek ürünleri üretmekten ve kullanmaktan vazgeçmek hayvanların çektiği/çekeceği acıyı azaltmaya yarayacaktır.⁵⁴⁵ Singer'ın hayvanların deneylerde

⁵⁴² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 99.

⁵⁴³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 100.

⁵⁴⁴ Dawkins, *Hayvanlar Ne İster? Hayvan Bilinci Hayvan Refahı ve İnsanın Esenliği*, s.171; 3R ilkesinin hayvan deneylerini kabul edilebilir kılmaya yetmediği ve 3R ilkesinin uygulandığı durumlarda bile hayvanların gereksiz acılar çekmeye devam ettikleri ile ilgili görüşler için bakınız Francione, *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, s.101-103.

⁵⁴⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 106.

kullanılmasını eleştirmesinin nedeni – kendisinin defalarca belirttiği gibi – bu deneylerin bazılarında yeni tıbbi bilgiler edinilmiş olmasına rağmen, çoğu zaman tartışmalı ve bazı durumlarda da başka şekilde elde edilebilecek sonuçlara ulaşılmasıdır. Deneylerin çoğunun hatalı ve anlamsız olduğunu, bazılarının ise zaten önemli yararlar elde etmek amacıyla tasarlanmadığını, bu yüzden de hayvanlara çok miktarda gereksiz acılar (unnecessary pain and suffering) çektiğini belirtir. Singer hayvanlar üzerinde uygulanan deneylerin insanlar için her zaman doğru sonuçlar vermediğini belirtir. HIV virüsünü ayırt eden ilk kişi olan Amerikalı Robert Gallo, daha önce Fransız araştırmacı Daniel Zagury tarafından geliştirilmiş olan bir aşının insanlarda HIV antikör üretimini uyarmak konusunda hayvanlardakinden daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Böyle bir durumda düşünürümüze göre, söz konusu ilacın hayvanlar yerine gönüllü insanlar üzerinde denenmesi sonuca ulaşmak açısından daha yararlı olabilir.⁵⁴⁶

Singer, hayvan deneyleri konusunu ele alırken bilim dünyasının dününü ve bugününü kıyaslar. Bilim dünyasının günümüzde önemsiz detaylar üzerinde araştırmalar yaptığına değinir. Düşünür, bilim alanında çok fazla ilerleme kaydedilmeden önce bilim insanlarının öncelikli olan konulara yoğunlaştıklarını ve böyle bir ortamda insanların yararı için çalışmanın ve belli problemlerin çözümüne odaklanmanın daha kolay olduğunu belirtir. Ancak ona göre önemli konuların çoğunun ele alınmış olması nedeniyle bilim insanları artık kendilerini farklı araştırmalar yapmak zorunda hissediyorlar. Ancak ele alınmayan fazla konu kalmadığı için ele alınmış konularda birkaç detayı değiştirerek benzer bir araştırma yapmaya koyuluyorlar. Araştırmaları sona erdiğinde ise genellikle araştırma sonuçları ile ilgili daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu ifade ediyorlar.⁵⁴⁷ Singer’a göre bilimsel araştırma yapmış olmak için yapılan bu tür çalışmalar insanlar için yeni bir fayda ortaya çıkarmamakla kalmıyor pek çok hayvanın gereksiz acılar içinde kalmasına neden oluyor. Bilimsel çalışmaların bu şekilde içinin boşalmış olduğunu bazı bilim insanlarının da kabul ettiğini belirten Singer kitabında maymunların anne yoksunluğuna dair deneylerinden örnekler verdiği H. F. Harlow’un yayımlanması için editörlüğünü yürüttüğü dergiye verilen 2500

⁵⁴⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 140.

⁵⁴⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 120.

civarındaki araştırmayı değerlendirdiği yazısında geçen “Çoğu deney yapılmaya, ulaşılan verilerin çoğu da yayımlanmaya lâyık değil.”⁵⁴⁸ ifadesini örnek gösterir.

Singer, hayvan deneylerinin genellikle psikoloji, tıp ve biyoloji alanlarında uygulandığını vurgular ve bu alanlarda çalışan bilim insanlarının haklı olarak mesleklerinde ilerlemek, meslektaşları tarafından takdir edilmek ve saygı görmek istediklerini belirtir.⁵⁴⁹ Ancak bu alanlarda yürütülen uygulamalar söz konusu olduğunda bu alanlarda çalışan bilim insanlarına yönelttiği bazı eleştirileri olur. Her bilim insanının takdir edilmek istediğini belirten Singer tarih ve kendi alanı olan felsefe gibi alanlarda bilim insanlarının mesleklerinde ilerlemek için yaptıkları çalışmaların en fazla kâğıt israfına veya sıkıcı yazılara neden olduğunu söyler. Hayvan deneylerinin yürütüldüğü alanlarda ise bilim insanlarının çok şiddetli, uzun süren ve gereksiz acılara neden olduğunu ifade eder. Bu yüzden hayvan deneylerinin uygulandığı alanlarda çalışan bilim insanlarının yapmayı düşündükleri araştırmaları çok iyi bir biçimde tasarlayıp gerçekten gerekli olan konular üzerinde çalışma yapmaya özen göstermeleri gerektiğini vurgular.⁵⁵⁰ İfadelerinden anlaşıldığı üzere Singer canlı varlıkların gereksiz acılara maruz kalmalarını yanlış bulmakta ve bilim insanlarının hissedebilir varlıklara gereksiz acılar çektirmeme sorumluluğu olduğunu düşünmektedir.

Singer, bilim söz konusu olduğunda hayvanlara etik muamele (ethical treatment) sorununun hiç gündeme getirilmemesini eleştirir. Bilimsel bir çalışma yapılıyorsa hayvanların nasıl kullanıldığı ile ilgili hiçbir açıklama yapılmak zorunda değildir, çünkü bilimsellik kendi başına bir gerekçe olarak kabul edilir. Singer, ABD’de hayvan sahiplerinin sorumluluğunu taşıdıkları hayvanlara kötü muamele etmeleri durumunda ceza almalarını, bilim insanlarının ise pek çok hayvanın ölümüne sebep olmaları durumunda bile herhangi yasal bir yaptırıma tâbi olmamalarını, bilim kurumunun sarsılmaz gücüne ve bazı çıkar gruplarının (laboratuvarlara satılmak üzere hayvan yetiştiren şirketler gibi) etkinliklerine bağlar.⁵⁵¹ Singer’a göre bilimsel araştırmalarda hayvanların kullanılması hayvanları

⁵⁴⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 121.

⁵⁴⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.121.

⁵⁵⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.121.

⁵⁵¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.122.

etik sistemimize dâhil etmemenin önünde önemli bir engeldir. Felsefî açıdan hayvanların deneylerde kullanılması ahlaksal problemlere yol açmasına rağmen bilimsel araştırmalar söz konusu olduğunda hayvanların değeri “insanlar için birer araç” olmaktan öteye gidemez. ABD’de hayvanların refahı ile ilgili tek federal yasanın Hayvanları Koruma Yasası (Animal Welfare Act) olduğunun altını çizen Singer, bu yasayı ve yasanın uygulanma biçimini yetersiz bulur. Hayvanları Koruma Yasası ev hayvanı olarak satılan, hayvanat bahçelerinde sergilenen, araştırmalarda kullanılan hayvanların taşınma, barınma ve bakım koşulları ile ilgili standartlar belirlemekte, ancak deney aşamasında bilim insanlarının hayvanlara muamelesi ile ilgili bir açıklama yapmamaktadır. Yasadaki bu boşluğun tamamen kasıtlı bırakıldığını ifade eden Singer, ABD Kongresi Uzlaştırma Komitesi’nin yasa çıkarıldığında bu kararın araştırmacıları korumak ve deneylere müdahale etmekten kaçınmak için alındığını açıklayan bir beyanatı olduğunu belirtir.⁵⁵² ABD’nin hayvanların refahı ile ilgili düzenlemelerde bilimsel araştırmaları bilinçli bir şekilde bu düzenlemelerden muaf tutmasını eleştiren Singer, diğer pek çok gelişmiş ülkede bilimsel araştırmalarla ilgili etkin yasal düzenlemeler olduğuna dikkat çeker. Britanya’da projenin olası yararları ile hayvanlar üzerindeki olası olumsuz etkilerin karşılaştırıldığını, Avustralya’da bütün deneylerin Hayvan Deneyleri Etik Kurulu (Animal Experimentation Ethics Committee) tarafından onaylanması gerektiğini örnek verir ve ABD’nin diğer gelişmiş ülkelerdeki bilim camialarının ölçütlerinin gerisinde kalmasını ilginç bir benzetme yaparak eleştirir:

ABD, geçmişte nasıl insanların köleliğini yasaklamakta uygar dünyanın gerisinde kaldıysa, şimdi de hayvanların köleliğinin sınırsız acımasızlıklarını yumuşatmak konusunda geride kalıyor.⁵⁵³

Singer hayvanlar söz konusu olduğunda sorduğu sorularla ahlaki ikilemler ortaya çıkarması ile ünlüdür. Hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin durdurulmasını talep eden kişilere hayvan deneylerini savunanların sorduğu “Tek bir hayvanın üzerinde yürütülecek tek bir deney binlerce insanın hayatını kurtaracaksa, bu insanları ölüme terk edebilir miyiz?” sorusuna farklı varsayımsal sorularla cevap verilebileceğini belirtir. Örneğin “Binlerce insanı kurtarmanın tek yolu söz konusu deneyi altı aylıktan küçük, kimsesiz bir bebek üzerinde yapmaksa araştırmacılar bu

⁵⁵² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.124; Singer, *Animal Liberation*, p. 76.

⁵⁵³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.127.

deneyi yapabilir mi?” veya “Benzer bir deney zihinsel yetersizliği olan bir insan üzerinde yapılabilir mi?” gibi insanları ikileme düşüren sorular sorar.⁵⁵⁴ Singer, bu tür deneylerin tek başına binlerce insanın hayatını kurtaramayacağını ifade ettikten sonra araştırmacıları türcü yaklaşımları nedeniyle eleştirir. Eğer bir deney bir insan yavrusu üzerinde denemeye değmeyecek kadar önemsiz bir deneyse insan dışı hayvanlar üzerinde denenmesi için hiçbir haklı gerekçesi olamaz. Singer’ın belirttiğine göre bir hayvanın, özellikle yetişkin bir maymun, köpek ya da kedinin kendilerini yönlendirme yetisi bir bebeğinkinden daha gelişmiştir ve acıya en az bir bebek kadar duyarlıdır.⁵⁵⁵ Singer’a göre LD50 testleri, Draize göz testleri, radyasyon deneyleri, sıcak çarpması deneyleri gibi deneyler hayvanlar yerine insanlar üzerinde yapılmış olsa bu deneysel durumlara insanların vereceği tepki hakkında daha doğru bilgiler elde edilmiş olur.⁵⁵⁶

Resnik, Singer’a göre insanların ve pek çok hayvanın önemli bir özellik olan acı duyma kapasitesini paylaştığını ve bu yüzden Singer’ın eğer deneylerde insanlara acı vermek yanı sıra hayvanlara da acı vermek de yanlıştır fikrini savunduğunu belirtir.⁵⁵⁷

Singer’a göre insanlar hayvan deneyleri hakkında bilgi sahibi olduğu zaman bütün hayvan deneylerine tepki gösterebilirler, ancak düşünürümüz hayvan deneylerinin hiçbir koşulda haklı olamayacağını iddia etmez. Hatta bu şekilde mutlak ifadelerin doğru olmayacağını ileri sürer. Ona göre bir deney tek bir kişinin hayatına mal olacak ama pek çok insanın hayatını kurtaracaksa ve bu insanların hayatlarını kurtarmanın başka hiçbir yolu yoksa bu deney uygulanabilir. Ancak böyle bir durumun son derece nadir vuku bulabilecek bir şey olduğunu da kabul eder. Bir deneyin yapılmasının ne kadar gerekli olduğuna karar vermenin çok güç bir iş olduğunu tekrar tekrar vurgulayan Singer’a göre beyni hasar görmüş bir insanı denek olarak kullanmayı haklı kılacak kadar önemli bir deney söz konusu olmadıkça hiçbir deney haklı değildir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.130.

⁵⁵⁵ Singer, “All Animals Are Equal”, s.176.

⁵⁵⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.131.

⁵⁵⁷ Resnik, *Bilim Etiği Giriş*, s.203.

⁵⁵⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.135.

Singer’a göre insanların hayvan deneylerine son verilmesini isteyememesinin en önemli sebeplerinden biri araştırmacıların halkı yanlış bilgilendirmesidir. Düşünür bazı araştırmacıların hayvan deneylerine son verilmesinin ciddi hastalıkların tedavisini bulmayı imkânsız kılacağını iddia ettiklerini belirtir.⁵⁵⁹ Oysa Singer’a göre yürütülen pek çok hayvan deneyi ciddi hastalıkların tedavi edilebilmesinden ziyade ticari kaygılar taşımaktadır. İnsanların sağlık koşullarının iyileşmesini ve hayat sürelerinin uzamasını hayvan deneylerine borçlu olduğumuzu söyleyen araştırmacılara katılmayan Singer, insanların sağlık koşullarının iyileşmesini koruyucu önlemlerin yaygınlaşmasına, insanların daha sağlıklı yaşamak konusunda eğitilmesine ve temizlik – beslenme koşullarının iyileşmesine bağlar. Dünyada sürüp giden sağlık sorunlarının sebebi ise hastalıkların nasıl önleneceğinin bilinmemesi veya insanların sağlıklarını nasıl koruyacaklarını bilmemesi değil bilinen şeylerin uygulanması için yeterince para ve çaba harcanmamasıdır. Sağlık koşullarını iyileştirmeyi istedikleri için hayvan deneyleri uyguladıklarını söyleyen araştırmacıları eleştiren Singer, onlara laboratuvarında çalışmak yerine ihtiyaç sahibi insanlara sağlık hizmeti götürmelerini tavsiye eder.⁵⁶⁰ Hayvan deneylerinin bir gün son bulacağına inanan Singer, bugün hayvanlara karşı sahip olduğumuz tutumun bir gün bir zamanlar Amerika’daki siyahlara karşı veya hemen her toplumda bir dönem kadınlara karşı sergilenmiş olan tutumla bir görüleceği umudunu taşır.

3.4.1. Hayvan Deneylerini Mümkün Kılan Nedenler

Singer’a göre hayvan deneylerini mümkün kılan başlıca iki neden türçülük (speciesism) ve bilim insanlarına duyulan saygıdır.

3.4.1.1. Türçülük (Speciesism)

Türçülük, türlere dayanan önyargı veya ayrımcılık, özellikle hayvanlara karşı ayrımcılık ve insan üstünlüğü varsayımı olarak tanımlanmaktadır.⁵⁶¹ Türçülük bir ayrımcılık biçimidir ve ayrımcılık bir kişiye diğerlerinden daha az ahlaki değer verildiğinde veya haksız bir nedenle daha kötü muamele edildiğinde ortaya çıkar.

⁵⁵⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.137.

⁵⁶⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.144.

⁵⁶¹ “Speciesism”, *Merriam-Webster*, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/speciesism>, (e.t. 11.04.2021)

İnsanlara cinsiyetleri, ten renkleri ve benzeri nedenlerle ayrımcılık yapılır. Türçülük farklı duyarlı varlıklara adaletsiz nedenlerle farklı ahlaki değerlendirmelerde bulunulmasıdır.⁵⁶²

Hayvan deneylerinin gereksizliği ve acımasızlığı üzerinde duran Singer, bütün olumsuz çalışma şartlarına rağmen araştırmacıların hayvan deneylerine devam edebilmesini öncelikle türçülüğün sorgulanmadan kabul edilmesine bağlar. Araştırmacılar, üzerinde deney yaptıkları hayvanları insanlar gibi yaşayan ve acı çeken birer canlı olarak değil araştırmalarında kullandıkları birer araç olarak görür ve araştırma fonu sağlayan kuruluşlara yaptıkları başvurularda deney hayvanlarını, test tüpleri gibi araçlar ile birlikte gereçler başlığı altında yazarlar. Bu tür uygulamaların insanlar söz konusu olsa yapılamayacağını altını çizen Singer'a göre böyle bir durumda insanlar kullanılmış olsa büyük bir tepki görür. Düşünürümüze göre bu tutum tam anlamıyla türçü bir yaklaşım örneğidir ve bilimsel araştırmalarda hayvan deneylerinin sürekli yapılabilmesinin en önemli sebebidir.⁵⁶³

Türçülük kelimesini türeten ve ilk kez kullanan Richard Ryder da Singer gibi, hayvanlar üzerinde yapılan deneyler lehine iki argüman sunulduğunu belirtir. Bunlardan birincisi bilginin ilerlemesinin tüm kötülükleri haklı çıkarması ve ikincisi ise kendi türümüz için olası faydaların kötü muameleyi haklı çıkarmasıdır. Ryder, türçülük argümanının acı çekme olasılığının minimum olduğu ve uygulamalı tıbbı yardım etme olasılığının yüksek olduğu deneyler için geçerli olduğunda oldukça güçlü bir argüman olabileceğini ancak yine de bunun sadece türçülük olduğunu ve bu yüzden mantıklı bir argüman değil bencil duygusal bir argüman olduğunu ileri sürer.⁵⁶⁴

Carl Cohen ise hayvanlar üzerinde yapılan bilimsel araştırmaları türçülükle suçlayan yaklaşımların yanıltıcı olduğunu iddia eder. Türçülük teriminin ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi ahlaki bir sonuca ulaşabilmek amacıyla kasıtlı olarak tasarlanmış

⁵⁶² "Speciesism", *Animal Ethics*, <https://www.animal-ethics.org/ethics-animals-section/speciesism/>, (e.t. 11.04.2021)

⁵⁶³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.116.

⁵⁶⁴ Ryder, "Speciesism Again", p.2.

bir terim olduğunu ancak insanlar ve hayvanlar arasında ahlaki konum açısından benzer bir çıkarımda bulunulamayacağını iddia eder.⁵⁶⁵

Resnik ise farklı ırklardan gelen insanların aksine farklı türlerden gelen organizmaların ahlaki açıdan farklılık gösterebileceği için türçülüğün ırkçılıktan farklı olduğunu iddia eder.⁵⁶⁶ Bazı türlerin bilinçli olduğunu ve farklı duyguları deneyimleyebildiğini, bazı türlerin düşünme kapasitesine ve dile sahip olduklarını, ahlaki kavramlara sahip olduklarını belirten Resnik’e göre türlerin ahlak açısından farklı özelliklere sahip olmaları hayvanlara farklı davranılmasını meşrulaştırabilir.⁵⁶⁷ Bu açıdan bakıldığında farklı bilişsel ve duygusal yeteneklere sahip olan türlere farklı muamelelerde bulunulmalıdır. Bu yüzden örneğin bir şempanze bir fareden daha farklı muamele görmeli ve fare üzerinde yapılan deneyler şempanze üzerinde yapılmamalıdır.

3.4.1.2. Bilim İnsanlarına Duyulan Saygı

Singer’a göre bilim ve teknolojinin insanlara sağladığı fayda inkâr edilemez ama bilimsel ve teknolojik gelişmelerin nükleer silahlar ve çevre kirliliği gibi zararlarının olduğu da göz ardı edilemeyecek gerçeklerdir. Bunlara rağmen pek çok insan hâlâ beyaz önlük giymiş ve akademik kariyer yapmış insanlara karşı sonsuz bir saygı duyar.⁵⁶⁸ Akademik kariyerine devam eden bilim insanları da yerleşik kurallara uyma baskısı hissettiği için çalıştıkları alanda kabul görmüş olan araştırma yöntemlerini kullanmaya devam ederler.⁵⁶⁹

Singer, bilim insanlarının çalışmaya başladıktan bir süre sonra insanlara faydalı olma amacından saparak mali ödüller ve mesleki saygınlık kazanmak adına etik meseleleri göz ardı ettiklerini düşünür. Bu duruma Donald J. Barnes⁵⁷⁰

⁵⁶⁵ Carl Cohen, “The Case For”, p. 820.

⁵⁶⁶ Resnik, *Bilim Etiği Giriş*, s.203.

⁵⁶⁷ Resnik, *Bilim Etiği Giriş*, s.205.

⁵⁶⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.116.

⁵⁶⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.117.

⁵⁷⁰ Donald J. Barnes (1936 – 2019) ABD Hava Kuvvetlerinde (the US Air Force) savaş modeli olarak radyasyon ve elektrik çarpmasının etkilerini belirlemek için maymunlar üzerinde deneyler yaparken bu deneylerin etiğini ve gerekliliğini sorgulayan ve hayvan haklarının güçlü bir savunucusu olan bir psikologdur. Karen Davis, “In Memory of Donald J. Barnes”, Summer 2019 *Poultry Press*, https://www.upc-online.org/pp/summer2019/in_memory_of_donald_j_barnes.html, (e.t. 11.04.2021);

tarafından *koşullu etik körlük (conditioned ethical blindness)* adı verildiğini belirten Singer’a göre bazı bilim insanları kendi çıkarlarına öncelik verdikleri için hayvanları deneylerde kullanmanın etik ve ahlaksal yönleri üzerinde hiç düşünmezler.⁵⁷¹ Barnes hayvanlar üzerinde deney yapabilmek için insan merkezli bir bakış açısını kabul etmenin ve amaçların araçları haklı çıkardığını varsaymanın gerekli olduğunu belirtir.⁵⁷² Bu kabullerin de koşullu etik körlük diye ifade ettiği yaklaşıma hizmet ederek kendisini potansiyel statü ve gelir kaybıyla ilişkili güvensizliklerden koruduğunu itiraf eder. Singer’a göre mesleki ilerlemenin ahlaki değerlerin önüne geçmesi ise bilimsel araştırmaların güvenilirliğine gölge düşürmektedir.

3.5. Fabrika Çiftlik (Factory Farm)

Günümüzde şehirde yaşayan insanların hayvanlarla temasının genellikle yemek masasıyla sınırlı olduğunu belirten Singer’a göre modern insanın hayvanlarla kurduğu ilişki onları yemektir.⁵⁷³ Bütün dünyada besin elde etmek için öldürülen hayvan sayısı hesap edildiğinde bu alanda kötü muameleye maruz kalan hayvanların diğer bütün alanlarda kötü muameleye maruz kalan hayvanların sayısından daha fazla olduğunu vurgulayan düşünür, modern insanın bu kötü muameleden kendisi bilinçlenmediği sürece haberdar olamayacağını belirtir. Günümüzde bir marketten satın alınan et ürünlerinin bir zamanlar yaşayan, nefes alan, yürüyen, acı çeken bir canlı olduğunu düşünmenin ve onunla bir bağ kurmanın neredeyse imkânsız olduğunu vurgulayan Singer, modern insanın zihnindeki çiftlik imgesi ile gerçek çiftlikler arasındaki farklılıkları şu ifadelerle anlatır:

Öncelikle, çiftlik artık sıradan köylülerin kontrolünde değil. Dev şirketler ve montaj hattı tarzı üretim, son elli yılda, tarımı tarım sanayiine çevirdi. Bu süreç, büyük şirketlerin, eskiden çiftçinin karısının sorumluluğundaki bir iş olan kümes hayvanı üretiminin kontrolünü ele geçirmesiyle başladı. Bugün elli dev şirket ABD’deki kümes hayvanı üretiminin neredeyse tamamını kontrol ediyor. Yumurta üretimi alanında, elli yıl önce 3000 tavuğu olan bir kişi büyük üretici

“Donald J. Barnes”, <https://www.legacy.com/obituaries/sanantonio/obituary.aspx?n=donald-j-barnes&pid=192922896>, (e.t. 11.04.2021).

⁵⁷¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.118.

⁵⁷² Donald J. Barnes, “A Matter of Change”, in Peter Singer (ed), *In Defense of Animals*, New York: Basil Blackwell, 1985, pp. 157-167, <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/barnes01.htm>, (e.t. 25.05.2021)

⁵⁷³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.147.

sayılıyordu; bugünse çoğu üreticinin 500.000'den, en büyük üreticinin 10 milyondan fazla tavuğu var.⁵⁷⁴

Singer'ın günümüz çiftliklerinin büyük şirketlerin kontrolü altında olduğunu, bu çiftliklerde montaj hattı tarzında üretim sistemleri kullanıldığını ifade ettiği bu bölüm geleneksel çiftlikler ve modern çiftlikler arasındaki farkı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Düşünür'e göre geleneksel çiftliklerde çok önem verilen bitkiler, hayvanlar, insanlar ve doğa arasındaki uyum, modern çiftliklerde söz konusu bile edilmez. Modern çiftliklerde önemli olan maliyetleri düşürecek ve üretimi arttıracak yöntemlerdir. Bu yüzden geleneksel çiftliklerin yerini alan bu çiftliklere *fabrika çiftçiliği (factory farming)* denilmektedir. Singer'a göre fabrika çiftliklerinin önemseydiği tek şey kâr oranını arttırmaktır. Bu yüzden hayvanlar, yedikleri ucuz yemleri pahalı etlere dönüştüren birer makine olarak görülür ve yemi ete dönüştürürken kullanılabilecek daha ucuz dönüştürme teknikleri de hemen uygulamaya konulur.⁵⁷⁵

Singer, endüstriyel hayvancılık konusunu ve çiftlik hayvanlarının çekmiş olduğu acıları kendi gözlemlerine dayanarak değil ağırlıklı olarak hayvancılık sektörünün dergilerini ve yayınlarını kaynak göstererek ele alır. Bu dergilerin hayvanların çektiği acıları bir soru olarak ele almadığını, hayvanlara kötü muamelelerde bulunulmaması gerektiği tavsiyesini de ancak hayvanın mali değerini azaltabileceği kaygısıyla verdiğini belirtir. Singer, bu konu ile ilgili olarak Britanya'da yoğun çiftçilik yöntemlerinin ortaya çıkarılmasına öncülük etmiş olan Ruth Harrison⁵⁷⁶'un *Animal Machines (Hayvan Makinaları)* kitabında varmış olduğu şu sonucu destekler; “ancak kârlılığın söz konusu olmadığı durumlarda zulümden bahsediliyor.”⁵⁷⁷ İnsanların menfaatlerinin söz konusu olduğu durumlarda hayvanların çektiği acıdan bahsedilmemektedir.

⁵⁷⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.149.

⁵⁷⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.150.

⁵⁷⁶ Ruth Harrison (1920-2000) 1964'te yılında yayımlanan *Animal Machines (Hayvan Makinaları)* kitabıyla tanınan hayvan refahı savunucudur. *Animal Machines (Hayvan Makinaları)* kitabında Birleşik Krallık'taki fabrika çiftçiliği sisteminde hayvanlara nasıl muamele edildiğini anlatmaktadır. Ayrıca kitabında fabrika çiftliklerinde hayvanların yetiştirilme, hapsedilme ve öldürülme biçimlerini gösteren fotoğraflar da yer almaktadır. *Animal Machines*'in yayınlanması güçlü bir tepkiye sebep olmuş ve İngiliz hükümetinin fabrika çiftçiliği uygulamaları hakkında bir soruşturma başlatmasına yol açmıştır. Heleen van de Weerd, “A biography of Ruth Harrison (1920–2000)”, *Applied Animal Behaviour Science* 113, 2008, pp. 404–410.

⁵⁷⁷ Singer, “All Animals Are Equal”, s.175; Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.151.

Singer, *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* kitabının fabrika çiftliklerini ele aldığı üçüncü bölümünde fabrika çiftliklerinde yetiştirilen hayvanların maruz kaldıkları uygulamaları detaylı bir şekilde açıklamaktadır.⁵⁷⁸

Singer, doğal çiftlik koşullarından uzaklaştırılan ilk hayvanın tavuk olduğunu ifade eder. Tavukların 2. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar küçük bağımsız çiftliklerde yetiştirildiğini ve sadece yumurtası için beslenen tavuk sürülerinin istenmeyen erkek bireylerinin etinin tüketildiğini, bu yüzden tavuk eti tüketiminin çok ender gerçekleştiğini belirtir.⁵⁷⁹ Singer'ın bildirdiğine göre günümüzde ise sınıai hayvancılık sonucu elde edilen etin büyük bölümünü tavuk eti oluşturur. Sadece ABD'de haftada 102 milyon et tavuğu fabrika benzeri otomatikleştirilmiş tesislerde kesilir.⁵⁸⁰ Günümüz modern sınıai çiftliklerinin mottosu haline gelmiş olan "Tavuklar, yumurta üreten bir makinedir." düşüncesini Samuel Butler⁵⁸¹ bu düşünceden bağımsız bir biçimde "*Bir tavuk, bir yumurtanın başka bir yumurta üretmek için kullandığı bir yöntemden ibarettir.*" cümlesiyle ifade etmiştir.⁵⁸² Sınıai çiftliklerin bu yaklaşımını destekleyen ve bir çiftçilik dergisinden alıntılanan şu ifadeler de dikkate değerdir:

Modern yumurta tavuğu sonuç itibarıyla son derece verimli bir dönüştürme makinesidir. Hammaddenin – yemi – bitmiş ürüne – yumurtaya dönüştürür. Tabii bu makinenin bakımını da ihmal etmemek gerekiyor.⁵⁸³

Normal şartlar altında bu tavukların yaklaşık ömürleri yedi yıldır ancak sınıai çiftliklerde yetiştirilen et tavukları yedi haftalık olduklarında kesilir. Et tavukları yedi hafta gibi bir sürede iki – iki buçuk kiloya ulaşır ama yaşadıkları alan ancak bir A4 dosya kağıdı büyüklüğündedir. Singer'ın belirttiğine göre bir A4 dosya kağıdı

⁵⁷⁸ Hayvan etiğinin ihlalinin en belirginleştiği müesseselerden biri olan fabrika çiftliklerinde yoğun olarak yetiştirilen et tavuğu (broyler), yumurta tavuğu, domuz, süt buzağıları, sığırlar ve süt üretimi hakkında detaylı bilgi için bakınız Singer, *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)*, Chapter 3 Down on the Factory Farm... or what happened to your dinner when it was still an animal (Sınıai Çiftlikler... ya da yemeğiniz henüz bir hayvanken neler yaşıyor?, *Animal Liberation*, p. 95-157; *Hayvan Özgürleşmesi*, s.147-224.

⁵⁷⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.151.

⁵⁸⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.151.

⁵⁸¹ Samuel Butler (1835-1902) hiciv türünde kaleme aldığı Erewhon (1872) adlı kitabı Viktorya döneminin sonsuz ilerleme yanılsamasının çöküşünün habercisi olan İngiliz romancıdır. "Samuel Butler", *Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Samuel-Butler-English-author-1835-1902>, (e.t. 12.04.2021)

⁵⁸² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.161.

⁵⁸³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.162.

büyükluğu tavukların enerjilerini boşaltabilmeleri için yeterli alanı sağlamaz.⁵⁸⁴ Fabrika çiftliklerinde yetiştirilen hayvanların normal yetiştirilme ortamlarına oranla çok daha hızlı büyüdüklerinin ve verimliliklerinin doğal olmayan bir şekilde arttırıldığının altını çizen Singer yüksek derecede otomatikleşmiş domuz üretimi sistemleri sayesinde bir anaç domuzun bir yılda doğurduğu ortalama yavru domuz sayısının on altıdan kırk beşe çıkarılabildiğini belirtir.⁵⁸⁵

Singer, sınıai hayvancılık uygulamaları içinde ahlaksal açıdan en iğrenç olanın süt buzağısı eti üretimi olduğunu vurgular. Süt buzağısı eti üretimi genellikle pahalı restoranlarda satılan yumuşak, açık renkli etleri sağlamak için buzağların bilinçli bir şekilde anemi hastası yapıp dar alanlarda yüksek miktarda protein içeren yiyeceklerle beslenmesiyle yapılmaktadır.⁵⁸⁶ Yeni doğmuş bir buzağıdan kırk küsur kilo et elde edilebilecekken on altı haftaya kadar büyütülebilen danalardan yüz seksen kiloya yakın et elde edilebildiğini belirten Singer süt buzağısı eti yüksek fiyata satıldığı için bu yöntemle çok büyük kârlar elde edilebildiğini ifade eder.⁵⁸⁷ Singer, süt buzağısı eti endüstrisinin hacim olarak küçük olduğunu ancak süt buzağısı eti endüstrisinin insanların hayvanları sömürmesi konusundaki en çarpıcı örnek olduğunu şu ifadeleriyle açıklar:

Neyse ki bu endüstri, hacim açısından, tavuk, sığır ve domuz eti endüstrileriyle kıyaslanamayacak kadar küçük. Yine de bu önemsememiz gereken bir endüstri; çünkü hem hayvanların maruz bırakıldığı sömürü, hem de insanlara besin maddesi sağlamak konusundaki gülünç verimsizliği açısından bir uç noktayı temsil ediyor.⁵⁸⁸

Normal şartlar altında evcil hayvanına endüstriyel çiftliklerdeki hayvanlara davranıldığı gibi davranan bir insanın cezalandırılabileceğini, ancak fabrika çiftliklerindeki hayvan yetiştiricilerinin vergi kolaylıkları ve devlet sübvansiyonuyla ödüllendirildiğini belirten Singer’a göre sınıai hayvancılık sistemi içinde yetiştirilen hayvanlar evlerde beslenen evcil hayvanlardan daha fazla acıya maruz kalmaktadırlar.⁵⁸⁹ Süt reklamlarında gösterilen çayırda hoplayıp zıplayan süt

⁵⁸⁴ Singer, Peter, “Who Pays for Bird Flu?”, *Project Syndicate*, 2005, <https://www.utilitarian.net/singer/by/200511--.htm>, 18/03/2020.

⁵⁸⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 185.

⁵⁸⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 190.

⁵⁸⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 191.

⁵⁸⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 190.

⁵⁸⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.185-186.

ineklerinin neredeyse hiç birini gerçek dünyada görmenin mümkün olmadığını belirten Singer'in süt üretimi için yetiştirilen bir süt ineğinin hayatını özetleyen şu paragrafı ise süt ineklerinin yoğun hayvancılık sisteminde gerçekten neler yaşadıklarını gösterir:

Eskiden huzur dolu kırlarda, tepelerde gezinip otlayan bir hayvan olarak görülen süt ineği, artık işleyişi dikkatle takip edilen, ince ayarları yapılan bir süt makinesi. Ticari süt üretiminde, otlakta buzağısıyla oynayan inek manzaralarına rastlamak mümkün değil. Birçok süt ineği kapalı mekânlarda besleniyor. Bazıları, ancak oturup kalkmalarına izin verecek büyüklükteki bölmelerde tutuluyor. Yaşadıkları ortamlar tamamen kontrol altında: Yemleri hesaplanarak veriliyor; sıcaklık süt verimini en üst düzeye çıkaracak şekilde ayarlanıyor ve ahırlar yapay ışıkla aydınlatılıyor. Bazı çiftçiler en yüksek verimin on altı saat aydınlık ve sekiz saat karanlıkla sağlandığını hesapladı.⁵⁹⁰

Singer'in yoğun hayvancılık sisteminde uygulanan yöntemler ile ilgili verdiği örneklere göre fabrika çiftlikler hayvanları tüketinceye kadar kullanmanın yanı sıra hormonlarına ve üreme süreçlerine müdahale ederek süt üretimini arttırmayı ve iyi genler taşıyan hayvanlar üretmeyi de kapsamaktadır. Singer, yoğun hayvancılık sistemlerinin sadece et ve süt üretimi için kullanılmadığına, sınai hayvancılığın pek çok hayvan türü için bir tehdit oluşturduğuna dikkat çeker:

Hayvan yetiştiriciliğinin hiçbir alanı teknolojinin girişimlerine ve üretimi yoğunlaştırma baskılarına karşı güvende değil. İlkbahar neşesinin sembolü olan yeni doğmuş kuzular da artık karanlık binalara kapatılıyor. Oregon Üniversitesi Tavşan Araştırmaları Merkezi'ndeki araştırmacılar tavşan yetiştiricileri için bir kafes sistemi geliştirdi ve 1000 santimetre kareye iki tavşan sıkıştırmanın uygun bir yoğunluk olup olmadığını saptamak üzere deneyler yürütüyorlar. Avustralya'da, çok kaliteli yün veren koyunlar, postlarının temiz ve uzun kalmasını sağlamak amacıyla, kapalı binalarda beslenmeye, tek tek ya da grup halinde bölmelere kapatılmaya başladı. Bu koyunlardan elde edilen yün normal fiyatın beş altı kat fazlasına satılıyor. Kürk endüstrisi, yabani hayvanların yakalanmasının yarattığı kötü imajdan kurtulmak için "çiftlikte üretilmiş" kürkleri ön plana çıkarmaya çalışıyor, ama bu kürk "çiftlik"lerindeki hayvanlar aşırı yoğun bir şekilde tutuluyor. Mink, rakun, gelincik gibi kürk hayvanları küçük tel kafeslere kapatılıyor. Örneğin, normalde tundrada binlerce hektarlık arazilerde dolaşan o güzelim kutup tilkisi, kürk çiftliğinde sadece 105'e 115 santimetre genişliğinde tel bir kafese kapatılıyor.⁵⁹¹

Singer, hayvanların kesimleri ile ilgili bir diğer sorun olarak pek çok ülkede dini kurallara uygun kesimlere izin verilmesini görür. Yahudi ve İslam dininde bir hayvanın etinin yenilebilmesi için hayvanın öldürüldüğü sırada "sağlıklı ve hareket

⁵⁹⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.199-200.

⁵⁹¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 204-205.

edebilir durumda” olması şartı arandığı için hayvanların öldürülmeden önce bayıltılmalarına izin verilmediğini belirtir. Bu uygulamaların Yahudi ve İslam dininin ilk ortaya çıktıkları dönemlerde kabul edilebilir uygulamalar olabileceğini ifade eden Singer günümüzde daha iyi alternatifler varken hâlâ bu kurallara uymaya çalışmanın ne kadar uygun olduğunu sorgular. Yahudi ve Müslüman kişilerin yedikleri etin dini hükümlere uygun olarak kesilip kesilmediği konusunda hassas olduklarına göre hayvanların çektiği acılar hakkında da daha titiz düşüncelerini ve davranmalarını bekler ve bu beklentisinin gerçekleştirilebilir olduğunu, kendisinin de benzer bir şekilde beslenme şeklini değiştirdiğini belirtir.⁵⁹²

3.6. Ahlaki Bir Sorumluluk Olarak Vejetaryenlik

Vejetaryenlik, sağlık nedenlerinden veya dini nedenlerden ötürü veya hayvanlara zalim davranmaktan kaçınmak amacıyla et yememe uygulamasıdır.⁵⁹³ Merriam-Webster sözlüğünde belirtildiğine göre vejetaryen kelimesi 1839 yılında filizlenmiştir.⁵⁹⁴ Medical Dictionary’e göre ise vejetaryenlik insanlar yemek yediği sürece var olmasına rağmen vejetaryen terimi 1847’de Büyük Britanya Vejetaryen Derneği’nin (Vegetarian Society of Great Britain) kurucuları tarafından icat edilmiştir.⁵⁹⁵

Vejetaryenlik gönüllü olarak et yemekten kaçınmaktır ve vejetaryenler etik nedenler de dâhil olmak üzere çeşitli nedenlerle et yemezler. Nuttall’a göre hayvanları besin elde etmek için günümüzde yapıldığı gibi endüstriyel çiftliklerde beslemenin yanlış olduğuna inanan kişiler vejetaryen olarak bu ortaklığı reddedebilirler ve tüketici olarak hayvanlara muamele biçimlerini etkileyebilirler.⁵⁹⁶ Singer’a göre de birey olarak insanın asıl yapması gereken hayatının sorumluluğunu üstlenerek hayatını olabildiğince zulümden arındırmasıdır ve bunun ilk adımı da hayvanları yemeyi bırakmaktır.⁵⁹⁷ Singer, bireyin hayvan yememe kararını alması

⁵⁹² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 222.

⁵⁹³ “vegetarianism”, Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/vegetarianism>, (e.t. 14.04.2021)

⁵⁹⁴ “vegetarianism”, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/vegetarianism>, (e.t. 14.04.2021)

⁵⁹⁵ “vegetarianism”, The Free Dictionary, <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/vegetarianism>, (e.t. 14.04.2021)

⁵⁹⁶ Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar Etiğe Giriş*, s. 217.

⁵⁹⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 225.

gerektiğini söyleyerek tamamen bireysel sorumluluğa vurgu yapmaktadır. Birey olarak hayatının sorumluluğunu üstlenen bir kişi çevresinde bir şeyleri değiştirmek istiyorsa işe kendisinden başlamalıdır. Singer'ın ifadelerinden anlaşıldığına göre bir insanın yeme alışkanlıkları sadece yaşam biçimi veya basit tercihlerden ibaret değildir. Yeme alışkanlıklarımız vicdani sorumluluklarımız ve inançlarımızla bağlantılıdır. Singer, hayvan yememe konusunu ele alırken bazı insanların hayvanlara zulmedilmesine karşı çıkmalarına rağmen iş hayvan yemeye gelince kendisini kısıtlamadığına değinir.⁵⁹⁸ Hayvanlara zulmedilmesine karşı olup hayvanların acısız bir biçimde öldürüldüğünde hayvan parçalarının yenilebileceğini düşünmenin mantığa aykırı olmamakla birlikte hayvanlara değer verdiğini iddia eden bir kişi için pratik ve psikolojik açıdan kabul edilebilir olmadığını savunur. Ancak alışkanlıkların insanın davranışlarını etkileyen önemli bir faktör olduğunu ve alışkanlıklardan vazgeçmenin kolay olmadığını da kabul eder.

Sinai çiftlikler, hayvanların amaçlarımıza ulaşmaya yönelik araçlardan ibaret olduğu düşüncesinin teknolojiye dökülmesinden başka bir şey değildir. Beslenme alışkanlıklarımız bizim için değerlidir ve bunları değiştirmek güçtür. Diğer hayvanlara önem vermemizin onları yememize engel olmadığına kendimizi inandırmak çok işimize gelir. Hayvanları yemeyi alışkanlık haline getiren hiç kimse, onların yetiştirildiği ortamın herhangi bir acıya yol açıp açmadığını tamamen tarafsız bir gözle değerlendiremez.⁵⁹⁹

Singer'a göre hayvan yiyen bir kişi hayvanlara karşı merhamet duygusu ne kadar fazla olursa olsun hayvanları kendi çıkarları için kullanabileceği birer araç olarak görüyor demektir. Hayvanları birer araç olarak gördüğümüzde onların içinde yaşadığı şartlara eleştirel bir gözle bakamayacağımızı ifade eden Singer, bu yaklaşımın sinai çiftçiliğin ortaya çıkış sebebi olduğunu savunmaktadır. Nuttall ise vejetaryenliğin duygusal sebeplere dayanmak zorunda olmadığını, aksine genel değerlendirmelere bağlı olarak tercih edilebileceğini belirtir.⁶⁰⁰ Hayvanlardan gıda olarak faydalanabilmek için uygulanan yöntemlerin hayvanları kötü koşullara mahkûm ettiğini kabul ederek et tüketimini azaltmak, memeli yerine balık yemek, serbest dolaşabilen çiftlik hayvanlarından elde edilen ürünleri yemek gibi davranışları benimsemenin bile hayvanlara karşı yapılan yanlışlara karşılık olumlu

⁵⁹⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 225.

⁵⁹⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 225.

⁶⁰⁰ Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar Etiğe Giriş*, s. 219.

yaklaşımlar olacağını savunur.⁶⁰¹ Singer da günümüz insanının kendisine “Herhangi bir durumda et yemek doğru mudur?” sorusunu değil, “Yoğun hayvancılık yöntemleriyle üretilmiş eti yemek doğru mudur?” sorusunu sorması gerektiğini ifade eder.⁶⁰² Çünkü Singer’a göre günümüz insanının ulaşabildiği etlerin tamamı yoğun hayvancılık sistemi ile üretilmektedir. Düşünüre göre “Bu eti yemek doğru mudur?” sorusuna hayvanların gereksiz yere öldürülmesine karşı olan insanlar ve aslında hayvanların öldürülmesine karşı olmayan ancak hayvanlara acı çektirmeye karşı olan insanlar hayır diyeceklerdir. Singer’a göre vejetaryen olmak yalnızca sembolik bir davranış, kendimizi dünyanın çirkin gerçeklerinden soyutlama, temiz kalma, her yeri saran zulüm ve katliamın sorumluluğundan kurtulma çabası olamaz. Yukarıda Nuttall’ın da ifade ettiği gibi vejetaryen olmak hayvanların öldürülmesine ve hayvanlara acı çektirilmesine engel olmak için yapılabilecekler arasında pratik değeri en yüksek olan etkinliktir.⁶⁰³

Düşünüre göre hayvanların öldürülmesine karşı olmayan ancak hayvanlara acı çektirilmesine karşı olan insanların yoğun hayvancılık uygulamalarının sona ermesi için yapabilecekleri en somut etkinlik, yoğun hayvancılık sistemiyle üretilmiş ürünleri satın almamaktır. Singer’a göre, klasik protesto eylemleri veya siyasi uygulamalar ile yoğun hayvancılık yapan şirketlerin oluşturduğu lobileri engellemek mümkün değildir. Siyasi uygulamalara göre denetlenen şirketler kendilerine tavsiye olarak bildirilen “kötü uygulamaları durdurun” çağrısına kulak asmaz, denetleme komitelerinin tavsiye dışında bir yaptırım uygulama hakkı olmadığı için yapılan denetlemeler – sonuçları ne olursa olsun – amacına ulaşmaz. Singer bu tür uygulamaları – protesto ve siyasi faaliyet yöntemlerini – hayvanlara çektirilen acı konusunun kamuoyunun gündeminde kalmasını sağlaması, kamuoyunu yoğun hayvancılık sistemi ile ilgili bilgilendirmesi ve süt buzağısı bölmelerinin kullanımlarının yasaklanması gibi somut bazı başarılarla ulaşması nedeniyle yararlı bulmakla birlikte bu yöntemleri yeterli bulmamaktadır.⁶⁰⁴ Bu yöntemler hayvanlara karşı genel yaklaşımın değişebilmesi için yürütülen mücadelenin zorunlu bir

⁶⁰¹ Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar Etiğe Giriş*, s. 219.

⁶⁰² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 226.

⁶⁰³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 226.

⁶⁰⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 227.

parçasıdır, ancak asıl önemli olan bu sistemi ayakta tutan, destekleyen ve bu sisteme kaynak sağlayan alışkanlıkların değiştirilmesidir.

Çok büyük sayılarda hayvanı sömürerek para kazanan kişilerin bizim onayımıza ihtiyacı yok. Bizim paramıza ihtiyaçları var. Sınai çiftlik sahiplerinin kamuoyundan beklediği başlıca destek, yetiştirip öldürdükleri hayvanların vücutlarının satın alınması (bir diğeri de, çoğu ülkede, yüklü devlet sübvansiyonları). Yoğun hayvancılık yöntemleriyle ürettiklerini satabildikleri sürece bu yöntemleri kullanmaya devam edecekler, reform girişimlerine karşı verecekleri siyasi mücadele için gerekli kaynaklara sahip olacaklar ve halka istediğini sunmaktan başka bir şey yapmadıklarını söyleyerek her türlü eleştiriyeye karşı kendilerini savunabilecekler.⁶⁰⁵

Yukarıdaki paragraftan anlaşıldığı üzere Singer'a göre fabrika çiftliklerinin uyguladıkları yöntemleri değiştirmelerini sağlamanın tek yolu bu çiftlikler tarafından oluşturulmuş olan sistemin ürünlerini satın almayarak sistemi besleyen kaynakların kesilmesidir. Bu açıdan vejetaryenliğin bir boykot çeşidi (the boycott aspect of vegetarianism) olduğunu ifade eden Singer, hayvanları yemenin yanlış olduğuna inanan veya inanmayan herkesin bu boykota katılması gerektiğine inanır. Çünkü bu boykot endüstriyel çiftliklere ve hayvan yetiştirirken kullanılan bütün zalimce uygulamalara karşı yapılan bir boykottur ve hayvanların etlerini yemeye karşı olmayan biri için bile ahlaki bir sorumluluktur. İnsanlar sınaî çiftliklerde ve hayvan fabrikalarında üretilen ürünleri boykot etmediği ve bu ürünleri satın alarak bu tür kuruluşları paralarıyla destekledikleri sürece hayvanlara yapılan eziyete katkıda bulunmuş olurlar. Böyle bir zulme ortak olmak ise hayvanların kesilmesine karşı olsun ya da olmasın, et yesin ya da yemesin herkes için ahlaki bir yükür. Vejetaryenliğe bir boykot olarak başlayan çoğu kişide bu durumun kalıcı bir alışkanlığa dönüşeceğine inanan Singer, et yemeyi ahlaki bir sorumluluk olarak terk eden bir kişinin kendi damak zevkini tatmin etmek için tekrar et yemeye başlamayacağını iddia eder. Vejetaryen olmak insanın türçülüğne karşı tavrını da netleştirmesini sağlar. Vejetaryen olmak bir insanın hayvanlara karşı ne hissettiğini, onlara nasıl davrandığını sorgulamanın sonucunda atılabilecek bireysel ancak en etkili adımdır. Hayvanları sevdiğini ve onlara değer verdiğini iddia eden bir kişinin bu iddiasını somutlaştırabilecek belki tek eylem vejetaryen olmaktır.⁶⁰⁶ Singer, vejetaryen olup olmamanın bir kişinin insan dışı hayvanlara karşı gerçekten ne

⁶⁰⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 227-228.

⁶⁰⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 230.

hissettiğinin bir göstergesi olduğunu iddia eder ve bu konu ile ilgili çok çarpıcı bir benzetme yapar:

İnsanın kendisine uzak bir meselede tavır alması kolaydır; ama ırkçılar gibi türçüler de mesele kendi yaşamlarına yaklaştıkça gerçek yüzlerini ortaya koymaya başlar. Bir yandan İspanya'daki boğa güreşlerini, Güney Kore'deki köpek yeme alışkanlığını ya da Kanada'da yavru fokların öldürülmesini protesto ederken, diğer yandan bütün hayatlarını kafeslere tıkıştırılmış halde geçiren tavukların yumurtalarını ya da annelerinden, gerçek gıdalardan ve bacaklarını uzatarak yatma özgürlüğünden yoksun bırakılmış süt buzağlarının etlerini yemeye devam etmek, Güney Afrika'daki apartheid rejimini kınarken komşudan evini zencilere satmamasını istemeye benzer.⁶⁰⁷

Paragraftaki örnekte ifade edildiği gibi bir insanın kendi hayatında birebir tecrübe etme fırsatı bulamadığı bir konu hakkında fikir yürütmesi ve belli bir tutuma sahip olması çok kolaydır. Ancak bu olay kişinin başına geldiğinde gerçekten nasıl bir tutum sergilediği, ne hissettiği ve nasıl tepki verdiği görülebilir. Bu açıdan bakıldığında vejetaryenlik de fabrika çiftliklerinde uygulanmakta olan yöntemlere karşı takınılmış bir tavır olarak görülebilir.

Vejetaryen olmanın insanın kendi iradesini test etmesi olduğunu düşünen Singer'a göre kişinin bir toplulukta vejetaryen olduğunu belirtmesi bazen can sıkıcı sorulara muhatap olmasına neden olabilir. Yine de vejetaryenlerin bu konudaki tavırlarını belirtmek konusunda utangaç davranmamaları gerekir. Singer'a göre vejetaryen olmak ve bunu yaşadığımız toplumda açıkça ifade etmek pek çok insanı hayvanlara uygulanan zulümden haberdar etmek için iyi bir fırsattır.⁶⁰⁸ Kendisinin de bir vejetaryen sayesinde fabrika çiftliklerin varlığından haberdar olduğunu belirten Singer, vejetaryenlerin toplumda iyi birer örnek teşkil edebileceğini ve daha fazla insanın bilinçlenmesine katkıda bulunabileceğini düşünür.⁶⁰⁹ Ayrıca et yemeyi bırakmanın, endüstriyel çiftliklere karşı mücadele edenlere, dilekçe imzalamanın veya seçilmiş temsilcilere mektup yazmanın ötesine geçerek bireysel sorumluluk alma imkânı sağladığını düşünür.⁶¹⁰ Böylece insanlara endüstriyel çiftliklerde üretilen eti yemenin yanlış olduğunu söyleyerek insanlardan endüstriyel çiftlik

⁶⁰⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 228-229.

⁶⁰⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 229.

⁶⁰⁹ Peter Singer, "The Oxford Vegetarians – A Personal Account", *International Journal for the Study of Animal Problems*, 1982, 3(1), p. 6.

⁶¹⁰ Peter Singer, "Utilitarianism and Vegetarianism", *Philosophy and Public Affairs*, Volume 9, Issue 4 (Summer, 1980), p.337.

ürünlerini almamalarını isterken birey olarak söyledikleri ile yaptıkları da tutarlı hale gelmiş olur. Et yemeyi haklı çıkarmak için öne sürülen “*Satın aldığımız hayvan zaten ölmüştü.*” tezini de doğru bulmayan Singer’a göre, vejetaryenliği bir çeşit boykot olarak kabul eden birinin bu tezi haklı bulması mümkün değildir. Zaten bir boykotun amacı geçmişe değiştirmek değil, karşı çıkılan durumun devam etmesini engellemektir.⁶¹¹ Vejetaryenliğin bir boykot çeşidi olduğunu vurgulamakla birlikte Singer, vejetaryenliğin boykot olarak amacına ulaşmasa bile bireysel olarak vejetaryen olmanın da en azından endüstriyel çiftliklerde yetiştirilen hayvan sayısını azaltacağını umar. Bireysel olarak vejetaryenliği benimsemiş tek tek insanlar bir grup oluşturur ve bu grubun satın alma alışkanlıkları da piyasayı bir miktar da olsa etkiler. Vejetaryenler endüstriyel çiftliklerin tamamen ortadan kalkmasını sağlayamazlar bile acı çeken ve öldürülen hayvan sayısının azalmasına katkıda bulunurlar.⁶¹² Villanueva, Singer’ın vejetaryenliği, özellikle en hoş olmayan hayvan kullanım biçimlerine karşı bir daimi boykot (permanent boycott) olarak kavramsallaştırdığını belirtmektedir.⁶¹³

Singer’ın belirttiğine göre endüstriyel hayvancılık yöntemlerini savunanlar, hızla artan dünya nüfusunu besleyebilmek için bu yöntemlerin zorunlu olduğunu iddia ederler. Dünyanın pek çok bölgesinde insanlar yeterli yiyeceğe sahip değildir, çoğu insan ise doyacak kadar yiyeceğe sahip olsa bile protein açısından yetersiz beslenmektedir. Bu noktada Singer, zengin ülkelerde uygulanan yöntemlerle gıda üretmenin açlık sorununun çözümüne katkıda bulunup bulunmadığının sorgulanması gerektiğini ifade eder.⁶¹⁴ Singer, hayvanlardan protein elde edilmesi ile ilgili bazı önemli bilgiler verip hayvansal gıdaların protein değerleri ve bitkisel gıdaların protein değerlerini kıyaslayarak bu soruya yanıt bulmaya çalışır. Singer’ın ifadesine göre hayvanların, insanlar için besin kaynağına dönüşebilmesi için belli bir büyüklüğe ulaşabilmesi gerekir. Bunun için beslenmeleri yani bir şeyler yemeleri gereklidir. Doğal bir şekilde yetişen – insanların yiyebileceği şeylerle beslenmeyip bir otlakta yetiştirilen – bir hayvanın insanlar tarafından tüketilmesi sonucunda

⁶¹¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 229.

⁶¹² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 230.

⁶¹³ Gonzalo Villanueva, “Against Animal Liberation? Peter Singer and His Critics”, DOI 10.1007/s11841-017-0597-6, (e.t. 12.04.2021)

⁶¹⁴ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 231.

insanlar bu hayvandan gerçek anlamda protein elde etmiş olurlar. Ancak hayvanlar, protein elde etmek için yoğun hayvancılık yöntemlerinin uygulandığı kapalı bir alana yerleştirildiği anda bu hayvanlara insanların doğrudan yiyebileceği ürünler yedirilmeye başlanır.⁶¹⁵ Francione ve Charlton'ın *İnsan Neden Vegan Olur?* adlı kitaplarında da hayvansal yiyeceklerin verimsiz bir bitkisel protein kullanımını temsil ettiği belirtilmekte ve 500 gram et üretmek için bir hayvanın kilolarca tahıl ve yem tüketmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır.⁶¹⁶ Singer'ın hayvansal protein üretiminin kârlılığı ile ilgili vermiş olduğu oranlar ile bitkisel protein elde etmek ve hayvansal protein elde etmek için kullanılan aynı büyüklükteki araziden elde edilen ürün miktarını kıyasladığı *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* eserinde yer alan şu bölüm oldukça çarpıcıdır:

İnsanların tüketebileceği bir kilo hayvansal proteinin üretilmesi için danaya 21 kilo protein yedirilmesi gerekiyor. Yani, koyduğumuzun yüzde 5'inden azını geri alabiliyoruz. Frances Moore Lappé bu tarz hayvancılığı boşuna “tersine çevrilmiş protein fabrikası” şeklinde nitelendirmemişti. Meseleyi şu şekilde de ele alabiliriz: Bir dönüm verimli toprağımız olduğunu varsayalım. Bu dönümü yüksek protein içeren, baklagiller türünden bir bitki yetiştirmek için kullanalım. Bu durumda, dönümümüzden 35 ila 55 kilo protein elde ederiz. Diğer bir seçenek de bu toprakta yetiştireceğimiz ürünü hayvanlara yedirmek ve sonra bu hayvanları öldürüp yemektir. Bu durumda dönümümüzden 4,5 ila 6 kilo protein elde etmiş oluruz.⁶¹⁷

Singer'ın burada vermiş olduğu örnekten anlaşıyor ki yoğun hayvancılık yöntemleriyle daha fazla besin üretebilmek için insanların doğrudan yiyebilecekleri besin maddelerinden bol miktarda feda etmek gerekmektedir. Bir protein hesabı yapıldığında insanların doğrudan yiyebilecekleri besinleri hayvanlara yedirerek hayvanlardan protein elde etmeye çalışmanın çok avantajlı bir üretim şekli olmadığı görülmektedir. İnsanların doğrudan tüketebilecekleri bu ürünleri yetiştirebilmek için kullanılan arazi, harcanan su ve emek de hesap edilirse hayvanlardan protein elde edebilmek için oldukça büyük bir masraf edildiği ancak elde edilen kârın yapılan masrafı karşılamadığı açıktır. Bu durum kaynakların yanlış değerlendirilmesine neden olmakta ve büyük miktarlarda kaynak kullanılarak yapılan üretimden az sayıda insan faydalanmaktadır.

⁶¹⁵ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 231.

⁶¹⁶ Gary L. Francione – Anna Charlton, *İnsan Neden Vegan Olur? Hayvan Kullanımı Tartışmasına Bir Giriş*, Çeviren Cansen Mavituna, Metropolis Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 23.

⁶¹⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 231-232.

Hayvanların etlerini yemek yerine yumurtalarından ve sütlerinden faydalanarak protein elde etmenin daha verimli olacağını belirten Singer, yine de bitkisel besinlerin en verimli yumurta ve süt üretiminden daha verimli olacağını ifade eder. Protein, demir, kalsiyum gibi insan vücudunun ihtiyaç duyduğu besin türlerinin hayvansal gıdalardan ziyade bitkisel gıdalardan elde edilmesinin daha uygun olacağını ifade eden Singer, bu iddiasını şu bilgilerle destekler:

Örneğin, brokoliye ayrılan bir dönüm sığır etine ayrılardan 24, yulafa ayrılan bir dönümse 16 kat daha fazla demir üretiyor. Süt üretimi dönüm başına yulaftan daha fazla kalsiyum sağlasa da, brokoli süttten 5 kat fazla kalsiyum sağlıyor.⁶¹⁸

Singer'ın yoğun hayvancılık sistemleri ile ilgili eleştirilerinin daha çok Amerika Birleşik Devletleri'ni hedef aldığı görülmektedir. Kalabalık bir nüfusa sahip olan ve kapitalizmin beşiği olan Amerika Birleşik Devletleri'nde insanların tüketime olan aşırı ilgisi bilinmektedir. Amerika Birleşik Devletleri yiyecek konusunda da endüstriyel gıdaların en yaygın tüketildiği bölgelerin başında gelmektedir.⁶¹⁹ Dünya üzerinde sadece Amerikan halkının yeme alışkanlıklarını değiştirmesi durumunda bile gıda yetersizliği sorununun bir kısmının çözüleceğine işaret eden Singer, bu iddiasını resmi makamların ifadeleriyle de destekler:

... 1974'te, Yurtdışı Geliştirme Konseyi'nden Lester Brown, Amerikalıların yıllık et tüketimlerini sadece yüzde 10 azaltması halinde, fazladan 12 milyon ton, yani 60 milyon kişiyi doyuracak miktarda tahılın insanların tüketimine sunulacağı tahmininde bulunmuştu. Eski ABD Tarım Bakan Yardımcısı Don Paarlberg, ABD'deki çiftlik hayvanı sayısını yarıya indirmenin bile sosyalist olmayan az gelişmiş ülkelerin kalori açığının neredeyse dört kat fazlasını karşılayacak kadar gıda fazlası sağlayacağını söylemişti.⁶²⁰

Singer hayvansal protein üretmekle ilgili örnekleri, hayvansal gıdalardan ve bitkisel gıdalardan elde edilen besin türlerinin miktarlarının kıyaslamalarını ve son olarak sanayileşmiş ülkelerde tüketilen hayvansal protein miktarını inceledikten sonra *“Zengin ülkelerde uygulanan yöntemlerle gıda üretmek açlık sorununun çözümüne katkıda bulunuyor mu?”* sorusuna net bir şekilde *“Hayır”* cevabını verir.⁶²¹ Singer'a göre zengin ülkelerde uygulanan yöntemlerle gıda üretmek yine zengin

⁶¹⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 233.

⁶¹⁹ Signe Dean, 'Watch: Here's How The American Lifestyle Really Compares to The Rest of The World', *Science Alert*, 8 September 2017, <https://www.sciencealert.com/here-s-how-the-american-lifestyle-really-compares-to-the-rest-of-the-world> (e.t. 16.04.2021)

⁶²⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 233.

⁶²¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 234.

lkelerde yaşayan kişilerin kendi damak zevklerini tatmin etmeye katkıda bulunur. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerdeki hayvansal gıda üretiminde kullanılan, insanların doğrudan yiyebileceği gıdaların gerektiği gibi dağıtılması halinde bütün dünyada yetersiz beslenme diye bir sorun kalmayacağına inanır.⁶²²

Et retimi protein üretmenin verimsiz bir yolu olmanın yanı sıra çevreye de büyük zararlar verir. Singer bu konuda Washington merkezli düşünce kuruluşu Worldwatch Institute araştırmacılarından Alan Durning’ın besi ünitelerinde yetiştirilen danalardan elde edilen bir kilogram bifteğin neye mal olduğu ile ilgili hesaplamalarını paylaşır. Bu hesaplamalara göre sınai çiftliklerde yetiştirilen bir hayvandan elde edilen bir kilogram et beş kilogram tahıla, iki bin litre suya, sekiz litre benzine eşdeğer enerjiye ve otuz beş kilogram erozyona uğramış yüzey toprağına mal olmaktadır.⁶²³ Hayvan üretiminin dünyadaki su kaynakları için de büyük bir tehdit olduğu bilinmektedir. Hayvan yetiştirmek için kullanılan su miktarı bitki yetiştirmek için kullanılan su miktarından kat kat fazladır.⁶²⁴ Singer, bir kilogram et üretmek için kullanılan su miktarının bir kilogram buğday üretmek için kullanılan su miktarının elli katı olduğunu belirtir ve bu konu ile ilgili Newsweek dergisinde kullanılan “450 kiloluk bir danaya harcanan suda bir destroyer yzdrlebilir” örneğini paylaşır.⁶²⁵ Hayvan yetiştirmek ve insanların et yeme zevkini tatmin etmek için aşırı miktarda su kullanılması yer altı ve yer üstü su kaynaklarının tükenmesine yol açar. Konu üzerinde araştırmalarda bulunan Kurnaz’a göre endüstriyel çiftliklerin ürettiği büyük miktarlardaki hayvan dışkılarının – bilerek veya bilmeyerek – evreye dağılması sonucunda su kaynakları kirlenir ve bu kaynaklarda yaşayan canlılar zehirlenir. İklım değişikliğine neden olan sera gazları arasında bulunan metan gazının ikinci önemli kaynağı endüstriyel hayvancılıktır. Geviş getiren hayvanların sindirim sistemlerindeki bakteriler metan gazı üretmektedir ve endüstriyel hayvancılık sonucu yıllık 89 milyon ton metan gazı ortaya çıkmaktadır. Bu miktarın neredeyse yeraltından ve borulardan sızan metan

⁶²² Singer, *Hayvan zgrleşmesi*, s. 233.

⁶²³ Singer, *Hayvan zgrleşmesi*, s. 234.

⁶²⁴ Mark Hawthorne, *Vegan Etik Herkes İçin şefkatli Bir Yaşama Kucak Açmak*, eviren Feyyaz şahin, Pales Yayınları, İstanbul, 2019, s. 109-110.

⁶²⁵ Singer, *Hayvan zgrleşmesi*, s. 235.

gazına eşit olduğu belirtilmektedir.⁶²⁶ Hayvan yetiştiriciliğinin geleneksel hayvancılık yöntemlerinin kullanıldığı dönemlerden beri en çok zarar verdiği alanların başında ormanlar gelir. Singer'a göre ormanların yok olması, bu ormanlarda yaşayan canlıların ölmesine, toprak tarafından emilmeyen yağmur sularının yol açtığı sellere, erozyona, yerel halkın yakacak odun bulamamasına, yağışın azalmasına neden olur. Ayrıca ormanların azalması sonucu artan karbondioksit miktarı sera etkisini güçlendirir ve kuraklığa yol açar. Günümüzde Kosta Rika, Kolombiya, Brezilya, Malezya, Tayland ve Endonezya'daki yağmur ormanlarının zengin insanlar et yiyebilsin diye yok olma tehlikesi altında olduğunu vurgulayan Singer, bu tür besiciliğin dünyadaki gıda sorununa çözüm olmaktan ne denli uzak olduğunu gözler önüne sermektedir.⁶²⁷

Çevreye verilen bu zararların bir parça et uğruna yapıldığına dikkat çeken Singer'a göre, bütün bu olumsuz durumların bir küçük adımla – vejetaryen beslenme şeklini seçmekle – azaltılabileceğini savunur. Vejetaryen beslenme konusuna pek çok kişinin müteredit yaklaştığına değinen Singer'a göre vejetaryen beslenme şeklini benimsemek bireysel olarak çevreye karşı ahlaki sorumluluğumuz olmasının yanı sıra bu konu ile ilgili bilgisi olmayan insanların da ilgisini çekmek ve onları bilinçlendirmek adına toplumsal bir görevdir. İnsanların vejetaryen olma konusunda aklını en çok karıştıran meselenin ne yiyip ne yemeyeceklerine nasıl karar verecekleri olduğunun altını çizen Singer, vejetaryen beslenmeye başlama aşamasında olan bir kişinin kökeninden emin olmadığı sürece tavuk, hindi, tavşan, domuz, süt buzağısı, sığır eti ve yumurtadan uzak durması gerektiğini belirtir.⁶²⁸ Bu noktada balık ve deniz ürünleri konusuna da değinen Singer, acı çekme kapasitesi (capacity to feel pain) olan hiçbir canlıyı yememenin vejetaryen beslenmedeki meşru sınır olduğunu söyler. Balıkların acı çekebildiğinin bilinmesine rağmen deniz ürünlerinin bir kısmının – istiridye, midye, deniztarağı, vb. – acı çekme kapasitesine sahip olup olmadığının bilinmediğine değinen Singer'a göre, acı çekme kapasitesine sahip olma ihtimali olan bir canlıyı yememek daha doğru bir davranış olur.⁶²⁹

⁶²⁶ Levent Kurnaz, *Son Buzul Erimeden*, Doğan Kitap, İstanbul, 2019, s.162.

⁶²⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 236-237.

⁶²⁸ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 239.

⁶²⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 244; Singer, *Animal Liberation*, p. 174.

Bir hayvanı öldürmenin başlı başına rahatsız edici bir eylem olduğunu belirten Singer, yiyeceğimiz hayvanı kendimiz öldürmek zorunda kalsaydık hepimizin vejetaryen olacağını söylendiğine dikkat çeker. Bu yüzden gerçek hayatta mezbahaları özellikle görmek veya gezmek isteyen pek insan çıkmadığını belirtir.⁶³⁰ Büyük miktarda hayvan yetiştiriciliği yapmak yoğun hayvancılık yöntemlerinin kullanılmadığı geleneksel hayvan yetiştiriciliğinde bile kısırlaştırma, dağlama, anneyle yavruyu ayırma, toplumsal grupları dağıtma, mezbahaya nakil ve nihayetinde kesim işlemleri yapıldığı için hayvanlar açısından önemli derecede acıya sebep olmaktadır. İdeal hayvan yetiştiriciliği çok küçük ölçekli olarak uygulanabilmektedir ancak böyle bir durumda da elde edilen ürünlerin fiyatı endüstriyel çiftliklerde ve büyük ölçekli yetiştiricilik yapan geleneksel çiftliklerde elde edilen ürünlerin fiyatından çok daha fazla olmaktadır. Bu şekilde elde edilen ürünler ise kalabalık dünya nüfusunu beslemeye yetmeyecektir. Bu ürünlerin fiyatları da çok yüksek olacağı için onları ancak çok parası olan şanslı bir azınlık satın alabilecektir. Singer, hayvancılığın günümüzde kullanılan yöntemlerle bile protein üretmenin pahalı ve verimsiz bir şekli olduğunu, küçük ölçekli üretim yapmaya çalışıldığında maliyetlerin daha da artarak ürünlerin fiyatlarının yükseleceğini belirtir. Ürünlerin fiyatlarının artması demek bu ürünlere ulaşabilen insan sayısının azalması demektir. Elde edilen ürünün ve bu ürüne ulaşabilen insan sayısının azalması bu üretim şeklinin verimsizliğinin göstergesidir.⁶³¹

Kötü bir şeyi ahlaki değeri eşit olan herhangi başka bir şeyi feda etmeksizin önleyebiliyorsak o şeyi yapmamız gerektiğini söyleyen ve bu yüzden yardım kuruluşlarına katkıda bulunmayı hayır işi olarak değil ahlaki bir zorunluluk olarak gören Singer'ın⁶³² hayvanların insan yararı için kullanılması hakkında da benzer görüşleri vardır. Singer insanların hayatı hiçbir şeyi feda etmesine gerek kalmadan ve insan hayatını olumsuz etkilemeyecek şekilde hayvanların insan yararı için kullanılmasının durdurulabileceğini iddia eder. Singer'a göre hayvanlara uygulanan zulüm insanların damak zevkinden daha fazlası için yiyecek içecek sağlamadığından diğer hayvanları yemek için besleme ve öldürme uygulamaları insanların önemsiz

⁶³⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 215.

⁶³¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 226.

⁶³² Peter Singer, "Famine, Affluence and Morality", *Ethics: History, Theory and Contemporary Issues*, Oxford University Press, New York, 2016, p.871.

menfaatleri için diğer varlıkların hayatta kalmak gibi en önemli menfaatlerinin feda edildiğinin açık bir örneğidir.⁶³³ Singer türçülükten (speciesism) kaçınmak için bu uygulamaya son verilmesi gerektiğini ve bu uygulamayı desteklemenin durdurulmasının her insanın ahlaki yükümlülüğü olduğunu belirtir. Bu desteği sağlamaya son verme kararının zor olabileceğini kabul eden Singer, yine de bunun beyaz bir Güneylinin toplumunun geleneklerine aykırı davranarak kölelerini serbest bırakmasından daha zor olamayacağını vurgular. İnsanların beslenme alışkanlıklarını değiştirmedikleri sürece geçmişte yaşam tarzlarını değiştirmeyen köle sahiplerini eleştiremeyeceğini belirtir.⁶³⁴ Hayvanlara çektirilmekte olan zulmü azaltmak veya önlemek için bireysel olarak yapılabilecek en etkili eylemin beslenme alışkanlıklarını değiştirmek olduğunu vurgulayan Singer'ın, vejetaryen olmak isteyenlere kolay uygulanabilir önerileri vardır. Vejetaryen olmayı düşünen bir kişinin makul ve uygulanabilir bir strateji ile beslenme şeklini değiştirmesi gerektiğine inanan Singer, bu konuda adım atmak isteyenlere üç temel tavsiye verir. Birincisi et yerine bitkisel besinler tüketmeye başlanmasıdır. İkincisi sınıai çiftliklerde üretilen yumurtalar yerine, bulunabiliyorsa köy yumurtası tüketilmesi, bulunamıyorsa yumurta tüketilmemesidir. Üçüncüsü süt ve peynir yerine soya sütü, tofu⁶³⁵ ve başka bitkisel besinler alınması, ama insanların kendilerini süt ürünlerini içeren bütün besinlerden vazgeçmek zorunda hissetmemesidir.⁶³⁶ Yumurta ve süt ürünlerini tamamen bırakamamanın benimsenen boykot anlayışıyla ters düşmeyeceğini ifade eden Singer'a göre önemli olan, devam etmekte olan hayvan sömürsünü en aza indirebilmektir. Bu açıdan bakıldığında sadece et yemeyi bırakabilmek bile çok büyük bir fedakârlıktır. Leenaert de Singer'ı destekler şekilde birkaç tane vegan⁶³⁷

⁶³³ Singer, Peter, "Utilitarianism and Vegetarianism", p. 333.

⁶³⁴ Singer, "All Animals Are Equal", s.175.

⁶³⁵ Tofu, Asya ve vejetaryen yemeklerinde kullanılan pıhtılaşmış soya sütünden yapılan, protein içeriği yüksek, yumuşak, beyaz peynir benzeri bir yiyecektir. "tofu", *dictionary.com*, <https://www.dictionary.com/browse/tofu>, (e.t. 17.04.2021)

⁶³⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 247.

⁶³⁷ Vegan, et, süt ürünleri, yumurta, bal veya bir hayvandan elde edilen herhangi bir ürünü tüketmeyen, deri, kürk, ipek veya yün giymeyen, hayvanlar üzerinde test edilmiş ürünleri kullanmayı reddeden ve hayvansal içeriklerle yapılan ürünleri kullanmayan kişidir. Veganlara katı vejetaryen (strict vegetarian) de denir. "What is a vegan?", *People For The Ethical Treatment Of Animals*, <https://www.peta.org/about-peta/faq/what-is-a-vegan/?v2=1>, (e.t. 17.04.2021)

kişinin yerine et tüketimini azaltan birçok kişinin bir araya gelmesinin sistemi daha hızlı değiştirebileceğini iddia eder.⁶³⁸

Et tüketmeyen vejetaryenlerin ve etin yanı sıra yumurta, süt ve süt ürünlerini de tüketmeyen veganların en çok karşılaştıkları soruların “yeterli beslenip beslenemedikleri” ve “vücutlarının ihtiyacı olan proteini nasıl karşıladıkları” olduğunu belirten Singer’a göre insanların vejetaryen olmaya mesafeli durmalarının nedeni de bu kaygıdır. Bu kaygıların tamamen gereksiz olduğunu ve vejetaryenliğin ve veganlığın bilimsel olarak da aklandığını belirten Singer, gayet sağlıklı ve başarılı olan vejetaryen ünlülerden örnekler vermeyi de ihmal etmez.⁶³⁹ Vejetaryen beslenmenin protein bakımından yetersiz olduğu görüşünün beslenme uzmanları tarafından da artık reddedildiğine değinen Singer, protein bütünleme ilkesinin uygulanması ile farklı türde bitkisel proteinleri birlikte tüketerek hayvansal proteine tam olarak eşdeğer bir öğün elde edilebileceğini belirtir. Kilo vermek amacıyla rejim yaparak yetersiz kalori alınmadığı sürece hiç kimsenin protein eksikliği yaşamayacağını iddia eden Singer’a göre, hiçbir hayvansal ürün tüketmeyen veganların dikkat etmesi gereken tek besin maddesi eksikliği B12 vitaminidir. Bu vitaminin de bazı deniz yosunlarından ve bazı soya ürünlerinden alınabileceğini ya da bitkisel besinlerle üreyen bir bakteriden elde edilen B12 tabletleri ile desteklenebileceğini belirtir. Vejetaryenlerin sağlık açısından da hepçillerden daha iyi durumda olduğunu ifade eden Singer, bu iddiasını bilimsel verilerle destekler. Kalp krizi, kolesterol, göğüs ve bağırsak kanserlerinin hepçillerde daha sık görüldüğünü belirtir. Alışılmışın dışında uzun yıllar boyunca yaşayan insanların da genel olarak hayatları boyunca ya çok az et yiyen ya da hiç et yemeyen insanlar olduklarını belirtir.⁶⁴⁰ Vejetaryen beslenmenin gıdalarla, bitkilerle ve doğayla yeni bir ilişki kurmak anlamına geldiğini düşünen Singer’a göre vejetaryen beslenmeyi tercih eden bir kişinin hayata bakışı, yaşam tarzı ve düşünceleri de değişime uğrar. Kendisinin vejetaryen olduktan sonra bitkilerle, toprakla ve mevsimlerle ilgili farkındalığının arttığını belirtir.⁶⁴¹ Vejetaryen olmanın bireysel bir tercih olduğunun

⁶³⁸ Tobias Leenaert, *Vegan Bir Dünya*, Çeviren İpek Kökeş, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 52.

⁶³⁹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 250.

⁶⁴⁰ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 250.

⁶⁴¹ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 249.

altını çizen Singer'a göre bir insanın vejetaryen olmak istememesinin nedeni toplumsal hayatta tuhaf karşılanmaktan veya alay konusu olmaktan çekinmesi olabilir. Singer'a göre, ne olursa olsun, inandığı bir şey için hayatında bazı değişiklikler yapan bir kişinin karşı çıktığı haksızlıkların devam etmesini engelleme konusunda attığı adımlarda yalnız olmadığına inanması gerekir.

Et yiyenlerin vejetaryenlere yönelttiği bir eleştiri olan '*Bitkilerin acı çekmediğini nereden biliyorsunuz?*' sorusunu da ele alan Singer, bitkilerde merkezi sinir sistemi benzeri bir sistem olmadığı için bitkilerin acı hissetmesinin mümkün olmadığını belirtir.⁶⁴² Ayrıca bitkiler acı çekebiliyorsa bile bu acı hayvanların çektiği acıdan daha az olacağı için bitkileri yemenin hayvanları yemekten daha iyi olacağı sonucuna ulaşılabileceğini ifade eder. Singer'a göre bu iddiaya cevap olarak et üretiminde kullanılan bitki miktarının vejetaryen beslenmede kullanılan bitki miktarından on kat fazla olduğu için et yiyenlerin vejetaryenlerden daha fazla bitkinin yok olmasına neden olduğu gerçeğinin de sunulabilir⁶⁴³.

Singer, yemek için hayvanları öldürmenin, insanların menfaatleri için hayvanları kullanabilecekleri birer araç olarak algılamalarını kolaylaştıracağı için kaçınılması gereken bir davranış olduğunu düşünür. Hayvanların önemsenmesi gerektiğine inanan ve aslında vejetaryen olmayan bir kişinin bile günümüz hayvancılık sistemlerinin iyileştirilebilmesi için hayvanları öldürmemeyi genel bir ilke olarak benimsemesi gerektiğini vurgular. Düşünüre göre çevreyi korumaya özen gösteren bir insanın vejetaryen olması gereklidir, çünkü vejetaryen olarak açlıkla savaşan insanları doyurmakta kullanılabilecek tahıl fazlası elde edilmesine, çevre kirliliğinin azalmasına ve doğal kaynakların doğru bir şekilde kullanılmasına katkıda bulunmuş olur. İnsanların üretmiş olduğu tahıl endüstriyel hayvancılık sisteminde hayvanlara yedirilmek yerine daha fazla insanı doyurmak için kullanılsa dünyada açlık problemi kalmaz. Singer'a göre bu açıdan bakıldığında bütün insanların ve dünyanın iyiliği için herkesin vejetaryen olması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

Singer fayda ilkesinin hayvanlardan yiyecek elde etmek amacıyla kullanılan yöntemlere uygulanmasının insanları vejetaryen olmaları gerektiği sonucuna

⁶⁴² Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 317.

⁶⁴³ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 318.

ulaştıracağını iddia eder.⁶⁴⁴ Bazı yazarların vejetaryenleri ahlaki mutlakiyetçi olarak gördüklerini ve et yemenin her koşulda ahlakdışı olduğu inancını taşıdıklarını düşündüklerini söyleyen Singer, bazı vejetaryenlerin ahlaki mutlakiyetçi olduklarını kabul etmekle birlikte kendisi ahlaki mutlakiyetçiliğe karşı olduğunu belirtir.⁶⁴⁵ Singer insanın eylemlerinin muhtemel sonuçları ile ilgili olabildiğince keşif yapmaya çalışması gerektiğini düşünür. Singer'a göre faydacılık, klasik şekliyle, acıyı azaltmayı ve hazzı arttırmayı amaçlar. Singer vejetaryenliği bir amaç olarak değil amaca götüren bir araç olarak görür. Pek çok insan olmayan hayvan acıyı ve hazzı tecrübe edebilir. Bu yüzden de ahlaken önemli varlıklardır ve ahlaki değerleri vardır. Bu açıdan taşlara değil insanlara benzerler. Singer bir eylemden etkilenen her canlının menfaatlerinin dikkate alınması ve diğer canlıların menfaatlerine eşit şekilde ağırlık verilmesi gerektiği ilkesini savunur. Ancak bu ilke eşit muameleyi değil eşit önemsemeyi gerektirir. Faydacılığın her şeye insanın faydası için değer verdiği görüşünün de yaygın bir yanlış anlaşılma olduğunu savunan Singer, faydacılığın doğru anlaşıldığı takdirde hayvanlara verdiği değerle diğer yaygın olarak kabul edilen etik teorilerin tam karşısında durduğunu belirtir.⁶⁴⁶ Singer toplumda hayvanların durumunu değiştirmek için vejetaryenliğin gerçek uygulanabilir bir önemi olduğuna inancını sürdürür ve vejetaryenliğin sıklıkla tekrar edilen artan nüfusu besleyebilmek için endüstriyel çiftliklere ihtiyaç duyulduğu iddiasına verilebilecek reddedilemeyecek bir cevap sağladığını iddia eder.⁶⁴⁷

Hayvan haklarını savunan kişilerin tutarlı davranması gerektiğine inanan Singer, et yemeye devam etmenin hayvanları önemseme konusunu ciddiye alan bir kişinin güvenilirliğine zarar vereceğini vurgular. Boğa güreşlerinin hayvanlara acı verdiğini iddia eden ve bu yüzden boğa güreşlerinin yapılmasına karşı çıkan bir kişinin sınai çiftliklerde acı çekerek yetişmiş ve öldürülmüş bir hayvanın etini yemesi tutarlı değildir. Eşit önemseme ilkesine göre hareket etmeyi amaçlayan bir insanın vejetaryen olmakla yetinmeyip kürk ve deri gibi her türlü hayvansal ürünü kullanmaktan da kaçınması gerektiğinin altını çizen Singer'a göre, insanlar hayatlarını sürdürürken temel ihtiyaçlarını hayvansal ürünlerden karşılamamayı

⁶⁴⁴ Singer, "Utilitarianism and Vegetarianism", p. 325.

⁶⁴⁵ Singer, "Utilitarianism and Vegetarianism", p. 328.

⁶⁴⁶ Singer, "Utilitarianism and Vegetarianism", p. 330.

⁶⁴⁷ Singer, "Utilitarianism and Vegetarianism", p. 336.

öğrenmelidirler. Hayvansal ürünleri kullanmayı terk ederek çok büyük fedakârlıklar yapmak zorunda kalınmayacağını vurgulayan Singer, hayvanlar söz konusu olduğunda sağduyulu hareket etmenin doğru davranmak için yeterli olacağına inanır.

SONUÇ

Modern dünyada insanlar günlük hayatlarında sürekli ahlaki seçimlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Hayvan hakları meselesi de bu ahlaki seçimlerle yakından ilgilidir. İklim değişikliği, aşırı yoksulluk, salgın gibi küresel sorunların yanında milyarlarca hayvanın fabrika çiftliklerinde kötü koşullar altında yetiştirilmeleri, deniz ve kara hayvanlarının aşırı avlanması, hayvanların eğlence dünyasının bir parçası haline getirilmesi gibi karmaşık sorunlar da günümüzde karşılaşılan ahlaki problemler arasında yer almaktadır. Hayvanların insanların çıkarları için kullanılması meselesi felsefi boyutunun yanı sıra hem hukuki hem de insanların günlük hayatlarını etkileyen güncel bir problemidir. Hayvanların ahlaki bir değere sahip olup olmadığı ve hukuken haklara sahip olup olamayacakları gibi tartışmalarla birlikte insanların hayvanları kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ölçsüz bir şekilde kullanmalarının ahlaken kabul edilebilirliği sorgulanmaktadır.

Modern insanın hayvanları besin elde etmek amacıyla yoğun olarak yetiştirmesi, bilimsel ve tıbbi araştırmalarda deney aracı olarak kullanması, yaşam alanlarının genişlemesi sebebiyle yabani yaşam alanlarına müdahale etmesi, hayvanları birer teşhir objesi olarak çeşitli eğlence parkları ve hayvanat bahçelerinde sergilemesi, bilinçsiz avlanma uygulamaları sonucu bazı hayvan türlerinin yok olmasına sebep olması, giyim ve süs eşyası elde etmek üzere hayvanların kürk ve derileri için yetiştirilmesi gibi uygulamalar hayvanlarla ilgili en çok tartışılan ahlaki meselelerdir. Hayvanlarla ilgili yukarıda bahsedilen güncel tartışmalardan yola çıkarak hazırlamış olduğumuz çalışmamız neticesinde genel olarak hayvan hakları başlığı altında ele alınan hayvanların ahlaki konumu probleminin düşünüldüğünden ve dile getirildiğinden çok daha çetrefil bir sorun olduğu anlaşılmaktadır.

Peter Singer etik alanında yaptığı çalışmalarla tanınan ve 1975 yılında yayımlamış olduğu *Animal Liberation* (Hayvan Özgürleşmesi) kitabıyla hayvan hakları alanında önemli bir isim haline gelen Avustralyalı bir filozoftur. Günümüzün en etkili düşünürlerinden biri olan Peter Singer aynı zamanda hayvan hakları problemini en ideal biçimde ele alan düşünürdür.

Singer'ın güncel meselelere karşı göstermiş olduğu sorgulayıcı tutumu hayvan hakları meselesine yaklaşımında da görülmektedir. Düşünürümüz kolay anlaşılır üslubu ve kışkırtıcı savlarıyla güncel sorunların felsefı yönlerini ortaya çıkarır. Modern insanın hayvanlarla ilişkisi de bu güncel ve gittikçe daha da önemli hale gelmeye başlayan sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Peter Singer'dan önce de hayvanların ahlaki konumu hakkında tartışmalar ve farklı görüşler olmasına rağmen onun sade anlatımının daha fazla insanın konu hakkında bilgi sahibi olmasına yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.

Singer'ın Animal Liberation (Hayvan zgrleşmesi) düşüncesinin temelini oluşturan Jeremy Bentham'ın acı hissedebilme kapasitesi (capacity for suffering) ve Richard Ryder'ın trclk (speciesism) fikirleridir. Ahlaki ilginin konusu olabilmek şartı olarak acı hissedebilme kapasitesini kabul eden ve insan türünün diğer türlere üstünlüğü fikrini ırkçılık ve cinsiyetçilikle bir tutan Singer, bu fikirlere menfaatlerin eşit önemsenmesi (equal consideration of interests) ilkesini de ekleyerek kendi yaklaşımını oluşturmuştur.

1975 yılında yayımlamış olduğu Animal Liberation (Hayvan zgrleşmesi) kitabıyla hayvanların ahlaki konumu ile ilgili kendi yaklaşımını oluşturan Peter Singer'ı incelediğimiz çalışmamızda onun bu karmaşık problemi ele almaya çalışan çağdaş düşünürlerin başında geldiği ve hayvan hakları alanına önemli katkıları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Singer hayvan hakları alanında literatürün ortaya çıkmasını ve derinleşmesini sağlayan en önemli simalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Singer'ın Hayvan zgrleşmesi yaklaşımının ise hayvan refahı yaklaşımı ve hayvan hakları yaklaşımı arasında duran bir orta yol olduğu görülmektedir. Hayvanların ahlaki konumu konusunda dşnrmz farklı kılan özelliği ise hayvanların haklarından bahsetmemesine rağmen hayvanların da ahlaki ilginin konusu olabileceğini savunmasıdır.

Hak kavramını ve hakların tarihsel gelişimini incelediğimiz birinci bölümünde hayvan haklarının tarihsel gelişimi esnasında ortaya çıkan hayvan refahı (animal welfare), hayvan özgürleşmesi (animal liberation) ve hayvan hakları (animal rights) yaklaşımlarının birbirine karıştırılan yaklaşımlar olduğu ve bu kavramların genellikle birbirlerinin yerine yanlış bir şekilde kullanıldıkları tespit edilmiştir. Bu

durum hem dünyada hem de Türkiye’de yaşanmaktadır. Dünyada Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi (Universal Declaration on Animal Rights) olarak kabul gören metnin orijinal başlığı Hayvan Refahı Beyannamesi (Universal Declaration on Animal Welfare)’dir. Türkiye’de Hayvan Hakları Yasası olarak bilinen yasanın orijinal ismi ise Hayvanları Koruma Kanunu’dur. Bu durum hayvan refahının ve hayvan haklarının farklı talepleri olması sebebiyle ciddi problemler içermektedir.

Hayvan refahı yaklaşımı, hayvanların fiziksel açıdan sağlıklı olmalarına odaklanarak hayvanların esenliğine zarar verilmedikçe hayvanlardan sınırsız bir şekilde faydalanılabileceğini savunan bir yaklaşımdır. Hayvan hakları yaklaşımı ise hayvanların mülk olarak kabul edilmesinin insanların hayvanlardan faydalanmasını mümkün kıldığını ve hayvanların mülk statüsünün değişmesi gerektiğini savunmaktadır. Hayvan Özgürleşmesi yaklaşımına göre ise hak kavramı kullanılmaz ancak hayvanların sınırsız bir şekilde ve gereksiz acılara maruz kalarak insan menfaatleri için kullanılmaması gerekir. Bu yönüyle Hayvan Özgürleşmesi düşüncesinin daha ılımlı ve hayata uygulanabilir olduğu görülmektedir. Çünkü Singer hayvansal gıdaları azaltmanın, hayvan yetiştiriciliğinin çevre üzerindeki olumsuz etkileri ve iklim değişikliğindeki payı nedeniyle ahlaki bir gereklilik olduğunu vurgular. Bu şekilde günlük hayatta etkisi görülen örnekler vermesi ve uygulanabilir ve ulaşılabilir hedefler önermesi sebebiyle hayvanların maruz kaldıkları olumsuzlukların özellikle kamuoyu tarafından ciddiye alınabilmesi mümkün olmaktadır. Ancak akademisyen olmasına rağmen konuyu halka dönük bir tutumla ele alması yazılarının sistematik olmasını engellemektedir. Daha fazla sayıda insanın konudan haberdar olabilmesi adına medyayı etkin bir şekilde kullanması ve konu hakkında çok fazla yazması sebebiyle de tekrara düşmektedir. Bu durum ise konunun daha fazla konuşulmasını sağlamakla birlikte sabun köpüğü gibi dağılmasına neden olmakta ve hayvanların maruz kaldıkları acıların azalması yönünde beklenen değişimlerin yeterince hızlı gerçekleşmesini sağlayamamaktadır. Ancak Singer’ın bireysel eylemleri önemseydiği göz önüne alınacak olursa onun çok radikal ve hızlı değişiklikler beklemediği anlaşılmaktadır.

Çalışmamızı hazırlarken yapmış olduğumuz okumalar esnasında fark ettik ki hayvan refahı, hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları kavramlarının anlamları tam

olarak anlaşılmadığı ve bu kavramlar doğru şekilde kullanılmadığı için hayvanların ahlaki değeri meselesini ele alan çeşitli yaklaşımların hepsi hayvan hakları genel başlığı altında ele alınmaktadır. Hayvanlarla ilgili her meselenin hayvan hakları kapsamında değerlendirilmesi ise hayvanların maruz kaldıkları olumsuzlukların dikkate alınmasını engelleyerek meseleyi hayvanların da insanlarla benzer haklara sahip olup olamayacaklarının tartışıldığı bir açmaza sürüklemektedir. Bu açıdan bakıldığında Peter Singer'ın hayvanların problemlerini merkeze alarak meseleyi hak odaklı tartışmalardan bağımsız ele almaya çalışması kanaatimizce son derece önemli bir çabadır. Singer'ın hayvanların sorunlarını ele alırken haklardan bahsetmemesini eleştiren Tom Regan ve Gary L. Francione gibi düşünürler ise hayvanların hak sahibi birer özne olarak kabul edilmedikçe sömürülmeye devam edeceklerini savunmaktadırlar. Onlara göre hayvanların problemlerinin ciddiye alınabilmesi ancak hukuken hak sahibi olmalarına bağlıdır. Regan'ın ve Francione'ın eleştirilerine rağmen görülmektedir ki Singer hayvan haklarından bahsetmese de hayvan haklarının bu denli güncel bir tartışma konusu olmasına son derece büyük bir katkıda bulunmuştur.

Çalışmamız ortaya koymaktadır ki hayvanların ahlaki bir değere sahip olup olmadıkları sorunu tek boyutlu bir mesele değildir. Hayvan hakları konusunda yaptığımız araştırmalar göstermektedir ki hayvan hakları ahlaki bir mesele olmasının yanı sıra hayvanlara uygulanan eziyetlerin yaptırıma tabi olabilmesi için hukuk alanında da ele alınması gereken bir konudur.

Hayvan hakları meselesini farklı açılardan incelediğimiz ikinci bölümde hayvan haklarının farklı dini gelenekler tarafından da çeşitli şekillerde ele alındığı görülmüştür. Hayvan hakları meselesinin özellikle Batı'da bir sorun olarak ortaya çıkmasının ve çokça tartışılmasının sebebinin Hristiyanlığın insanların hayvanları istediği gibi kullanabileceği görüşünü güçlendirmesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İslam dininin ise bütün canlılar için göstermiş olduğu merhametli tutumun hayvanlar söz konusu olduğunda da devam ettiği İslam tarihindeki uygulamalarla örneklendirilmiştir.

Çalışmamızda Singer'ın Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi) fikrini temellendirdiği altı kavram olduğu sonucuna ulaştık. Bunlar eşit önemseme ilkesi,

acıyı hissedebilme, türçülük, hayvan deneyleri, fabrika çiftlikler ve vejetaryenliktir. Hayvan özgürleşmesi yaklaşımına göre acıyı hissedebilen varlıklar olarak hayvanların gereksiz acılara maruz kalmaması gerekir. Temellerini Jeremy Bentham'ın faydacılık kuramından alan hayvan özgürleşmesi yaklaşımına göre en fazla sayıda varlığa en büyük miktarda mutluluğun sağlanması esastır. Bu yüzden hayvan özgürleşmesi hareketi özellikle çok sayıda hayvanın acıya maruz kaldığı endüstriyel hayvancılık ve hayvan deneyleri uygulamalarını hedef alır. Singer, insanların bu iki uygulamadan elde edebileceği yararı başka yöntemlerle de elde edebileceğini bu yüzden ahlaki açıdan bu kadar çok sayıda hayvana büyük miktarda acı vermenin kabul edilemez olduğunu savunur.

Kanaatimizce Singer çok sayıda hayvanın acıya maruz kaldığı bu iki uygulamanın bir anda tamamen ortadan kalkmasının günümüz şartlarında gerçekçi bir beklenti olmadığına farkında olmalı ki imkân bulduğu her platformda insanlara bu uygulamaların yanlışlığını anlatmak suretiyle bilinç oluşturmaya çalışmaktadır. Singer'ın bu tutumunun yanlış bir durumu değiştirmek için bireysel adımlar atılması gerektiği görüşü ile uyumlu olduğu dikkat çekmektedir.

Peter Singer'ın fikirlerini ve hayvan hakları alanındaki yerini incelediğimiz çalışmamızın hayvanların ahlaki konumu ile ilgili çalışmalara ve aynı dünyayı paylaştığımız varlıklara karşı farkındalık oluşturulmasına katkıda bulunabilmesini temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Adams, Carol J., *Etin Cinsel Politikası Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram*, Çevirenler Güray Tezcan – Mehmet Emin Boyacıoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020.
- Altıntaş, Hayrani, *İslam Demokrasi ve İnsan Hakları*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2011.
- Altıntaş, Halil – Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- Akgündüz, Ahmed, *İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, Mart 2009.
- Amicis, Edmondo de, *İstanbul*, Çeviren Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ekim 2010.
- Arıkan, Engin, *Hayvan Hakları İnsan Hukuku*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2016.
- Aristoteles, *Politika*, Çeviren: Mete Tuncay, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1975.
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.
- Bayraktar, Mehmet, *İslam ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Bentham, Jeremy, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, edited by J.H. Burns – H. L. A. Hart, The Collected Works of Jeremy Bentham, Oxford University Press, New York, 2005.
- Bentham, Jeremy, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, Çevirenler Ömer Saruhanlıoğlu – Uğur Kâşif Boyacı, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017
- Billington, Ray, *Felsefeyi Yaşamak Ahlak Düşüncesine Giriş*, Çeviren Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Bor, Adil, *Kur'anda Hayvan Hakları*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012
- Cevizci, Ahmet, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2008
- Cevizci, Ahmet, *Uygulamalı Etik*, İstanbul, Say Yayınları, 2013
- Cevizci, Ahmet, *Etik Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2014
- Çüçen, A. Kadir, *İnsan Hakları*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.

- Dawkins, Marian Stamp, *Hayvanlar Ne İster? Hayvan Bilinci Hayvan Refahı ve İnsanın Esenliği*, Çeviren Çağatay Tarhan, Alfa Bilim, İstanbul, 2013.
- Des Jardins, Joseph R., *Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş*, Çeviren Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- DeGrazia, David, *Hayvan Hakları*, Çeviren Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- Descartes, René, *Metot Üzerine Konuşma*, Çeviren İbrahim Ethem Mesut, Babil Yayınları, Erzurum, 2000.
- Didier, Jean, *John Locke*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2009.
- Donaldson, Sue, - Kymlicka Will, *Zoopolis Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı*, Çeviren Mine Yıldırım, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2016.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 1 Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, Çeviren Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Erdem, Hüsameddin, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Hü-Er Yayınları, Konya, 2010
- Erdem, Hüsameddin, *Bazı Felsefe Meseleleri (Felsefeye Giriş)*, Hü-Er Yayınları, Konya, Mart 2012.
- Ertaş, Şeref, *Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku*, İleri Kitabevi, İzmir, 2012.
- Farrère, Claude, *Türklerin Manevi Gücü*, Çeviren Orhan Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık A.Ş., t.y.
- Foer, Jonathan Safran, *Hayvan Yemek*, Çeviren Garo Kargıcı, Siren Yayınları, 2015.
- Francione, Gary L., *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz Mu Köpeğiniz Mi?*, Çeviren Renan Akman – Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Francione, Gary L.– Charlton, Anna, *İnsan Neden Vegan Olur? Hayvan Kullanımı Tartışmasına Bir Giriş*, Çeviren Cansen Mavituna, Metropolis Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Gandhi, Mohandas Karamchand, *Gandhi Bir Özyaşam Hakikatin Peşinde Başından Geçenler*, Çeviren Vedat Günyol, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2016.
- Gilson, Etienne, *Ortaçağ Felsefesinin Ruhu*, Çeviren Şamil Öçal, Açılım Kitap, 2005
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Gruen, Lori – Jamieson, Dale, (edited by), *Reflecting on Nature Readings in Environmental Philosophy*, Oxford University Press, New York, 1994.
- Gündüz, Şinasi, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

- Güriz, Adnan, *Hukuk Felsefesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2015.
- Hadislerle İslam*, Komisyon, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.
- Hawthorne, Mark, *Vegan Etik Herkes İçin Şefkatli Bir Yaşama Kucak Açmak*, Çeviren Feyyaz Şahin, Pales Yayınları, İstanbul, 2019.
- Irvine, Leslie, *Biz ve Onlar Hayvanlarla Bağımızı Anlamak*, Çeviren Serpil Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kant, Immanuel, *Lectures on Ethics*, translated by Peter Heath, Cambridge University Press, United States of America, 1997.
- Karaman, Hayrettin, vd., *Kur'an Yolu Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016.
- Koşum, Adnan, *İslam Hukukunda Hayvan Hakları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2018.
- Kuçuradi, İoanna, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2007.
- Kurnaz, Levent, *Son Buzul Erimeden*, Doğan Kitap, İstanbul, 2019.
- Laertios, Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, Çeviren Candan Şentuna, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Leenaert, Tobias, *Vegan Bir Dünya*, Çeviren İpek Kökeş, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Locke, John, *Two Treatises of Government (Yönetim Üzerine İki Deneme)*, London, 1824.
- Nuttall, Jon, *Ahlak Üzerine Tartışmalar Etiğe Giriş*, Çeviren Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Oğuzman, M. Kemal – Barlas, Nami, *Medenî Hukuk Giriş Kavramlar Temel Tanımlar*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2016.
- Özdemir, İbrahim - Yükselmiş, Münir, *Çevre Sorunları ve İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- Özdemir, İbrahim, *Çevre ve Din*, Çevre Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Özlem, Doğan, *Etik Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2010.
- Regan, Tom, *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, Çeviren Serpil Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Resnik, David B., *Bilim Etiği Giriş*, Çeviren Vicdan Mutlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta, 2002.

Singer, Peter, *Practical Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993

Singer, Peter, *Animal Liberation*, Ecco Harper Collins Publishers, New York, 2002.

Singer, Peter, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çeviren Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

Singer, Peter, *Pratik Etik*, Çeviren Nedim Çatlı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015.

Sungurbey, İsmet, *Öldürttüğümüz Hayvan Dostlarımız Biz İnsanları Bağışlayınız Hayvan Hakları Bir İnsanlık Kitabı*, Genişletilmiş İkinci Baskı, İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi, İstanbul, 1993.

Sungurbey, İsmet, *Öldürttüğümüz Hayvan Dostlarımız, Biz İnsanları Bağışlayınız, Hayvan Hakları, Bir İnsanlık Kitabı, Novella Anılarla*, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1999. (1993 yılında basılan ilk kitabın devamı şeklinde yazılmış bir cilt)

Şenpolat, Ahmet Kemal, *99 Soruda Hayvan Hakları*, Okuyan Us, İstanbul, Kasım 2015.

Ünder, Hasan, *Çevre Felsefesi*, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996.

Yeniçeri, Celal, *Hiz. Peygamber'in Çevreciliği Spor Etkinlikleri ve Kur'an'da Çevrecilik*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009.

Yitik, Ali İhsan, *Doğu Dinleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017.

SÖZLÜKLER

Audi, Robert – Audi, Paul, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Third Edition, Cambridge University Press, New York, 2015.

Bağdatlı, Selahattin, *Hukuk Sözlüğü*, İstanbul, Derin Yayınları, 2010.

Cambridge Learner's Dictionary English-Turkish, Cambridge University Press, Cambridge, 5th Printing, 2013.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayınları, Ekim, 2002.

Hornby, A. S., *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford University Press, Oxford, 6th Edition, 2003.

Şener, Esat, *Açıklamalı – Madde Atıflı Hukuk Sözlüğü*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001.

MAKALELER

- Algan, Bülent, “Rethinking “Third Generation” Human Rights”, *Ankara Law Review*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Vol:1, No:1, Summer 2004, pp.121-155.
- Anomaly, Jonathan, “What’s Wrong With Factory Farming?”, *Public Health Ethics*, Volume 8, Issue 3, November 2015, pp. 246–254.
- Armutak, Altan, “Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları”, *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, (34) 1, 2008, ss. 39-55.
- Bardakoğlu, Ali, “Hak”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, ss. 139-151.
- Caruana, Louis, “Different religions, different animal ethics?”, *Animal Frontiers*, Volume 10, Issue 1, 2020, pp. 8–14.
- Chandra, Sundeep A., et al., “Dermal Toxicity Studies: Factors Impacting Study Interpretation and Outcome”, *Toxicologic Pathology*, 43, 2015, pp.474-481.
- Cohen, Carl, “The Case for the Use of Animals in Biomedical Research”, *Ethics History, Theory and Contemporary Issues*, Oxford University Press, New York, 2006, pp. 817-823.
- Çağrıçı, Mustafa, “Ahlak”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul 1989, ss.1-9.
- Çağrıçı, Mustafa, “Hak”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul 1997, ss.137-139.
- Çağrıçı, Mustafa, “Hürriyet”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul 1998, ss. 502-505.
- Çalık, Etem, “İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasî ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6 Sayı 16 Bahar 2017, ss. 41-68.
- Daban, Cihan, “Küresel İlişkiler Çağında İnsan Haklarının Önemi ve Tarihsel Gelişimi”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, Yıl 2019, ss. 164-186.
- Dadak, Kemal, “Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0 / 5, 2015, ss. 309-326.
- Demirci, M Kürşat, “Hinduizm”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul, 1998, ss.112-116.
- Doğan, Aysel, “Hayvan Hakları Sorununa Biyosantrik Bir Yaklaşım”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23 Sayı: 1, 2006, ss. 33-43.

- Durak, Nejdet - Atalay, Yasemin, "Animal Rights As An Ethical Problem", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5 Sayı: 58 Kasım 2017 ss. 71-90.
- Elliot, Robert, "Normative Ethics," *A Companion to Environmental Philosophy*, Blackwell Publishing, 2001, pp. 177-191.
- Emini, M. Emin, "Hak Kavramı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, 2004, ss.203 – 216.
- Ergün, Yusuf, "Hayvan Deneylerinde Etik", *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, Cilt 19, Sayı 4, 2010, ss. 220-235.
- Esen, Burak, "Kant Felsefesi ve Hayvan Hakları", *Doğu Batı Düşünce Dergisi Faunaya Ağıt: Hayvan*, Yıl:20 Sayı:82, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, ss.45-59.
- Festing, Simon – Wilkinson, Robin, "The Ethics of Animal Research Talking Point on the use of animals in scientific research", *European Molecular Biology Organization Reports*, Volume 8, No 6, 2007, pp. 526-530.
- Grumett, David, "Aristotle's Ethics and Farm Animal Welfare", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 32, 2019, pp. 321–333.
- Gruen, Lori, "Animals", *A Companion to Ethics*, edited by Peter Singer, Blackwell Publishers, Cornwall, 2002, ss. 343-353.
- Gürkan, Salime Leyla, "Yahudilik", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul, 2013, ss. 187-197.
- Harfeld, Jes Lynning, "Telos and the Ethics of Animal Farming", *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, Volume 26, 2013, pp. 691–709.
- Harman, Ömer Faruk, "Yahudilik", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, İstanbul, 2013, ss. 197-201.
- İzzeddin, Mevil Y., "İslamî Ahlak ve Çevre", *Çeviren Ali Kürşat Turgut, Kelam Araştırmaları Dergisi*, 10:2, 2012, ss.321-330.
- Kant, Immanuel, "Our Duties to Animals", *Contemporary Moral Arguments: Readings in Ethical Issues*, Oxford University Press, New York, 2013, p.595.
- Karagöz, Yıldız, "Liberal Öğretide Adalet, Hak ve Özgürlük", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:26, Aralık 2002, ss. 267-295.
- Kılıç, Selim, "Modern Toplumda Hayvan Hakları Üzerine Felsefî Bir Yaklaşım", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı 22, Temmuz 2015, ss. 91-121.
- Koçhisarlıoğlu, Cengiz – Söğütlü Erişgin, Özlem, "Hayvanın Hukuki Konumu", *Yaşar Üniversitesi Elektronik Dergisi Özel Sayısı*, Cilt 2, 2013, ss.1691-1723.

- Korthals, Michiel, “Is Intensive Farming Ethically Acceptable?”, *Annals of Advanced Agricultural Sciences*, Vol. 2, No. 2, May 2018, pp.15-29.
- Koşum, Adnan, “Hayvan Refahı Bağlamında Fıkıhta Hayvan Kesimi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30, 2017, ss. 439-460.
- Kurt, Ali Osman, “Yahudilik’te Koşer ve Koşer Ekonomisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2010, ss. 103-149.
- Kuyurtar, Erol, “Hayvan Hakları ve Sınai Çiftlikler”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi Faunaya Ağıt: Hayvan*, Yıl:20 Sayı: 82, Ankara, 2017, ss. 169-186.
- Öğütçü, Muhlis, “Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7 Özel Sayı, 2005, ss. 555-616.
- Önol, Tuğba Ayas, “Hayvanların Ahlaki Statüsü: Kantçı Bakış Açısına Farklı Yaklaşımlar”, *Cogito Felsefede Hayvan Sorusu*, Sayı: 80, Yapı Kredi Yayınları, 2015, ss.135-151.
- Regan, Tom, “The Case for Animal Rights”, *Ethics History, Theory and Contemporary Issues*, Oxford University Press, New York, 2006, p.809-816.
- Ryder, Richard D., “Speciesism Again: the original leaflet”, *Critical Society*, Issue 2, Spring 2010.
- Savaş, Türker, vd., “Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış - Nesnel Arayışlar”, *Hayvansal Üretim*, Cilt 50, Sayı 1, 2009, ss. 54-61.
- Sinanoğlu, Mustafa “İslam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul, 2001, s. 1-2.
- Singer, Peter, “Utilitarianism and Vegetarianism”, *Philosophy and Public Affairs*, Volume 9, Issue 4 (Summer, 1980), pp. 325-337.
- Singer, Peter, “The Oxford Vegetarians – A Personal Account”, *International Journal for the Study of Animal Problems*, 1982, 3(1), pp. 6-9.
- Singer, Peter, “Animal Liberation or Animal Rights?”, *The Monist*, Volume 70, No. 1, 1987, pp. 3-14.
- Singer, Peter, “Animals”, *A Companion to Environmental Philosophy*, Blackwell Publishing, 2001, pp. 416-425.
- Singer, Peter, “All Animals Are Equal”, *Ethics in Practice: An Anthology*, Blackwell Publishing, 2007, pp. 171-180.
- Singer, Peter, “Speciesism And Moral Status”, *Metaphilosophy*, Volume 40, Nos. 3–4, July 2009, pp. 567-581.

- Singer, Peter, "Famine, Affluence and Morality", *Ethics: History, Theory and Contemporary Issues*, Oxford University Press, New York, 2016, pp. 870-877.
- Stucki, Saskia, "Towards a Theory of Legal Animal Rights: Simple and Fundamental Rights", *Oxford Journal of Legal Studies*, Volume 40, No. 3, 2020, pp. 533-560.
- Szücs, E. et al., "Animal Welfare in Different Human Cultures, Traditions and Religious Faiths", *Asian-Australasian Journal of Animal Sciences*, 25(11), 2012, pp. 1499-1506.
- Tannenbaum, Jerrold – Bennett, B Taylor, "Russell and Burch's 3Rs Then and Now: The Need for Clarity in Definition and Purpose", *Journal of the American Association for Laboratory Animal Science*, Volume 54, No 2, March 2015, pp. 120-132.
- Tatar, Dilara Buket, "Hayvanların Korunmasına Dair Görüşlere Eleştirel Bir Bakış", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 3, 2016, ss. 297-329.
- Turhan, Aydın, "İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Yıl 2013, ss. 357-378.
- Uyumaz, Alper, "Bir Hukuk Sorunsalı Olarak Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye'de Hayvan Hakları", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XX, Sayı 3, 2016, ss. 133-184.
- Ünal, Şeref, "İnsan Haklarının Tarihi, Felsefi ve Hukuki Temelleri", *Ankara Barosu Dergisi*, 1994/1, ss.41-74.
- Varner, Gary, "Sentientism", *A Companion to Environmental Philosophy*, Blackwell Publishing, 2001, pp. 192-203.
- Yaşar, Aşkın – Yerlikaya, Halis, "Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi", *Veteriner Bilimleri Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 4, 2004, ss. 39-46.
- Yener, Harun, vd., "Şanlıurfa İlindeki Sığırcılık İşletmelerinin Biyogüvenlik ve Hayvan Refahı Açısından Değerlendirilmesi", *Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2013, ss. 87-93.
- Yücefer, Hakan, "Bir Beden Ne Yapabilir? Aristoteles'te Hayvanlar Beden ve Ruh", *Cogito Felsefede Hayvan Sorusu*, Sayı: 80, Yapı Kredi Yayınları, 2015, ss.196-228.
- Yüksel, Mehmet, "İnsan Haklarının Sosyo - Tarihsel Temelleri", *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 25, 2007, s. 1-19.

Weerd, Heleen van de, “A biography of Ruth Harrison (1920–2000)”, *Applied Animal Behaviour Science*, 113, 2008, pp. 404–410.

TEZLER

Abanoz, Nejla, “Çağdaş Toplumlarda Hayvan Hakları ve Refahı”, *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2008.

Aksulu, Miray, “Yeni Toplumsal Hareketler: Türkiye’de Hayvan Hakları Savunuculuğu ve Sosyal Medya”, *Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Sinema Televizyon Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)*, 2013.

Berksoy, İrem, “Özel Hukukta Hayvan Hakları”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Özel Hukuk Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi)*, 2007.

Sargın, Sevgi Can Pekmezci, “Hayvan Hakları Konulu Toplumu Bilinçlendirmeye Yönelik Canlandırma Çalışmaları”; Karakter Tasarımı Temelinde Live Action Uygulamalar, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Ana Sanat Dalı, (Sanatta Yeterlilik Tezi)*, Ankara, 2010.

Şeker, Fatıma, “Peter Singer’da Hayvan Özgürleşmesi Hareketinin Dini Düşünce Açısından Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Din Felsefesi) Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2019.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Adam, Margaret B., et al., “A Christian Case for Farmed Animal Welfare”, *Special Issue Animal Ethics: Questioning the Orthodoxy*, Animals 2019, 9(12), 1116, p. 2-3, <https://www.mdpi.com/2076-2615/9/12/1116/htm> (e.t. 04.04.2021)

“Ah Bir Süpermen Olsam”, *Hürriyet com.tr*, Haber Giriş: 10.01.1998, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ah-bir-supermen-olsam-38028382> (e.t. 10.02.2021)

Akers, Keith, “Vegetarianism and Christianity — are they compatible?”, *The Ark*, No. 234, Autumn/Winter 2016 issue, Compassionate Spirit, <https://www.compassionatespirit.com/wpblog/2017/01/09/vegetarianism-and-christianity-are-they-compatible/> (e.t. 07.02.2021)

“Animal Rights And Welfare”, *Encyclopedia of Philosophy*, <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/animal-rights-and-welfare> (e.t. 23.01.2021)

“Animal welfare and protection: EU laws explained”, *News European Parliament*, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20200624STO81911/animal-welfare-and-protection-eu-laws-explained-videos#:~:text=The%20European%20Union%20has%20advocated,world's%20best%20animal%20welfare%20standards.&text=They%20mainly%20concern%20farm%20animals,wildlife%2C%20laboratory%20animals%20and%20pets>. (e.t. 25.01.2021)

“Animal Welfare: What Is It?”, *American Veterinary Medical Association*, <https://www.avma.org/resources/animal-health-welfare/animal-welfare-what-it> (e.t. 25.01.2021)

Arıkan, Engin, “Hayvan Hakları, Hukuk, Örgütlenme”, (2. Kısım) 15 Kasım 2014, <https://dortyuzbes.com/enginarikan-hukuk-orgutlenme/> (e.t. 24.01.2021)

Barnes, Donald J., “A Matter of Change”, in Peter Singer (ed), *In Defense of Animals*, New York: Basil Blackwell, 1985, pp. 157-167, <http://www.animal-rights-library.com/texts-m/barnes01.htm>, (e.t. 25.05.2021)

Batukan, Can, “Bentham ve Animalizm”, Paris 7 Diderot Üniversitesi, CNRS, Sorbonne Paris Cité, 2019, s.10., *Academia*, https://www.academia.edu/37002298/Bentham_ve_Animalizm (e.t. 31.01.2021)

Charlton, Anna E., et al., “The American Left Should Support Animal Rights: A Manifesto”, *Wetlands Preserve*, <http://wetlands-preserve.org/?page=LeftAR> (e.t. 21.01.2021)

“Cruelty to Animals”, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1876/77/pdfs/ukpga_18760077_en.pdf (e.t. 16.01.2021)

Davis, Karen, “In Memory of Donald J. Barnes”, *Poultry Press*, Summer 2019, https://www.upc-online.org/pp/summer2019/in_memory_of_donald_j_barnes.html (e.t. 11.04.2021)

Dean, Signe, “Watch: Here's How The American Lifestyle Really Compares to The Rest of The World”, *Science Alert*, 8 September 2017, <https://www.sciencealert.com/here-s-how-the-american-lifestyle-really-compares-to-the-rest-of-the-world> (e.t. 16.04.2021)

“Donald J. Barnes”, <https://www.legacy.com/obituaries/sanantonio/obituary.aspx?n=donald-j-barnes&pid=192922896> (e.t. 11.04.2021)

- “Draize Test”, *ScienceDirect*, <https://www.sciencedirect.com/topics/pharmacology-toxicology-and-pharmaceutical-science/draize-test#:~:text=The%20Draize%20test%20is%20an,chemicals%2C%20and%20volatile%20organic%20compounds>. (e.t. 11.04.2021)
- Francione, Gary L., “Postmodern Feminism and Animal Welfare: Perfect Together”, 2007, *Animal Rights: The Abolitionist Approach*, <https://www.abolitionistapproach.com/> (e.t. 25.01.2021)
- Garner, Robert – Okuleye, Yewande, “The Oxford Group Blog II: The Psychogeography of the Oxford Group”, 21 August 2019, University of Leicester Politics and International Relations, <https://www2.le.ac.uk/departments/politics/research/research-projects/the-psychogeography-of-the-oxford-group/the-psychogeography-of-the-oxford-group> (e.t. 27.03.2021)
- “Gary L. Francione”, *Animal Rights: The Abolitionist Approach*, <https://www.abolitionistapproach.com/about/gary-l-francione/> (e.t. 26.01.2021)
- “Harry Harlow”, *Famous Psychologists*, <https://www.famouspsychologists.org/harry-harlow/> (e.t. 10.04.2021)
- “Henry Bergh”, *Dictionary of Unitarian & Universalist Biography*, <https://uudb.org/articles/henrybergh.html> (e.t. 10.04.2021)
- Hewson, Caroline J., “What is animal welfare? Common definitions and their practical consequences”, *The Canadian Veterinary Journal*, 44(6), 2003, pp. 496–499, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC340178/> (e.t. 25.01.2021)
- “Introduction to animal rights, Animal rights versus animal welfare”, <http://www.bbc.co.uk/ethics/animals/rights/introduction.shtml> (e.t. 26.01.2021)
- Kihlander, Krista, “What Each Major Religion Says About Animal Rights”, 2019, *Sentient Media*, <https://sentientmedia.org/what-each-major-religion-says-about-animal-rights/> (07.02.2021)
- Lutz, Brenda J. - Lutz, James M., “Factory Farming and Potential Problems in International Trade”, *Global Economy Journal* Volume 9 Issue 3, Article 8, 2009, https://www.researchgate.net/publication/46554991_Factory_Farming_and_Potential_Problems_in_International_Trade (e.t. 21.02.2021)
- “Martin Richard (1754- 1834)”, *The History of Parliament, British Political, Social & Local History*, <https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1820-1832/member/martin-richard-1754-1834> (e.t. 10.04.2021)

- Mason, Jim, “Animal Factories, From the Book”, *Jim Mason On Food, Family, Animals, Nature*, <http://www.jimmason.website/animal-factories/> (e.t. 21.02.2021)
- Mason, Jim, “Animal Factories, The Evidence”, *Jim Mason On Food, Family, Animals, Nature*, <http://www.jimmason.website/animal-factories/> (e.t. 21.02.2021)
- National Anti-Vivisection Society, https://www.navs.org.uk/about_us/24/0/299/ (e.t. 16.01.2021)
- Peker, M. Ufuk, “Hayvan Refahı Üzerine”, 2015, <http://apelasyon.com/Yazi/193-hayvan-refahi-uzerine> (e.t. 25.01.2021)
- “Peter Singer”, Ayrıntı Yayınları, <https://www.ayrintiyayinlari.com.tr/kisi/peter-singer/182> (e.t. 27.03.2021)
- “Peter Singer Advocates for Animal Rights”, 2013, <https://www.thecrimson.com/article/2013/11/10/peter-singer-advocates-for-animal-rights/> (e.t. 28.01.2021)
- Schacter, Joanna R., “Peter Singer Advocates for Animal Rights”, 2013, *The Harvard Crimson*, <https://www.thecrimson.com/article/2013/11/10/peter-singer-advocates-for-animal-rights/> (e.t. 28.01.2021)
- Sebo, Jeff, “A Critique of the Kantian Theory of Indirect Moral Duties to Animals”, *Animal Liberation Philosophy & Policy*, 2:2 (2005), pp.54-72, <https://jeffsebotnet.files.wordpress.com/2014/10/a-critique-of-the-kantian-theory-of-indirect-duties-to-animals1.pdf>, (e.t. 24.05.2021)
- Singer, Peter, “About me”, <https://petersinger.info/about-me-cv> (e.t. 27.03.2021)
- Singer, Peter, “The Animal Liberation Movement, The Animal Liberation Movement: Its Philosophy, Its Achievements, And Its Future”, <https://www.utilitarian.org/texts/alm.html> (e.t. 07.02.2021)
- Singer, Peter, “Who Pays for Bird Flu?”, *Project Syndicate*, 2005, <https://www.utilitarian.net/singer/by/200511--.htm> (e.t. 18.03.2020)
- Society for the Prevention of Cruelty to Animals (S.P.C.A.) International*, <https://www.spcai.org/about> (e.t. 23.01.2021)
- “Speciesism”, *Animal Ethics*, <https://www.animal-ethics.org/ethics-animals-section/speciesism/> (e.t. 11.04.2021)
- Strand, Patti, “What is Animal Welfare and why is it important? The difference between Animal Rights & Animal Welfare”, 2014, *National Animal Interest Alliance*, <http://www.naiaonline.org/articles/article/what-is-animal-welfare-and-why-is-it-important#sthash.kl0Wd8cU.Ef6uF71X.dpbs> (e.t. 25.01.2021)

Tayler, Christopher, “A Life in Philosophy: Peter Singer”, 23 May 2009, <https://www.theguardian.com/books/2009/may/23/peter-singer-philosophy-animal-welfare> (e.t. 29.10.2019)

“The 50 Most Influential Living Philosophers”, *The Best Schools*, <https://thebestschools.org/features/most-influential-living-philosophers/> (e.t. 18.04.2021)

“The lives and ideas of the world's most influential people”, *Time*, The 2005 TIME 100, http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,1972656_1972712_1974257,00.html (e.t. 18.04.2021)

“The most dangerous man in the world”, *The Guardian International Edition*, <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/1999/nov/06/weekend.kevintoolis> (e.t. 29.10.2019)

“Universal declaration of animal rights” (15 October 1978) <https://constitutii.files.wordpress.com/2016/06/file-id-607.pdf> (e.t. 10.02.2021)

Uslu, Sinan – Çimen, İsmail, “Hayvanların korunmasına ilişkin kanun teklifi TBMM Genel Kurulu'nda kabul edildi”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/hayvanlarin-korunmasina-iliskin-kanun-teklifi-tbmm-genel-kurulunda-kabul-edildi/2298866> (09.07.2021)

Villanueva, Gonzalo, “Against Animal Liberation? Peter Singer and His Critics”, DOI 10.1007/s11841-017-0597-6 (e.t. 12.04.2021)

Wayner, Robert, “The Christian Basis for Animal Welfare and Vegetarianism”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/explore/saveearth/the-christian-basis-for-animal-welfare-and-vegetarianism> (e.t. 07.02.2021)

“What is the difference between “animal rights” and “animal welfare”?”, *People For The Ethical Treatment of Animals (PETA)*, <https://www.peta.org/about-peta/faq/what-is-the-difference-between-animal-rights-and-animal-welfare/> (e.t. 25.01.2021)

“What is a vegan?”, *People For The Ethical Treatment Of Animals*, <https://www.peta.org/about-peta/faq/what-is-a-vegan/?v2=1> (e.t. 17.04.2021)

<https://dictionary.cambridge.org/> (e.t. 14.04.2021)

<https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/> (e.t. 14.04.2021)

<https://plato.stanford.edu/> (e.t. 20.04.2021)

<https://sozluk.gov.tr/> (e.t. 01.12.2020)

<https://twitter.com/petersinger/status/1348154467254824963> (e.t. 27.03.2021)

<https://www.britannica.com/> (e.t. 04.04.2021)

<https://www.dictionary.com/> (e.t. 17.04.2021)

<https://www.facebook.com/PeterSingerOfficialPage/> (e.t. 27.05.2021)

<https://www.haytap.org/> (e.t. 11.07.2021)

https://www.instagram.com/peter__singer/?hl=tr. (e.t. 27.05.2021)

<https://www.merriam-webster.com/> (e.t. 14.04.2021)

<https://www.mevzuat.gov.tr> (e.t. 02.01.2021)

<https://www.resmigazete.gov.tr/> (e.t. 02.01.2021)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Yasemin ATALAY

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi
Felsefe Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı